

ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศีลกับการบรรลุธรรม
A STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN MORAL CONDUCT
AND DHAMMA ATTAINMENT

พระมหาสุชิน จิตสีโล (นราเกตุ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับการบรรลุนิเทศ

พระมหาสุชิน จิตลีโล (นราเกตุ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A Study of the Relationship between Moral Conduct
and Dhamma Attainment**

Phramaha Suchin Thitasilo (Naraket)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2015

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับการบรรลุนิพพาน” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตาม
หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(พระมหาสุรชัย วราสโภ, ดร.)

ประธานกรรมการ

(พระราชาขิรติลก, ดร.)

กรรมการ

(รศ.ดร.สุวิญ รักษัตย์)

กรรมการ

(ดร.จรรุญ วรณกสิณานนท์)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระราชาขิรติลก, ดร.

ประธานกรรมการ

ดร.จรรุญ วรณกสิณานนท์

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระมหาสุชิน จิตสีโล)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศีลกับการบรรลุธรรม

ผู้วิจัย : พระมหาสุชิน จิตสีโล (นราเกตุ)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระราชวชิรติลก (กิตติวัฒน์ กิตติวฑฒโน), ป.ธ. ๙, พธ.ม., พธ.ด.
(พระพุทธานุสาสนา)

: ดร.จรรณ วรณกสิณานนท์, ป.ธ. ๗, พธ.บ., อ.ม., พธ.ด. (พระพุทธานุสาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๘/มีนาคม/๒๕๕๘

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ เพื่อศึกษาศีลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศีลกับการบรรลุธรรม โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทและเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวบรวมสรุป วิเคราะห์ เรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา ตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ จากการศึกษาพบว่า

ศีลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท แบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ ๑) จุลศีล (ศีลระดับพื้นฐาน) ศีล ๕ ของคฤหัสถ์ทั่วไป เพื่อควบคุมความประพฤติทางกายและวาจาของบุคคล ให้มีสภาพปกติเรียบร้อยดีงาม มีความปกติสุข ด้วยการไม่เบียดเบียนกัน อันเป็นประโยชน์ขั้นพื้นฐานของผู้อยู่ในสังคม ๒) มัชฌิมศีล (ศีลระดับกลาง) ศีล ๘ หรือ ศีล ๑๐ ของภิกษุสงฆ์ ผู้ต้องการคุณธรรมที่สูงขึ้น ที่บริสุทธิ์ หมดจดยิ่งขึ้น โดยมีข้อปฏิบัติเพิ่มขึ้นไปอีก เพื่อที่จะรองรับคุณธรรมขั้นสูงขึ้นไป ๓) มหาศีล (ศีลระดับสูง) ศีล ๒๒๗ สำหรับพระภิกษุ มีข้อห้ามที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดไว้แก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิด มีโทษหนักบ้าง โทษเบาบ้าง โทษอย่างหนักต้องพ้นจากการเป็นพระภิกษุแก้ไขไม่ได้ และโทษอย่างเบา ให้พระภิกษุทำความบริสุทธิ์ด้วยตนเอง ด้วยการแสดงอาบัติ และมีข้ออนุญาตให้พระภิกษุต้องประพฤติ ในเรื่องของมารยาท การสำรวมระวังกายและวาจา เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยดีงามของพระภิกษุสงฆ์ในข้อปฏิบัติพื้นฐานอันเอื้อต่อการประพฤติพรหมจรรย์ของพระภิกษุสงฆ์

การบรรลุธรรม คือการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจนได้บรรลุโลกุตตรธรรม ๙ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๕ นิพพาน ๑ โดยมีองค์ธรรมที่เกื้อกูลต่อการบรรลุธรรมที่เรียกว่า โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เป็นเครื่องประกอบกับหลักสติปัฏฐาน ๔ อันเป็นแนวทางปฏิบัติที่สามารถกำจัดสังโยชน์ ทั้ง ๑๐ ประการ ได้โดยสิ้นเชิง

ศีลกับการบรรลุธรรม ศีลเป็นการควบคุมความประพฤติทางกายและวาจาของบุคคล ให้มีสภาพปกติเรียบร้อย ต้องอาศัยความบริสุทธิ์แห่งศีลของบุคคลผู้ปฏิบัติตามระดับของศีลและประเภทของบุคคลนั้น เช่น คฤหัสถ์ก็ต้องรักษาศีล ๕ ให้บริบูรณ์ คฤหัสถ์ผู้ต้องการคุณธรรมเพิ่มขึ้นก็ต้องรักษาศีล ๘, ศีล ๑๐ ให้บริบูรณ์ พระภิกษุต้องรักษาศีล ๒๒๗ ตามวินัยบัญญัติ ให้บริบูรณ์ มิให้บกพร่อง ความบริสุทธิ์แห่งศีลนี้สามารถที่จะกำจัดกิเลสอย่างหยาบได้และชำระจิตให้บริสุทธิ์ ศีลเป็นผู้นำสำคัญที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องต่อการบรรลุธรรมทั้งในโลกียะธรรมและโลกุตระธรรมตามหลักไตรสิกขา เมื่อมีศีลเป็นพื้นฐานย่อมทำให้เกิดสมาธิ เมื่อมีสมาธิเป็นพื้นฐานย่อมเกิดปัญญา เมื่อปัญญาแจ่มแจ้ง จิตย่อมหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งหลาย ศีลเป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นรากเหง้าในการทำให้กุศลเจริญขึ้น เป็นหัวหน้าในพระพุทธศาสนาอันจะนำไปสู่มรรค ผล และนิพพาน

Thesis Title : A Study of the Relationship between Moral Conduct and Dhamma Attainment

Researcher : Phramaha Suchin Thitasīlo (Naraket)

Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)

Thesis Supervisory Committee

: Phra Ratwachiradilok (Kittiwat Kittiwaddhano), Pali IX, M.A., Ph.D. (Buddhist Studies)

: Dr. Chruan Vannakasinanont, Pali VII, B.A., M.A., Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : 8/March/2016

Abstract

This thesis has three objectives; to study of Sila in the Theravada Buddhist Scriptures to study of the Dhamma Attainment in the Theravada Buddhist Scriptures and to study of the Relationship Between Moral Conduct and Dhamma Attainment Clarified data are taken from the Theravada Buddhist scriptures and other related documents, then composed, summarized, analyzed, explained in details, corrected and verified by Buddhist scholars. From the study it found that;

Sila means the rule of morality in the Theravada Buddhism which has three categories, 1) Culla-sila: Smaller precepts, is the five rules of morality for controlling behaviors of body and speech in order to maintain in virtues for common benefit as happiness and unexploited social 2) Majjhima-sila: moderate precepts of worldling due to control behaviors of body and speech in order to maintain in virtues for encouragement of higher level of moral 3) Maha-Sila: Greater precepts; precepts for monasticism who carry 227 orders of precepts. As prohibits of monastic disciplines which determined by Lord Buddha for purpose of monastic order and common behaving to effective religious life of monastic.

Dhamma Attainment means attaining in the four Magga four Phala one Nibbāna which are Lokuttara in the four Sammappadhāna (Great Efforts) which encourage to Dhamma Attainment. The rules of doctrine are composed of the four

nobles known as diligent and obviously occurred in the Four Foundation of Mindfulness towards Magga Phala Nibbāna.

Sila and Dhamma Attainment are manifest to of whoever practices by disciplines for result of purify precepts, purify meditation and purify knowledge that cause form practicing in the four Pārisuddhisila such as Pātimokkhasamvarasila, Indriyasamvarasila Ājivapārisuddhisila and Paccayapaccavekkhana etc. By appropriately practice with state of being to purify precepts then resulting in purify thought and knowledge respectively until purify from all defilements. For cessation of suffering, likewise maintaining in Sila (moral), Samādhi (concentration) and Panna (wisdom) are relatively involve by inseparable. Sila trains concentration, concentration trains knowledge then well knowledge trains mind, as an instrument to develop greater mind for greater knowledge.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้าฯ ขอประทานโอกาสกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาศีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นอย่างสูงยิ่งที่ พระเดชพระคุณฯ ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนาภาวนานี้ขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อันส่งผลให้เกล้าฯ ได้เข้ามาศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นเวลาถึง ๗ เดือน อีกทั้งส่งผลให้เกิดการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแพร่หลายในทั่วประเทศ ตั้งเป็นที่ประจักษ์ชัดในปัจจุบัน ขออนุโมทนากองทุนเล่าเรียนหลวงสำหรับพระสงฆ์ไทยที่ได้อุปถัมภ์ การศึกษาในครั้งนี้

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จด้วยดี เพราะคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ทั้ง ๒ ท่าน คือ พระราชวชิรดิลก, ดร.และ ดร. จรุง วรรณกสิณานนท์, ที่ให้ความรู้แนะนำในการแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ เกี่ยวกับการทำวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณในความเมตตาจาก พระมหาสุรชัย วราสโม, ดร. ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ พระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธมฺมโสภโณ รักษาการผู้อำนวยการสำนักวิชาการ พระภิกษุไพศาลเมธี, วิ. รศ.เวทย์ บรรณกรกุล วิทยาเขตบาศีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ผู้ให้ความรู้วิชาการ ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลด้านเอกสาร หนังสือ และกำลังใจในการทำวิทยานิพนธ์ ให้ผ่านไป ด้วยดี

ขอขอบคุณเพื่อนนิสิต รุ่น ๙ ทุกรูปทุกคน ที่ช่วยเหลือเป็นกำลังใจตลอดมา ขออนุโมทนาขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุด และเจ้าหน้าที่ส่วนงานอื่น ๆ ของวิทยาเขตบาศีศึกษาพุทธโฆส นครปฐมทุกท่านที่ช่วยเหลืออำนวยความสะดวกในการยืมหนังสือ วิทยานิพนธ์ และอำนวยความสะดวกด้านเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ขออนุโมทนาบุญคุณกับญาติโยมทุก ๆ ท่านที่ได้ช่วยเหลือสนับสนุนปัจจัย ๔ เป็นทุนในการศึกษา สาขาวิปัสสนาภาวนานี้ ด้วยอานิสสงส์แห่งบุญกุศลในการศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาที่ได้ปฏิบัติ มาแล้วนี้ ด้วยผลานิสงส์แห่งวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอแนะนำสักการะต่อคุณพระรัตนตรัย คุณบิดา มารดา คุณครูอุปฌาย์อาจารย์ และท่านผู้มีพระคุณทั้งหลาย ขอบุญกุศลนี้จงเป็นปัจจัยแห่งมรรคผล นิพพาน ด้วยกันทุกท่าน ทุกคนเทอญฯ

พระมหาสุชิน จิตสีโล (นราเกต)

วันที่ ๘ เดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๙

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๒)
กิตติกรรมประกาศ	(๔)
สารบัญ	(๕)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๗)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๗
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ ศิลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๙
๒.๑ ความหมายของศิลปะ	๙
๒.๒ ความสำคัญของศิลปะ	๑๕
๒.๓ ประเภทของศิลปะ	๑๗
๒.๔ จุดมุ่งหมายของศิลปะ	๒๐
๒.๕ อานิสงส์ของศิลปะ	๒๒
๒.๖ สรุปท้ายบท	๒๓
บทที่ ๓ การบรรลุนิพพานในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๒๔
๓.๑ ความหมายของการบรรลุนิพพาน	๒๔
๓.๒ หลักธรรมเพื่อการบรรลุนิพพาน	๒๖
๓.๓ วิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิพพาน	๓๕
๓.๔ ระดับการบรรลุนิพพาน	๔๖
๓.๕ สรุปท้ายบท	๕๓
บทที่ ๔ ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับการบรรลุนิพพาน	๕๔
๔.๑ การปฏิบัติตามหลักศิลปะเพื่อการบรรลุนิพพาน	๕๔
๔.๒ สิ่งที่เป็นเครื่องกั้นในการบรรลุนิพพาน	๖๖
๔.๓ หลักการรักษาศิลปะเพื่อการบรรลุนิพพาน	๗๑

๔.๔	พุทธสาวกในครั้งพุทธกาลที่ปฏิบัติตามศีลจนได้บรรลุธรรม	๗๗
๔.๕	สรุปท้ายบท	๘๔
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๘๖
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๘๖
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๘๙
บรรณานุกรม		๙๑
ประวัติผู้วิจัย		๙๕

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ อ้างอิงโดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี. (บาลี) ๙/๔๔๔/๑๘๗ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรคปาลี (ภาษาบาลี) เล่มที่ ๙ ข้อที่ ๔๔๔ หน้า ๑๘๗, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๑/๑๘๒ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย) เล่มที่ ๙ ข้อที่ ๒๕๑ หน้า ๑๘๒.

พระวินัยปิฎก (บาลีและไทย)

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์
๑	วิ.มหา. (ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
๔	วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวรรค (ภาษาไทย)
๘	วิ.ป. (ไทย) = วินัยปิฎก	ปริวารวรรค (ภาษาไทย)

อักษรย่อพระสุตตันตปิฎก (บาลีและไทย)

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์
๙	ที.สี. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
๑๐	ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)
๑๒	ม.มู. (บาลี) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกปาลี (ภาษาบาลี)
๑๒	ม.มู. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก (ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก (ภาษาไทย)
๑๗	สั.ข. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค (ภาษาไทย)
๑๘	สั.สพ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค (ภาษาไทย)
๑๙	สั.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (ภาษาไทย)
๒๐	อ.จ.ท. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย ทุกนินบาต (ภาษาไทย)
๒๐	อ.จ.ต. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย ติกนินบาต (ภาษาไทย)
๒๑	อ.จ.จ.ท. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย จตุกกนินบาต (ภาษาไทย)
๒๒	อ.จ.ป.จ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย ปัญจกนินบาต (ภาษาไทย)
๒๓	อ.จ.ส.ต. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย สัตตกนินบาต (ภาษาไทย)
๒๓	อ.จ.น.ว. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย นวกนินบาต (ภาษาไทย)

๒๔	อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนินบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ขุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ธ.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
๒๕	ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.อุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
๒๗	ขุ.ชา.ทุก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ทุกกนินบาตชาดก	(ภาษาไทย)
๓๑	ขุ.ป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)

อักษรย่อคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก (บาลีและไทย)

เล่ม	คำย่อ			ชื่อคัมภีร์	
๓๔	อภิ.สง.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)
๓๕	อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิมังค์ (ภาษาไทย)
๓๖	อภิ.ปุ.	(บาลี)	=	อภิธรรมปิฎก	ปุคฺคฺลปญฺญตติปาติ (ภาษาบาลี)
๓๖	อภิ.ปุ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ปุคฺคฺลปญฺญตติ (ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

ใช้อรรถกถาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในการอ้างอิงโดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๘/๔๗. หมายถึง มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มัชฌิมปณาสกอรรถกถา ภาษาไทย เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๘ หน้า ๔๗.

อักษรย่อคัมภีร์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก (บาลีและไทย)

คำย่อ				ชื่อคัมภีร์	
ม.ม.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี มัชฌิมปณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี มัชฌิมปณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.สฟา.อ.	(บาลี)	=	สยุตตนิกาย	สารตฺถปฺปกาสินี สฬายตนวคฺคกฺกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
อง.สตุตค.อ.	(บาลี)	=	อังคุตตรนิกาย	มโนรณปุรณี สัตตกนินบาตอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	เอกกนินบาตชาดกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	สัทธรรมปกาสิณี ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส (บาลีและไทย)

วิสุทฺธิ.	(บาลี)	=	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ.	(ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคปกรณ	(ภาษาไทย)

ค. คำย่อเกี่ยวกับภาษาไทย

ม.ป.ท. = ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สภาพการของโลกในปัจจุบันนี้ ตกอยู่ในสภาวะแย่งชิงผลประโยชน์ซึ่งกัน และกันทั้งทางตรงและทางอ้อม ตามอำนาจของโลก โกรธ และโมหะ อันเป็นรากเหง้าแห่งอกุศล จัดว่าเป็นกิเลสตัวสำคัญ คนที่ตกอยู่ในอำนาจของกิเลสตัวนี้ต่างก็พากันอ้างกันไปต่าง ๆ นานา แล้วแต่เหตุผลของแต่ละบุคคล เบื้องหลังของเหตุผลที่อ้างกันมากที่สุดคือเพราะความอยากเป็นเหตุ การรักษาศีลเป็นการเพียรพยายามเพื่อระงับโทษทางกาย และวาจา อันเป็นเพียงกิเลสหายาบมีให้กำเรียบขึ้น และเป็นการบำเพ็ญบารมีที่สูงกว่าการให้ทาน อาณิสสของผู้นิรักษาศีลยอมทำให้บุคคลนั้นมีกาย วาจา เป็นปกติ และอาณิสสนี้จะเพิ่มพูนมากยิ่งขึ้นตามระดับ แต่ระดับแต่ละประเภทของศีลที่รักษา ซึ่งแม้ว่าศีลนั้นจะรักษาประพฤติกฎปฏิบัติเพียงไร ก็ยังเป็นเพียงการบำเพ็ญบุญบารมีขั้นต้น ในพุทธศาสนาเท่านั้น เพราะเป็นเพียงระเบียบหรือกติกาที่จะรักษากาย และวาจาให้สงบไม่ให้เกิดทุกข์โทษขึ้น

ในหลักปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ตามหลักของพุทธศาสนาถือว่า การจะดับทุกข์ได้ต้องอาศัยการฝึกฝนอบรมจิตจึงจะสามารถจัดทุกข์ทั้งหลายให้หมดไปได้ ดังพุทธภาษิตว่า “จิตตํ ทนตํ สุขาวท^๑ ที่ฝึกดีแล้ว นำสุขมาให้”^๒ วิธีการฝึกจิตเพื่อให้เกิดปัญญารู้เท่าทันความเป็นจริงของทุกข์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้น จนกระทั่งถึงความบริสุทธิ์ ระงับดับความทุกข์กายทุกข์ใจ สามารถบรรลुरुธรรม และทำนิพพานให้แจ้งได้ คือ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔^๓ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาต้องอาศัยสติปัฏฐาน คือ ที่ตั้ง ที่อาศัย ที่ระลึกของสติหรือ สติที่ตั้งไว้มั่น^๔อันได้แก่ กาย เวทนา จิต และธรรมเป็นอารมณ์กรรมฐานที่ต้องกำหนดรู้ จึงเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาญาณขึ้นมา อุปมาเหมือนกับต้นข้าวยอมทำเมล็ดข้าวให้เกิดขึ้นได้ฉับใด สติปัฏฐานทั้ง ๔ ก็ยอมทำวิปัสสนาให้เกิดขึ้น ฉะนั้น เมื่อวิปัสสนาญาณ คือความรู้ที่ประจักษ์แจ้งชัดทางกาย เวทนา จิตและธรรมโดยความเป็นของไม่เที่ยง แปรเปลี่ยนไป และความบังคับบัญชาไม่ได้ ซึ่งเป็นผลมาจากการเพียรพยายามกำหนดรู้รูปรูปนามอย่างต่อเนื่องยอมสามารถถ้อยถอนค้นหาและทิว^๕ ที่เป็นสาเหตุของความเกิดทุกข์ได้

พุทธศาสนาเกิดจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ด้วยปัญญาเป็นผลมาจากการพัฒนาจิตจนบริสุทธิ์สะอาดแล้วเกิดปัญญาญาณตามเห็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทำให้รู้แจ้งเห็นจริง

^๑ ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๕/๒๒.

^๒ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๓๖.

^๓ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^๔ พระโสภณมหาเถระ (มหาสียาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๒๔.

^๕ ดูรายละเอียด ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๔.

เป็นผลให้ถอนความหลงผิด ฐิติ และยึดติดในสังขารเสียได้ อันเป็นทางเข้าสู่นิพพานซึ่งเป็นสภาวะที่พ้นจากตัณหาเครื่องร้อยรัดทั้งปวง ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป การที่จะเข้าถึงนิพพานได้นั้นต้องอาศัย การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน หรือวิปัสสนาภาวนาจึงจะสามารถยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น เป็นการชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ จุดมุ่งหมายของการเจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่ที่ตามดับทุกข์ ซึ่งผู้ปฏิบัติได้ถูกต้องตามลำดับก็จะมีจิตบริสุทธิ์ถึงดับทุกข์ด้วยหนทางแห่งความรู้แจ้ง “มรรคญาณ” จากการที่ผู้ศึกษาได้ศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมาระยะหนึ่งทำให้เชื่อมั่นว่า บุคคลในปัจจุบันถ้าได้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้แล้วก็สามารถที่จะบรรลุมรรค ผลนิพพานได้ แต่ว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้ผู้ปฏิบัติเจริญวิปัสสนากรรมฐานต่อไปได้ ตามลำดับวิปัสสนาจนกว่าจะบรรลุนิพพานที่แท้จริง อันเป็นจุดหมายปลายทางแห่งการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

การบรรลุธรรมในพุทธศาสนามี ๔ ประเภท คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ การปฏิบัติตามศีลที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรม คือ การปฏิบัติตามปาฏิโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวนปาริสุทธิศีล และปัจจัยสันนิสิตศีลเพื่อขัดเกลาศีลให้บริสุทธิ์ สมาธิบริสุทธิ์ และปัญญาบริสุทธิ์ให้สมบูรณ์แล้ว ก็เพื่อทำลายสังโยชน์ ๑๐ สิ่งที่ผูกจิตไว้ให้ติดอยู่ในกิเลส วัฏฏะให้สิ้นไป สำเร็จเป็นอริยบุคคลหรือผู้ที่ได้บรรลุธรรมผู้ทำลายสังโยชน์ตามลำดับแห่งการบรรลุธรรม

ดังนั้น ด้วยความสำคัญของศีลที่เปรียบเสมือน ทำน้ำหยั่งลงมหาสมุทร คือพระนิพพาน หรือเป็นบาทฐานเบื้องต้นของผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการกำจัดกิเลสอย่างหยาบและส่งเสริมผู้ปฏิบัติให้มีความก้าวหน้า นำไปสู่การบรรลุธรรม ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะวิจัยเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างศีลกับการบรรลุธรรม เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ขึ้นมาเป็นลำดับต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาศีลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศีลกับการบรรลุธรรม

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ศีลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ การบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างศีลกับการบรรลุธรรมเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยเป็นสองส่วน คือ ขอบเขตด้านเอกสารเพื่อกำหนดเอกสารที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ และขอบเขตด้านการศึกษาเพื่อกำหนดขอบเขตเนื้อหาประเด็นต่าง ๆ ที่จะศึกษาในการวิจัยครั้งนี้ มีรายละเอียดดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

การศึกษาวิจัยนี้ เนื้อหาที่เกี่ยวกับหลักการ ศึกษาความสัมพันธ์กันระหว่างศิลปะกับการ บรรลุธรรม ผู้วิจัยใช้คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นหลักได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหา จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ พร้อมทั้ง วรรณคดี ภาษาไทย ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหามกุฏ ราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๔ และคัมภีร์ปกรณ์วิเสส วิสุทธิมรรค รวมถึงเอกสาร หนังสือ ตำรา งานวิจัย และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์กันระหว่างศิลปะกับการบรรลุธรรม ในการเจริญวิปัสสนา ภาวนา

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

การศึกษาวิจัยนี้ มีขอบเขตด้านการศึกษาประกอบด้วยเนื้อหาเกี่ยวกับความหมาย ความสำคัญ จุดมุ่งหมาย และอันสงส์ของศิลปะ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ความหมาย หลักธรรม วิธี ปฏิบัติ เพื่อการบรรลุธรรม และระดับของการบรรลุธรรม ตามแนวคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับการบรรลุธรรม พร้อมทั้งตัวอย่าง ของบุคคลที่บรรลุธรรม กับประเด็น อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ ศิลป์ หมายถึง ความประพจน์ดีทางกาย วาจา และใจ, ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกาย วาจา และใจ ให้ตั้งอยู่ในความดีงาม

๑.๕.๒ โลกีย์ศิลป์ หมายถึง ศิลปะของคฤหัสถ์ทั่วไปศิลป์ ๕ หรือ ศิลป์ ๘

๑.๕.๓ โลกุตตรศิลป์ หมายถึง ศิลปะของผู้ไม่มีอาสวะกิเลส แล้วได้แก่พระอรหันต์

๑.๕.๔ การบรรลุธรรม หมายถึง การเข้าถึงความเป็นพระอรหันต์บุคคล ๔ ได้แก่ โสดาบัน, สกทาคามี, อนาคามี, และพระอรหันต์

๑.๕.๕ สัมพันธ์ หมายถึง ความเกี่ยวข้อง ความผูกพัน ระหว่างศิลปะกับการบรรลุธรรม

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งเอกสาร ออกเป็นสองส่วน คือ เอกสารชั้นปฐมภูมิ ประกอบด้วยคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก วรรณคดี ฎีกา และปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค และเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ ตำรา บทความ เอกสารทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ในส่วนองงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ ได้ข้อมูลที่เป็นปัจจุบันผู้วิจัยได้ทบทวนรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งเผยแพร่ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๕๓ เป็นต้นมา มีรายละเอียดดังนี้

๑.๖.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑.๑ คัมภีร์พระไตรปิฎก เล่มที่ ๙/๗-๒๒/๓-๑๐ สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค เล่ม มีเนื้อความกล่าวถึง ศิลป์ สรุปได้ว่า ศิลปะเกิดขึ้นก็เพราะมีวิรัต คือเจตนาที่จะงดเว้นจากโทษนั้น ๆ

มี ๓ ประการ คือ ๑) จูฬศีล ๒) มัชฌิมศีล และ ๓) มหาศีล^๖

๑.๖.๑.๒ คัมภีร์อรรถกถา^๗ มีเนื้อความกล่าวถึง วิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน สรุปได้ว่า ให้ผู้ปฏิบัติกรรมฐานเข้าไปหาอาจารย์ผู้ให้กรรมฐาน ผู้เป็นกัลยาณมิตร แล้วมอบตนแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วขอกรรมฐาน

๑.๖.๑.๓ คัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค^๘ มีเนื้อความกล่าวถึงพระมหานาคเถระมีความหลงผิดเพราะคิดว่าตนเองบรรลุธรรม สรุปได้ว่า พระมหานาคเถระปฏิบัติกรรมฐานจนเกิดญาณปัญญาอันเฉียบแหลม คิดอะไรคล่องแคล่ว เกิดอุปภูฐาน มีสติแก่กล้า แต่ด้วยอำนาจของตัณหาทิฐฐิ มานะ ทำให้หลงเข้าใจผิดคิดว่าตนเองบรรลุธรรมมา ๖๐ ปี ทั้งญาณและอุปภูฐานต่างเป็นวิปัสสนูปกิเลสที่ทำให้พระมหานาคเถระหลงภูมิโง่คิดว่าตนเองได้บรรลุพระอรหันต์แล้ว จนละเลยการกำหนดต่างๆ เสียสิ้น และหยุดปฏิบัติเสียไม่ดำเนินไปสู่วิปัสสนาขั้นต่อไป

๑.๖.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๒.๑ พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตวณฺโณ) ได้เขียนหนังสือเรื่อง “บทธอธรรมสมาธิภาวนา”^๙ มีเนื้อความกล่าวถึง การฝึกจิตในพุทธศาสนาที่เรียกว่า ภาวนา หรือกรรมฐานนั้น มี ๒ แบบ คือ ๑) สมถภาวนา หรือสมถกรรมฐาน การอบรมจิตใจให้สงบขึ้นสมาธิ และ ๒) วิปัสสนาภาวนา หรือวิปัสสนากรรมฐาน การทำจิตใจให้รู้แจ้งเห็นจริงขึ้นปัญญา

๑.๖.๒.๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้เขียนหนังสือเรื่อง “พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ”^{๑๐} มีเนื้อความกล่าวถึง ศีลว่า คือการเว้นชั่ว หรือเว้นจากข้อห้าม ธรรมคือความประพฤติดี หรือคำแนะนำสั่งสอนให้ทำความดี แต่ตามหลักการที่แท้จริงของพุทธศาสนาธรรมภาคปฏิบัติทั้งหมดคือไตรสิกขา ซึ่งแบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

๑.๖.๒.๓ บุญมี แทนแก้ว ได้เขียนหนังสือเรื่อง “จริยศาสตร์”^{๑๑} มีเนื้อหากล่าวถึงศีลว่า ศีลที่บุคคลจะต้องประพฤติปฏิบัติเป็นปกติ เรียกว่า นิจศีล มี ๕ ประการ คือ ๑) เว้นจากการฆ่าสัตว์ ๒) เว้นจากการลักทรัพย์ ๓) เว้นจากการประพฤติดีตททางกาม ๔) เว้นจากการพูดเท็จ ๕) เว้นจากการดื่มเครื่องมีนเมา เช่น สุราเมรัย เป็นต้น ถ้าเว้นได้ทั้ง ๕ ข้อ ถือว่าเป็นปกติหรือเรียบบรรยากาศ วาจา

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

^๖ ที.สี. (ไทย) ๙/๗-๒๒/๓-๑๐.

^๗ ตูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๘/๔๗.

^๘ วิสุทธิ (ไทย) ๑/๑/๓๕.

^๙ พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตวณฺโณ), บทธอธรรมสมาธิภาวนา, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดโรงพิมพ์ ชวนพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๒๓.

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๔๕๒.

^{๑๑} บุญมี แทนแก้ว, จริยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โอ.เอส.พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔๕.

๑.๖.๓.๑ พระมหารุ่งเรือง รกขิตธมฺโม (ปะมะชะ)^{๑๒} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ผลการปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐาน: กรณีศึกษาเยาวชนผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรมสวนเวฬุวัน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น” ผลจากการวิจัยพบว่า ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน รูปแบบและวิธีการปฏิบัติธรรม จริตของผู้ปฏิบัติธรรม อารมณ์กรรมฐานการนำหลักปฏิบัติธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวัน ผลการศึกษาวิจัยพบว่า เยาวชนมีปัญหาและอุปสรรคในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานต่างกัน เช่น บางคนขาดความศรัทธาในการปฏิบัติ บางคนไม่เคยรู้มาก่อนว่าการปฏิบัติธรรมคืออะไรและทำไปเพื่อประโยชน์อะไรจึงไม่รู้เป้าหมายของการปฏิบัติธรรม ระยะเวลาในการปฏิบัติธรรมมีน้อยเกินไปทำให้การปฏิบัติธรรมไม่ต่อเนื่องและส่วนใหญ่ไม่ต้องการปฏิบัติเคร่งครัดเกินไป จึงควรมีกิจกรรมอื่นมาช่วยเสริมในการปฏิบัติธรรมเพื่อให้เยาวชนรู้สึกผ่อนคลายไม่เครียด เป็นต้น จากการติดตามผลการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของเยาวชนหลังจากสิ้นสุด แต่ละโครงการปรากฏว่า เยาวชนเกิดการพัฒนาพฤติกรรมอันพึงประสงค์ดีขึ้น แต่เมื่อเวลาผ่านไปประมาณ ๑๐-๒๐ วันแล้วนั้นพฤติกรรมแบบเด็ก ๆ ก็ย้อนกลับมาสู่วิถีชีวิตเหมือนแต่ก่อนอีกครั้งแสดงว่าการปฏิบัติธรรมสามารถขัดเกลาพฤติกรรมหยาบได้ในช่วงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น

๑.๖.๓.๒ พระสมภาร ทวีรัตน์^{๑๓} ได้ศึกษาศึกษาวิจัยเรื่อง “การนำหลักวิปัสสนากรรมฐานมาใช้ในการลดภาวะความแปรปรวนทางอารมณ์ในสตรีวัยทอง” จากการวิจัยพบว่า สตรีวัยกลางคนทุกคนต้องเผชิญกับภาวะของการหมดระดู ซึ่งเป็นช่วงวิกฤติช่วงหนึ่งของชีวิต ภาวะจากขาดฮอร์โมนจากการหมดระดู เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง ทั้งทางร่างกายและจิตใจ ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับหญิงวัยทองเหล่านี้ สามารถป้องกันได้ หากมีการส่งเสริมพฤติกรรมด้านสุขภาพและการปฏิบัติธรรม (วิปัสสนากรรมฐาน) ที่เหมาะสมจะทำให้สตรีวัยกลางคนสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข

๑.๖.๓.๓ พระมหาเกรียงศักดิ์ กิตติขโย (ไชยสมศรี) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์หลักศีล ๕ ที่มีผลกระทบต่อกระบวนการควบคุมทางสังคม”^{๑๔} ผลการวิจัยสรุปได้ว่า หลักคำสอนเรื่องศีล ๕ เป็นหลักคุณธรรมเชิงห้ามปรามอันเป็นเครื่องมือที่เกื้อกูลให้ผู้ปฏิบัติสามารถเข้าถึงจุดหมายแห่งชีวิตที่ตั้งงามได้ กระบวนการควบคุมทางสังคมทั้งหมด ล้วนมีจุดมุ่งหมายให้สมาชิกของสังคมยอมรับและปฏิบัติตามบรรทัดฐานต่าง ๆ ของสังคม เช่น กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับและจารีตประเพณี

^{๑๒} พระมหารุ่งเรือง รกขิตธมฺโม (ปะมะชะ), “ผลการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน : กรณีศึกษาเยาวชนผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรมสวนเวฬุวัน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), บทคัดย่อ.

^{๑๓} พระสมภาร ทวีรัตน์, “ศึกษาเกี่ยวกับการนำหลักวิปัสสนากรรมฐานมาใช้ในการลดภาวะความแปรปรวนทางอารมณ์ในสตรีวัยทอง”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓), บทคัดย่อ.

^{๑๔} พระมหาเกรียงศักดิ์ กิตติขโย (ไชยสมศรี), “ศึกษาวิเคราะห์หลักศีล ๕ ที่มีผลกระทบต่อกระบวนการควบคุมทางสังคม”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖๑.

๑.๖.๓.๔ แม่ชีระวีวรรณ ธมฺมจารินี (ง่วนวิสุทธิพันธ์)^{๑๕} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาเรื่องสภาวะญาณเบื้องต้นของผู้เข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ณ สำนักวิปัสสนากรรมฐานวัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร” ผลการวิจัยพบว่า เป็นการศึกษาสภาวะญาณเบื้องต้น อารมณ์ และการปรับอินทรีย์ ที่เกิดขึ้นของผู้เข้าปฏิบัติวิปัสสนา ผลการวิจัยสรุปได้ว่า หลักการปฏิบัติวิปัสสนาของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานวัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร มีความสอดคล้องกันตามคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผลจากการสังเกตและการทดสอบอารมณ์นั้น สถานะของผู้ปฏิบัติแต่ละคนเป็นไปไม่แน่นอน จำเป็นต้องดูสภาวะหลาย ๆ ด้านประกอบกัน ผู้ปฏิบัติบางคนจึงมีสภาวะที่ปรากฏให้สังเกตได้ยาก บางคนมีสภาวะที่ปรากฏสังเกตได้ง่าย

๑.๖.๓.๕ ทัสนี วงศ์ยืน^{๑๖} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติกรรมฐานตามแนวกายคตาสติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนกายคตาสติกรรมฐานทั้งแก่บรรพชิต และคฤหัสถ์เพื่อให้ปฏิบัติอบรมจิตให้เป็นสมาธิ ด้วยการตั้งสติพิจารณาอาการ ๓๒ ให้เห็นความไม่งาม ความเป็นสิ่งปฏิญกุล และความแปรผันของสังขาร เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ละความสำคัญว่างามมีผู้ปฏิบัติได้บรรลุมรรคผลจำนวนมาก การได้บรรลุมรรคผล ขึ้นอยู่กับอุปนิสัยที่สั่งสมมา การปฏิบัติกายคตาสติกรรมฐานนั้นเหมาะสมกับจริตของแต่ละบุคคล

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทำให้มองเห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างศีลกับการบรรลุธรรม คือ การปฏิบัติดำเนินตามอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละสังโยชน์ ๑๐ ประการ ศีลจัดเป็นวินัยของชีวิตที่จะนำพาให้ชีวิตออกจากกองทุกข์ ศีลจึงเป็นแม่บทฝึกชีวิตให้มีระเบียบแบบแผนดีงาม ศีลท่านจึงเปรียบเหมือนแก้วสารพัดนึกที่ทำให้ได้สมบัติทั้งปวง แต่ทั้งนี้ยังไม่มีปรากฏการศึกษาวิจัยในเชิงเอกสารเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างศีลกับการบรรลุธรรม เป็นเหตุให้ผู้วิจัยสนใจที่จะนำมาศึกษาให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

^{๑๕} แม่ชีระวีวรรณ ธมฺมจารินี (ง่วนวิสุทธิพันธ์), “ศึกษาสภาวะญาณเบื้องต้นของผู้เข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ณ สำนักวิปัสสนากรรมฐานวัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), บทคัดย่อ.

^{๑๖} ทัสนี วงศ์ยืน, “ศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติกรรมฐานตามแนวกายคตาสติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), บทคัดย่อ.

ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

- ๑.๗.๑ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิคือ พระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา
- ๑.๗.๒ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ คือ หนังสือ และเอกสารทางวิชาการ
- ๑.๗.๓ เรียบเรียงข้อมูลและตรวจสอบความถูกต้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎก
- ๑.๗.๔ นำข้อมูลที่ได้จากแหล่งทั้งสองดังกล่าวแล้ว มาศึกษาวิเคราะห์จัดเป็นหมวดหมู่
- ๑.๗.๕ สรุปและนำเสนอข้อมูลที่ได้อมา

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบศีลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบการบรรลุลุทธิธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบความสัมพันธ์ระหว่างศีลกับการบรรลุลุทธิธรรม

บทที่ ๒

ศิลปะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ศิลปะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือการรักษาศิลปะเป็นการทำบุญอย่างหนึ่งในพุทธศาสนา เพราะทุกครั้งที่เราตั้งใจเว้นจาก ความชั่ว ตั้งใจที่จะไม่เบียดเบียนใคร ย่อมจะเกิดกระแสแห่งความดี เกิดความเมตตาขึ้นมาในใจ ที่เราเรียกว่า กระแสบุญ อันเป็นเครื่องชำระจิตใจของเราให้สะอาดบริสุทธิ์ การรักษาศิลปะจึงเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิต และจิตใจให้บริสุทธิ์ดียิ่งขึ้น ดังนั้นในบทนี้ ผู้ศึกษาได้ตั้งประเด็นการศึกษาไว้ดังนี้มีรายละเอียด ดังนี้

๒.๑ ความหมายของคำว่าศิลปะ

๒.๒ ความสำคัญของศิลปะ

๒.๓ ประเภทของศิลปะ

๒.๔ จุดมุ่งหมายของศิลปะ

๒.๕ อานิสงส์ของศิลปะ

๒.๖ สรุปท้ายบท

๒.๑ ความหมายของคำว่าศิลปะ

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ศิลป์ หมายถึง ความประพฤติดีทางกาย และวาจา หรือการรักษากายและวาจาให้เรียบร้อยให้ตั้งอยู่ในความดีงาม รักษาปกติตามระเบียบวินัยให้ปกติ มีกิจการงานที่สะอาดปราศจากโทษเป็นความสุจริตทางกาย วาจา และอาชีพ^๑

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า ศิลป์ คือ ข้อปฏิบัติที่กำหนดการปฏิบัติทางกาย วาจาทางพุทธศาสนา เช่น ศิลป์ ๕ ศิลป์ ๘ ความประพฤติที่ดี^๒

วสิน อินทสระ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ศิลป์ ตามคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า ศิลป์ คือ เจตนาที่จะงดเว้นจากความชั่ว หรือทุจริต พระพุทธโฆสะนำเอาคำของพระสารีบุตรปฏิสัมภิทามรรคมาอธิบาย คือ เจตนา, เจตสิก, ความระวัง และการไม่ล่วงละเมิดข้อห้าม แล้วอธิบายว่า การงดเว้นจากกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ ชื่อว่า เจตนาศิลปะ การงดเว้นจากมโนทุจริต ๓ ชื่อว่า เจตสิกศิลปะ ความระวังหรือสังวร นั้น ท่านแบ่งเป็น ๕ คือ

(๑) ปาฏิโมกข์สังวร หมายถึง การสำรวมระวังในสิกขาบทตามภูมิชั้นของตนเช่น ศิลป์ ๕ เป็นศิลปะ ปาฏิโมกข์ของอุบาสกอุบาสิกา เป็นต้น

(๒) สติสังวร ระวังก็ติดกันด้วยสติ

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๙๒.

^๒ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๐๓.

(๓) ชั้นตีสังวร คือ ระวางกีดกันบาปด้วย ญาณ คือ ความรู้เท่าทัน

(๔) วิริยะสังวร ระวางกีดกันบาปด้วยความเพียรพยายาม เพื่อความเข้าใจ พอกำหนดได้ว่า ศีล คือ เจตนาจะงดเว้นจากความชั่วและการงดเว้นจากความชั่วอย่างคำว่า ศีลธรรม ศีล หมายถึง การเว้นชั่วและธรรม หมายถึง การทำดี^๓

๒.๑.๑ ความหมายของศีลในพระวินัยปิฎก

ความหมายของศีลในพระวินัยปิฎก คือ มีผลเป็นสภาพบังคับ มีทั้งข้อห้ามและข้ออนุญาต ปรับอบาบัติ ไว้แก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิด มี ๒ สถาน ๑) อย่างหนักแก้ไขไม่ได้ ๒) อย่างเบาแก้ไขได้ ความสำรวม ความประพฤติดีทางกายและวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย เป็นข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกาย และวาจา ให้ตั้งอยู่ในความดีงาม การรักษาปกติตามระเบียบวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้^๔

ดังที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกว่า พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติวินัยไว้เพื่อให้มีสภาพเกื้อกูลที่สุดแก่การปฏิบัติที่มุ่งตรงต่อจุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนา และการเผยแผ่ความดีงามที่เกิดจากการปฏิบัติเช่นนั้นให้กว้างออกไปเพื่อประโยชน์สุขของชาวโลกด้วยเหตุดังกล่าวพระพุทธเจ้าตรัสว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล เราจักบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย อาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ ๑ เพื่อความสำราญแห่งสงฆ์ ๑ เพื่อข่มบุคคลผู้เกี้ยว ๑ เพื่ออยู่สำราญแห่งภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก ๑ เพื่อป้องกันอาสวะอันจะบังเกิดในปัจจุบัน ๑ เพื่อกำจัดอาสวะอันจักบังเกิดในอนาคต ๑ เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส ๑ เพื่อความเลื่อมใสยิ่งของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว ๑ เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม ๑ เพื่อถือตามพระวินัย ๑^๕

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงศีล ว่าเป็นระเบียบในความเป็นอยู่ทั้งส่วนตัวและผู้ที่เกี่ยวข้อง ตลอดถึงการหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบธรรม เพื่อปิดกั้นการกระทำสิ่งที่สังคมหรือชุมชนนั้นไม่ยอมรับ ทั้งยังเป็นส่งเสริมการทำมาหากินดีและสร้างความสัมพันธ์อันดีงาม เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขของคนในสังคมนั้น ๆ

๒.๑.๒ ความหมายของศีลในพระสุตตันตปิฎก

ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ได้กล่าวถึง ศีลว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจากไปไม่นาน ภิกษุเหล่านั้นได้สนทนาเรื่องที่ค้างไว้ต่อไปดังนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุ น้าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ที่พระตถาคตทรงมีฤทธิ์มาก ทรงมีอำนาจมาก ทรงระลึกถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตกาลผู้ปรินิพพานแล้ว ผู้ตัดธรรมเครื่องเน้นชา ๑ ได้แล้ว ผู้ตัดทาง ๒ ได้แล้ว ผู้ตัดวิภวัญญะ ๓ ได้แล้วผู้ล่วงทุกข์ ๔ ทั้งปวงได้แล้ว ทั้งโดยพระชาติ พระนาม พระโคตร พระชนมายุคู่พระอัครสาวกและการประชุมพระสาวกว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงมีพระชาติอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้

^๓ วสัน อินทสระ, สารบัญแห่งวิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๔๔), หน้า ๕-๖.

^๔ คุรยละเอียดใน วิ.ป. (ไทย) ๘/๑/๑.

^๕ วิ.มทา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘.

พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงมีพระนามอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงมีพระโคตรอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงทรงมีศีลอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงทรงมีธรรม ๕ อย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงทรงมีปัญญาอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงทรงมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ ๖ อย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงทรงมีธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น ๗ อย่างนี้^๖

๒.๑.๓ ความหมายของศีล ในพระอภิธรรมปิฎก

ความหมายของศีลในพระอภิธรรมปิฎก ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลด้วยตน แต่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยศีล ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิด้วยตน แต่ชักชวนคนอื่นให้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วยตน แต่ชักชวนคนอื่นให้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติด้วยตน แต่ชักชวนคนอื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะด้วยตน แต่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนอื่น ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน บุคคลปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนด้วยเพื่อประโยชน์คนอื่นด้วยเป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลด้วยตนเอง ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยศีลด้วย เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิด้วยตนด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยสมาธิด้วย เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วยตนด้วย ชักชวนคนอื่นให้ถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วย เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติด้วยตนด้วย ชักชวนคนอื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติด้วย เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะด้วยตนด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะด้วย บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนด้วย เพื่อประโยชน์ผู้อื่นด้วย

บุคคลไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนอื่นเป็นไฉนบุคคล บางคนในโลกนี้ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลด้วยตน ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยศีล ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิด้วยตน ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วยตน ไม่ชักชวนคนอื่นให้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติด้วยตน ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะด้วยตน ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนอื่น^๗

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระอภิธรรมว่า การที่เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลปัญญา และวิมุตติด้วยตนเองแล้ว และชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมให้รู้ตามด้วยพระพุทธเจ้ากล่าว ว่าผู้นั้นเป็นผู้สร้างประโยชน์แก่ส่วนรวม แต่กลับกัน การที่เราเป็นผู้ทูลศีล ด้อยปัญญา และไม่ทำให้แจ้งซึ่งวิมุตติ ด้วยตนเองแล้ว และชักชวนผู้อื่นให้เป็นผู้ทูลศีล ด้อยปัญญา และไม่ทำให้แจ้งซึ่งวิมุตติด้วยพระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้นั้นไม่ได้เป็นผู้สร้างประโยชน์^๘

๒.๑.๔ ความหมายของศีลในพระอรรถกถา

^๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓/๖.

^๗ ดูรายละเอียดใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗/๒๑.

^๘ ดูรายละเอียดใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗/๒๑.

ศิลปินชั้นอรรถกถา มีปรากฏในอรรถกถา ขุททกนิกายปฏิสัมภทามรรค^๙ กล่าวถึงความหมาย ศิล บทว่า สีล ในคำนี้ว่า สีลมเย ญาณ ความว่า ชื่อว่าศิลปินเพราะอรรถกว่าสารวมก็ในศิลปินนี้ นักปราชญ์ผู้รู้ลักษณะศัพท์ รับุรูตาม ๆ กันมาซึ่งอรรถะทั้ง ๒ นี้เท่านั้น แต่อาจารย์พวกอื่นพรรณนาว่า ชื่อว่าศิลปิน ศิลนั้นแม้จะมีประเภทต่าง ๆ หลายอย่างแต่ก็มีการสารวมเป็นลักษณะ เหมือนกันความสารวมแห่งศิลปินมี ประเภทต่าง ๆ หลายอย่างโดยประเภทแห่งวิริตติมีเจตนาวิริตติเป็นต้น ท่านกล่าวแล้วว่าเป็นที่รองรับกายกรรมเป็นต้นและเป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมนี้ ได้, การสารวมนั้นแลเป็นลักษณะของศิลปินมีประเภทต่างๆ หลายอย่างโดยประเภทแห่งวิริตติมีเจตนาวิริตติเป็นต้นเพราะไม่ก้าวล่วงความเป็นที่รองรับและเป็นที่ตั้ง ก็การกำจัดความเป็นผู้ทุศีล และคุณคือความไม่มีโทษ ท่านเรียกว่าเป็นรสรเพราะอรรถว่าเป็นกิจและสมบัติของศิลปินมีลักษณะดังที่ได้กล่าวมาแล้วอย่างนี้

เพราะฉะนั้น ธรรมดว่าศิลปิน บัณฑิตพึงทราบว่ามีภารกิจจัดความเป็นผู้ทุศีลเป็นรสรเพราะรสมืออรรถว่ากิจ, มีความไม่มีโทษเป็นรสร เพราะรสมืออรรถว่าสมบัติ ศิลนั้น วิญญูชนทั้งหลายพรรณนาไว้ว่า หิริเป็นปัทมฐานของศิลปิน ศิลนั้นมีความสะอาดเป็นปัจจุภูมิตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ส่วนหิริและโอตตปะ วิญญูชนทั้งหลายพรรณนาไว้ว่าเป็นปัทมฐานของศิลปิน เพราะเมื่อหิริและโอตตปะมีอยู่ ศิลก็ย่อมเกิดขึ้นและตั้งอยู่. เมื่อหิริและโอตตปะไม่มี ศิลก็ย่อมไม่เกิดขึ้นและไม่ตั้งอยู่ฉะนั้น ญาณที่สหระคตด้วยศิล สัมปยุตด้วยศิลนั้นโดยวิธีที่กล่าวมาแล้วอย่างนี้ ชื่อว่า สีลมเย ญาณ อีกอย่างหนึ่ง ศิลนั้นแลสำเร็จแล้วชื่อว่าสีลมัยญาณในสีลมัยนั้นคือสัมปยุตด้วย สีลมัยนั้น คำว่า สวรริตวา สมาทเน ปญญา ความว่า ปัญญาของกุลบุตรผู้สารวมด้วยสีลสังวรตามที่กล่าวไว้ในสีลมัยญาณ แล้วทำการสารวมตั้งอยู่ในศิลมิจิตตั้งไว้ด้วยดี กระทำจิตให้มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ด้วยสามารถแห่งอุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิ เป็นไปแล้วในสมาธิจิตนั้นคือสัมปยุตกับด้วยสมาธิจิตนั้น การวางไว้ ตั้งไว้ ด้วยดีโดยชอบ ฉะนั้นจึงชื่อว่าสมาทหนิ การตั้งไว้ด้วยดี คำนี้เป็นคำเรียกสมาธิโดยปริยาย การไม่ผิดศิล และมีหลักธรรมของหิริ โอตตปะกระทำจิตให้มีอารมณ์เป็นหนึ่ง และพิจารณาความจริงของสิ่งทั้งปวง ด้วยปัญญาเห็นแจ้งแล้วเรียกว่าผู้นั้นสารวมตั้งอยู่ในศิลมิจิตตั้งไว้ด้วยดีโดยชอบ

๒.๑.๕ ความหมายของศิลปินที่ศณะนักวิชาการ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้ความหมายของ ศิล ไว้ในเบญจศิล และเบญจธรรมว่า “ศิลปินนั้นเป็นเหมือนบรรทัดสำหรับให้คนประพฤติกุศลให้คงที่เปรียบเหมือนผู้แรกจะเขียนหนังสือต้องอาศัยเส้นบรรทัดเป็นหลักไปตามนั้น หนังสือที่เขียนจึงจะมีบรรทัดอันตรง ถ้าหาไม่ตัวหนังสือก็จะคดตั้งงูเลื้อย เมื่อชำนาญแล้วก็จะเขียนไปได้โดยไม่ต้องมีบรรทัดฉนั้นใดคนแรกประพฤติกุศลไม่ได้ถืออะไรไว้เป็นหลัก ใจไม่มั่นคงอาจเอนเอียงลงหาทุจริต เพราะโมหะครอบงำ เมื่อบำเพ็ญศิลให้บริบูรณ์จนเป็นปกติมารยาทได้แล้วจึงประพฤติกุศลธรรมอย่างอื่นก็มักยั่งยืนไม่ผันแปร”^{๑๐}

^๙ คุรยละเอียดใน ขุททกนิกาย ปฏิสัมภทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๑ ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๕๔๑-๕๔๘.

^{๑๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เบญจศิล และเบญจธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒.

พุทธทาสภิกขุ ได้แสดงแนวคิดเกี่ยวกับศีลธรรมไว้ว่าศีลธรรมในฐานะที่เป็นสังคมศาสตร์ ก็หมายความว่าสิ่งที่จะตัดปัญหาของสังคมได้ตามหน้าที่ หรือตามวัตถุประสงค์ของสิ่งนี้ เช่น สังคมไม่มีความสงบ เกิดเป็นปัญหาขึ้นมาว่า สังคมไม่สงบ ก็มีศาสตร์อันหนึ่งที่จะช่วยตัดปัญหาอันนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าสังคมศาสตร์ที่เป็นศีลธรรมหรือว่าศีลธรรมที่เป็นสังคมศาสตร์ ศีลธรรมซึ่งเป็นสังคมศาสตร์ ก็จะมุ่งหมายแก้ปัญหาตามความหมายของคำว่าศีลธรรมนั่นเอง ฉะนั้นศีลธรรมเท่าที่จำเป็นแก่สังคมนั้นคือสังคมศาสตร์หรือศีลธรรมที่อยู่ในรูปของสังคมศาสตร์^{๑๑}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของ ศีล ไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยว่า “ศีล หมายถึง การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย เป็นการรักษาปกติตามระเบียบวินัย หรือข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว (the five precepts of morality) เดิมเรียกว่า “สิกขาบท ๕” เป็นข้อปฏิบัติในการฝึกตนใครปฏิบัติตามนี้เรียกว่า “มีศีลเบื้องต้น”^{๑๒}

ไพโรจน์ อยู่มณเฑียร กล่าวไว้ในหนังสือ เมื่อธรรมครองโลก ถึงศีลธรรมและเบญจธรรมว่า ความสงบระงับหรือนิ่งไม่วุ่นวาย ไม่ระส่ำระสาย นี้คำว่า สีสละ แปลว่านิ่งหรือปกติ ที่นี้คำว่า “ธรรม” มันก็น่ารัก เพราะมันแปลว่า ทรงตัวอยู่ได้ ไม่ล้มลุกคลุกคลาน นี้เรียกว่าพูดกันอย่างภาษาหนังสือ คำว่า “ศีล” ดังหนังสือแปลว่าสงบนิ่ง ระงับนิ่ง ปกติ คำว่าธรรม มาจากคำว่า ธรรม ที่แปลว่าทรง คือ ทรงตั้งอยู่ได้ แล้วคิดดูซิจะไม่น่ารักอย่างไร อันหนึ่งนิ่ง สงบปกติ แล้วอันหนึ่งว่า ทรงอยู่ รวมกันเป็นศีลธรรมความทรงตัวอยู่ได้ ด้วยความสงบเย็น เป็นปกติ นิ่งแหละ คือ ศีลธรรม^{๑๓}

วศิน อินทสระ กล่าวไว้ในหนังสือ พุทธจริยศาสตร์ ถึงศีล คือ เจตนางดเว้นจากความชั่วทางกาย วาจา และทางใจด้วย เจตนางดเว้นทุจริตทางกาย วาจา ท่านเรียกว่า เจตนาศีล การงดเว้นจากมโนทุจริต ๓ เรียกว่า เจตนาศีล คือศีลที่เกี่ยวกับใจโดยตรง แม้ไม่ทำด้วยกาย วาจา ก็ทำให้ศีลทางใจขาดได้ มโนทุจริต ๓ นั้น คือ ๑ อภิชฌา โลภอยากได้ของผู้อื่น ๒ พยาบาท คิดปองร้ายผู้อื่น ๓ มิจฉาทิฎฐิ เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่า ความดีไม่มี ความชั่วไม่มี ทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว เป็นต้น คิดอย่างนี้เห็นอย่างนี้เป็นมโนทุจริต เป็นบาปทางใจ ส่วนที่ประพฤติดอกมาทางกาย ทางวาจาก็เป็นกายทุจริต วจีทุจริต เว้นกายทุจริตและวจีทุจริตเสียได้ จักเป็นเจตนาศีลวิริตหรือ เวมณี คือเจตนางดเว้นนั้น มี ๓ อย่าง คือ ๑ สมาทานวิริต งดเว้นด้วยการสมาทานคือตั้งใจไว้ เช่น ตั้งใจไว้ว่า จะไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ดื่มสุราเมรัย เป็นต้น แล้วเว้นได้ตามความตั้งใจอย่างที่รับศีล หรือสมาทานศีลกันอยู่ในปัจจุบัน ๒ สัมปัตตวิริต งดเว้นได้เมื่อประจวบกับเหตุการณ์อันเป็นเหตุให้ล่วงละเมิดศีล ไม่ได้ตั้งใจไว้ก่อน เช่น เห็นกระเป๋าสตางค์ของคนอื่นลืมหิ้งไว้ในที่ ๆ ไม่มีใครเห็น นอกจากตน ทั้งเป็นเวลาที่เขาขาดทรัพย์ด้วย แต่พอคิดเห็นใจผู้อื่น จึงเว้นเสียไม่ถือเอาทรัพย์นั้น เรื่องอื่นๆ ก็ทำนองเดียวกัน คือเว้นความชั่วนั้น ๆ เสียได้แม้มีโอกาสจะทำ ๓ สมุจเฉทวิริต การงดเว้น

^{๑๑} พุทธทาสภิกขุ, การกลับมาแห่งศีลธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๒๗.

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๐๖.

^{๑๓} ไพโรจน์ อยู่มณเฑียร, เมื่อธรรมครองโลก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สุขใจ, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๘.

ได้อย่างเด็ดขาด ถอนรากถอนโคนข้อนี้หมายถึงการเว้นได้อย่างเด็ดขาดถอนรากถอนโคนข้อนี้ หมายถึงการเว้นความชั่วของพระอริยะเจ้า ซึ่งท่านได้มาพร้อมกับการบรรลุอริยมรรคอริยผล^{๑๔}

ดังนั้นในพระไตรปิฎก ในอรรถกถา ในเชิงวิชาการ ที่แสดงไว้ในเบื้องต้น มีเนื้อความ สอดคล้องกันว่า ศีล หมายถึง การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย เป็นการรักษาปกติตามระเบียบวินัย หรือข้อปฏิบัติในการเว้นจากการกระทำความชั่ว และเป็นข้อปฏิบัติให้นำไปสู่แนวทางหรือข้อปฏิบัติที่ เข้าถึงธรรมและบรรลุธรรมได้ตามหลักพุทธศาสนา

๒.๒ ความสำคัญของศีล

ศาสนาย่อมมีข้อห้าม ข้อพึงงดเว้น สิ่งที่ไม่ให้ประพฤติปฏิบัติด้วยกันทั้งนั้น เพียงแต่อาจ เรียกข้อห้ามนั้น ๆ แตกต่างกันไป เช่น ศาสนาพุทธเรียกว่า “ศีล” ศาสนาคริสต์เรียกว่า “บัญญัติ ๑๐ ประการ” ศาสนาอิสลามเรียกว่า “บทบัญญัติ ๕ ประการ” และการถือศีลออก ศาสนาฮินดูเรียกว่า “กฎสำหรับบรรณะ” เป็นต้น แม้จะเรียกชื่อต่าง ๆ กัน แต่โดยความหมายสาระและข้อปฏิบัติก็ศีล ของแต่ละศาสนานั้นเอง อาจกล่าวได้ว่าทุกศาสนาจะต้องมีศีลเป็นเอกลักษณ์เป็นหลักปฏิบัติของ ศาสนานั้นๆ หากศาสนาใดไม่มีหลักศีล ไม่มีข้อห้ามเป็นของตนเองคงจะไม่เป็นศาสนาได้เพราะ องค์ประกอบของศาสนาคือศีลแม้แต่บางลัทธิไม่ได้เป็นศาสนาเขาก็มีข้อห้ามหรือกฎ หรือกฎบัญญัติ ห้ามเป็นของตน ดังนั้นทุกศาสนาจะต้องมีศีลด้วยกันทั้งนั้น

ศาสนาพุทธโดยองค์สมเด็จพระบรมศาสดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเป็นพระศาสดาองค์ แรกที่ทรงประกาศศีลคือ ข้อห้าม ข้องดเว้น ให้ชาวชมพูทวีปครั้งพุทธกาลได้ทราบทั่วกันในขณะที่ลัทธินี้ เจ้าสำนักต่างๆ ที่มีมากมายในครั้งนั้นยังไม่มีกฎ ไม่มีข้อห้ามอะไรที่ชัดเจน ใครจะทำอะไรปฏิบัติอะไร ก็ได้ตามใจชอบนักบวชในระยะนั้นอาจเก็บผลไม้มากินเอง ประกอบอาหารกินเอง อาจฉันอาหารวัน ละหลายครั้ง อาจยังรับเงินรับทอง ยังแสวงหาลาภด้วยกิริยาอาการที่ไม่ดีไม่งามต่าง ๆ ครั้นเมื่อ พระองค์ทรงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ก็ทรงประกาศอย่างชัดเจนเลยว่า

“ต่อไปนี้พระภิกษุชาวพุทธจะต้องยังชีพด้วยการบิณฑบาต ฉันอาหารเพียงมือเดียว ไม่รับ เงินและทองเกินห้ามาสก ไม่นอนบนที่นอนอันอ่อนนุ่ม ไม่ทำร้ายทำลายสัตว์...” เมื่อพระองค์ ทรงประกาศหลักปฏิบัติแนวทางหรือศีลให้พุทธบริษัท ๔ คือ พระภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา แล้วพระองค์ก็ทรงสั่งสอนให้ชาวพุทธยึดมั่นรักษาศีลเอาไว้ให้ดี ให้เป็นแบบฉบับ เฉพาะของชาวพุทธใครที่จะเดินตามพระองค์จะต้องมีศีล รักษาศีล สมทานศีล ตามฐานะ ของ ตน เช่น อุบาสก อุบาสิกา จะต้องรักษาปฏิบัติศีล ๕ เป็นต้น ให้ทุกคนถือเอาศีลเป็นแนวทาง เป็นปทัฏฐานในการดำเนินชีวิต “ศีล” ฟังรู้ได้เพราะการอยู่ร่วมกัน^{๑๕} และต่อไปก็เพื่อตนเอง คือการเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์เป็นต้นว่า “ลีเลน สุขติง ยันติ สีเลน โภคสัมปทา สีเลน นิพพุติง ยันติ ตัสมา สีลิ่ง วิโสทยะ” ศีลนำสุขมาให้ ศีลนำโภคทรัพย์มาให้ ศีลนำให้ถึงซึ่งพระนิพาน ศีล เป็นสิ่งอันประเสริฐแท้

^{๑๔} วคิน อินทสระ, พุทธจริยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๙), หน้า ๓๙-๔๐.

^{๑๕} ดุรายละเอียดใน ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๓๓๓.

ความในจักกวัตตสูตร^{๑๖} และอัคคัญญสูตร^{๑๗} ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เกิด พระสูตรทั้งสองนี้ได้กล่าวถึงกำเนิดของสังคมนมนุษย์ เมื่อเริ่มแรกที่เดียวมนุษย์อยู่ด้วยกันอย่างปกติสุข ในครั้งพุทธกาลนั้นมีลัทธิต่าง ๆ มากมาย ต่างก็อวดตนเองต่างแย่งชิงกันเป็นใหญ่ เป็นเจ้าสำนัก เจ้าลัทธิกัน แต่ครั้งพระองค์ได้ประกาศหลักของศีลให้คนปฏิบัติ คือ ให้ชาวพุทธดำเนินชีวิตตามหลักของศีลของพระองค์นั้นผู้คนที่มีความสุขมีความสงบ ความเป็นอยู่ดีขึ้น มีโรคภัยไข้เจ็บมากขึ้น ทำให้คนหันมานับถือศาสนาพุทธมากมาย ลัทธิพราหมณ์ที่โด่งดังอยู่ขณะนั้นเกิดอิจฉาหาทางทำลายพระองค์หลายวิธี แต่ก็ไม่สำเร็จ แทนที่คนจะหันไปสนใจลัทธิพราหมณ์กลับหันมารักษาศีลปฏิบัติธรรมตามแนวของพระองค์มากขึ้น จนลัทธิพราหมณ์ที่ยิ่งใหญ่ก่อนครั้งพุทธกาลถึงกาลล่มสลายในกาลต่อมา

พระองค์ทรงประกาศยืนยันถึงความสำคัญของศีล ทรงตักเตือนให้ชาวพุทธเอาศีลเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิต แม้ก่อนที่พระพุทธองค์จะทรงปรินิพพานก็มอบศีลให้เป็นเหมือนมรดกที่มอบให้แก่ชาวพุทธ ได้ตรัสแก่เหล่าพุทธสาวกว่า อยู่กันด้วยศิลปครองกันด้วยศีล ศีลเป็นบรรทัดฐานในการอยู่ด้วยกัน ศีลนี้แหละจะทำให้สังคมมีความสุข สงบร่มเย็นและในกาลต่อมาจวบจนปัจจุบันเหตุการณ์ก็เป็นดังปงฉิมโอวาทจริง ๆ ว่าสังคมชาวพุทธอยู่กันได้อย่างมีความสุขจนถึงปัจจุบันก็เพราะคนมีศีลตามฐานานุฐานะของตนนั่นเอง

ศาสนาอื่น ๆ ก็เช่นกันต่างก็เชื่อว่า สังคมแห่งศาสนิกชนนั้น ๆ มีความสงบสุขได้ก็เพราะพวกเขาปฏิบัติ เคร่งครัดในศีลของศาสนาของตน ตรงกันข้ามหากกลุ่มชนใดไม่มีศีลควบคุมขาดศีลกำกับก็จะมีปัญหามากมาย ผู้คนอยู่กันอย่างหวาดระแวง เตือรื้อนด้วยเรื่องราวต่าง ๆ อย่างในเมืองใหญ่ ย่านชุมชนแออัดที่ผู้คนขาดศีลขาดวินัย มีโจรผู้ร้ายมีฉฉาชีพมากมาย ประชาชนอยู่กันอย่างไม่ปกติสุขต่างหวาดผวากับภัยร้ายไม่ทราบว่าจะเกิดขึ้นกับตนเมื่อไร ซึ่งในย่านชุมชนของประเทศไทยในปัจจุบันนี้กำลังมีปัญหา เพราะคนขาดศีลไร้วินัยดังกล่าว

ดังนั้นศีลที่กล่าวมาพอจะมองเห็นความสำคัญของศีลได้ในระดับหนึ่ง เพื่อให้เห็นภาพชัดเจนและเข้าใจความสำคัญของศีลมากยิ่งขึ้น อาจสรุปความสำคัญของศีลเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

๑. ศีลมีความสำคัญต่อการควบคุมกาย วาจา และใจของคนให้เรียบร้อย สงบร่มเย็นและมีความสุข ไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อนทั้งทางกายและใจ

๒. ศีลมีความสำคัญต่อการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม หากคนในสังคม กลุ่มคนใดขาดศีล สังคม กลุ่มคนนั้น ๆ ก็ไม่น่าอยู่ จะมีปัญหาตามมาอย่างไม่รู้จบสิ้น

๓. ศีลเป็นระบบการควบคุมและขัดเกลาพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตมีผลต่อกิจกรรม พิธีกรรม พฤติกรรม ความเป็นไปของคนในสังคมนั้นให้มีคุณภาพของจิตที่สูงขึ้น

๔. ศีลมีความสำคัญและเป็นหัวใจในการปฏิบัติธรรมอันสำคัญยิ่งตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะศีลคือสิ่งที่ต้องมาก่อนเป็นอันดับแรกในการศึกษาและปฏิบัติธรรมในศาสนาพุทธ เริ่มจาก ศีล สมาธิ ปัญญา ถ้าไม่มีศีลก็จะไม่มีสมาธิและจะเกิดปัญญาไม่ได้

๕. ศีลมีความสำคัญต่อความเป็นมนุษย์ของคน คนกับมนุษย์จะมีความเหมือนกันเพียงร่างกายแต่จะแตกต่างกันตรงที่มีศีล คนถ้าไม่มีศีลก็จะไม่แตกต่างจากสัตว์ทั่ว ๆ ไป อาจร้ายมากกว่าสัตว์

^{๑๖} ดุรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๕๔.

^{๑๗} ดุรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑/๘๓.

ด้วยซ้ำไป ศิลปะจะทำให้คนให้เป็นมนุษย์ได้ เพราะมนุษย์ แปลว่า ผู้มีจิตใจสูง คนที่ไม่มีศิลปะเป็นคนจิตใจต่ำ จะเป็นมนุษย์ไม่ได้ คนที่จะเป็นมนุษย์ได้จะต้องเป็นคนมีศิลปะควบคุมกำกับจิตใจตลอดเวลา หลักมนุษยธรรมคือธรรมอันทำให้คนเป็นมนุษย์ก็คือ ศิลปะนั่นเอง เข้าใจอย่างนี้แล้วคงจะพอแยกออกได้ว่า ใครคือคนธรรมดา ๆ ใครคือมนุษย์ ขอให้สำรวจด้วยตนเองดูว่ามีความเป็นมนุษย์มากน้อยเพียงไรโดยเอาศิลปะแต่ละข้อ ๆ ไปจับแล้วตรวจสอบดู^{๑๘}

สรุปความหมายของ ศิลปะ คือ มีความสำคัญต่อการควบคุมกาย วาจา และใจของคนให้เรียบร้อย สงบร่มเย็น และเป็นสุข ชัดเกล้าพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตซึ่งมีผลต่อกิจกรรม พิธีกรรม พฤติกรรม การรักษาศิลปะจะส่งผล ศิลปะจะส่งผลทำให้คนเป็นมนุษย์ได้ เพราะมนุษย์ แปลว่า ผู้มีจิตใจสูง และนำไปสู่การปฏิบัติขั้นสูงของอารยธรรม โดย เริ่มต้นจาก ศิลปะ สติ และปัญญา อันจะนำไปสู่ความรู้แจ้งเห็นจริง เป็นต้น

๒.๓ ประเภทของศิลปะ

ศิลปะ ในพุทธศาสนานั้นเกี่ยวข้องกับความประพฤติและการหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบด้วยกฎหมายของบ้านเมืองและไม่ผิดจากทำนองคลองธรรมโดยมุ่งเน้นไปที่ประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนเองเป็นอันดับแรกลำดับต่อไปก็เพื่อบุคคลรอบข้างและสังคมทั้งนี้ก็เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข คัมภีร์ทศนิกาย สิลขันธวรรค ได้อธิบายถึงศิลปะไว้ ๓ ระดับด้วยกันคือ จุฬาศิล (ศิลปะระดับพื้นฐาน) มัชฌิมศิลปะ (ศิลปะระดับกลาง) และ มหาศิลปะ (ศิลปะระดับสูง) ดังมีรายละเอียดเกี่ยวกับศิลปะทั้ง ๓ ประการนั้น ดังต่อไปนี้

ก. จุฬาศิล (ศิลปะระดับพื้นฐาน)

๑) เว้นจากฆ่าสัตว์, ลักทรัพย์, ประพฤติล่วงพรหมจรรย์
๒) เว้นจากพูดปด, พูดส่อเสียด (ยุให้แตกกัน), พูดคำหยาบ, พูดเพ้อเจ้อ
๓) เว้นจากทำลายพืชและต้นไม้ ฉันทมือเดียว เว้นจากการฉันทอาหารในเวลากลางคืน เว้นจากฉันทในเวลาวิกาล, เว้นจากฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคม และดูการเล่น, เว้นจากตัดทรงประดับร่างกายด้วยระเบียบดอกไม้ของหอมเครื่องทา เครื่องย้อมผัดผิวด่าง ๆ เว้นจากที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่มีภายในใสนุ่นหรือสำลี, เว้นจากการรับทองและเงิน

๔) เว้นจากการรับข้าวเปลือกดิบ, เนื้อดิบ, เว้นจากการรับหญิง หรือหญิงรุ่นสาว, เว้นจากการรับทาสี ทาส, เว้นจากการรับ แพะ, แกะ, ไก่, สุกร, ช้าง, โค, ม้า, ลา เว้นจากการรับนา สวน

๕) เว้นจากการชกส้อม, การค้าขาย, การโกงด้วยตาชั่ง ด้วยเงินเหรียญ (สำริด) และด้วยการนับ (ชั่ง, ตวง, วัด) เว้นจากการใช้วิธีโกงด้วยให้สินบน หลอกหลวงและปลอมแปลง, เว้นจากการตัด (มือ, เท้า) การฆ่า การมัด การข่มขืนทรัพย์ (ในทาง) การปล้น การจู่โจมทำร้าย^{๑๙}

ข. มัชฌิมศิลปะ (ศิลปะระดับกลาง)

- ๑) เว้นจากการทำลายพืช
- ๒) เว้นจากการสะสมอาหารและผ้าเป็นต้น
- ๓) เว้นจากดูการเล่นหลากชนิด เช่น ฟ้อนรำ เป็นต้น

^{๑๘} สำลี รักสุทธี, ศิลปะ สุตยอตวินัยของพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธนรัชการพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒-๑๔.

^{๑๙} ที.อี. (ไทย) ๙/๗-๑๐/๓-๕.

- ๔) เว้นจากเล่นการพนันต่าง ๆ
- ๕) เว้นจากที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่
- ๖) เว้นจากประดับตกแต่งร่างกาย
- ๗) เว้นจากดิรัจฉานภคา (พูดเรื่องไร้ประโยชน์หรือที่ขัดกับสมณเพศ)
- ๘) เว้นจากการพูดข่มขู่กัน
- ๙) เว้นจากการชกสือ
- ๑๐) เว้นจากการพูดปด, การพูดประจบ, การพูดอ้อมค้อม (เพื่อหวังลาภ), การพูดกตการพูดเอาลาภแลกลาภ (หวังของมากด้วยของน้อย)^{๒๐}

ค. มหาศีล (ศีลระดับสูง)

- ๑) เว้นจากดำรงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ ด้วยดิรัจฉานวิชา เช่น ทายนิมิต, ทายฝัน, ทายหนูกัดผ้า เป็นต้น
- ๒) เว้นจากดำรงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ ด้วยดิรัจฉานวิชา เช่น ดูลักษณะแก้วมณี, ลักษณะไม้ถ้อ, ลักษณะผ้า ลักษณะศีลตรา เป็นต้น
- ๓) เว้นจากดำรงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ ด้วยดิรัจฉานวิชา เช่น ทายทักเกี่ยวกับพระราชาด้วยพิจารณาดาวฤกษ์
- ๔) เว้นจากดำรงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ ด้วยดิรัจฉานวิชา เช่น ทายจันทรุปราคา สุริยุปราคา เป็นต้น
- ๕) เว้นจากดำรงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ ด้วยดิรัจฉานวิชา เช่น ทายฝนชุก ฝนแล้ง เป็นต้น
- ๖) เว้นจากดำรงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ ด้วยดิรัจฉานวิชา เช่น การบน การแก้บนการประกอบยา เป็นต้น^{๒๑}

๑. ปาฏิโมกขสังวรศีล

ปาฏิโมกขสังวรศีล คือการสำรวมในปาฏิโมกข์ เพื่อให้ภิกษุที่บวชเข้ามาศึกษาให้เข้าใจ จะได้รับรู้ข้อวัตรปฏิบัติ ระวังตนมิได้ล่วงพหุบัญญัติในส่วนของวินัยพระสงฆ์ ได้แก่ ปาฏิโมกขสังวรศีล ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุในศาสนานี้ สำรวมด้วย ปาฏิโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยที่เล็กน้อย สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย^{๒๒} สำรวมในปาฏิโมกข์ เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าห้าม ทำตามที่พระพุทธเจ้าอนุญาต ไม่ล่วงสิกขาบทบัญญัติ รวมทั้งสิกขาบทที่นอกปาฏิโมกข์ด้วย

๒. อาชีวกปาริสุทธิศีล

อาชีวกปาริสุทธิศีล คือการเลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาอาชีพ ละเว้นการประกอบอาชีพไม่สุจริต สำหรับอุบาสกอุบาสิกา ไม่ประกอบอาชีพ ๕ อย่าง คือ (๑) ค้าขายอาวุธ (๒) ค้ามนุษย์ (๓) ค้าขายสัตว์ชีวิตสำหรับฆ่าเป็นอาหาร (๔) ค้าขายน้ำเมา (๕) ค้าขายยาพิษ^{๒๓} ส่วนบรรชิตซึ่งต้องอาศัยปัจจัยที่

^{๒๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๑-๒๐/๕-๘.

^{๒๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑-๒๓/๘-๑๐.

^{๒๒} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๒/๒๒/๓๕๗.

^{๒๓} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๑๑.

ชาวบ้านบริจาคให้ในการดำรงชีวิตต้องมีความสำรวม มักน้อยสันโดษ เป็นผู้ที่ยืดหยุ่น ยินดีปัจจัยตามมีตามได้ ไม่ว่าจะเศร้าหมองหรือประณีต จึงเป็นการเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง^{๒๔}

๓. ปัจจัยสันนิสสิตศีล

ศีลสำหรับพระภิกษุที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเพิ่มเติมอีกเพื่อความบริสุทธิ์บริบูรณ์ยิ่งขึ้น เรียกว่า ปัจจัยสันนิสสิตศีล เพื่อให้พระภิกษุมีความสำรวมระวัง มีสติสัมปชัญญะ พิจารณา ในขณะที่บริโภคปัจจัย ๔ เสียก่อนแล้วจึงค่อยบริโภคใช้สอยปัจจัยนั้น ๆ จะได้ไม่เกิดความมัวเมาหลง ไม่บริโภคด้วยกิเลสตัณหาใช้สติพิจารณาโดยแยบคายแล้วจึงเสพใช้สอย จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช ว่าเพียงบริโภคปัจจัย ๔ เพื่อยังอัตภาพให้เป็นไปเพื่อประพฤติธรรมได้เท่านั้น ไม่บริโภคด้วยกิเลสตัณหา^{๒๕}

ดังนั้น จูฬศีล (ศีลระดับพื้นฐาน) มัชฌิมศีล (ศีลระดับกลาง) และมหาศีล (ศีลระดับสูง) เป็นเครื่องควบคุมความประพฤติทางกายวาจาให้อยู่ในสภาพปกติเรียบร้อยดีงามพ้นจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกันและเป็นที่ยอมรับกฏธรรมชั้นสูงยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนถึงมรรค ผล

๒.๔ จุดมุ่งหมายของศีล

จุดมุ่งหมายของศีลมี ๔ ประการ คือ (๑) จุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พระสงฆ์โดยส่วนรวม (๒) จุดประสงค์เพื่อประโยชน์คือความดีงามแห่งชีวิต (๓) จุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชน (๔) จุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา ดังนี้

๒.๔.๑ จุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พระสงฆ์โดยส่วนรวม

สังฆะสุญฺจตุายะ เพื่อความยอมรับว่าดีแห่งสงฆ์ คือ เพื่อความดีงามของสถาบันสงฆ์ทั้งหมดโดยรวม ที่ยอมรับว่าดีแห่งสงฆ์นั้น หมายถึง พระพุทธเจ้าไม่ได้บัญญัติโดยการบังคับ กดขี่ตามพระพุทธานุญาต แต่ทรงบัญญัติสิกขาบทโดยการยอมรับจากสงฆ์ว่าที่บัญญัติเช่นนี้เป็นสิ่งที่ดีแก่ส่วนรวม เพื่อให้เกิดผลดีร่วมกันทุกฝ่ายต่างให้การยอมรับ

สังฆะผาสุตาเย เพื่อความผาสุกของพระสงฆ์ หมายถึง เพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยดีงาม นอกจากพระสงฆ์จะอยู่ร่วมกันด้วยความเรียบร้อยแล้ว ต้องเกิดความสบายแก่ทุกฝ่ายด้วยและประโยชน์เฉพาะบุคคลอีกด้วย

ทุมมังกุนัง ปุคคะลานัง นิคคะหายะ เพื่อกำราบคนหน้าด่าน ไม่มีวางอาย หมายถึงหากพระองค์ไม่บัญญัติสิกขาบทชี้โทษให้เห็นว่าอะไรถูกอะไรผิด อะไรมีโทษน้อยอะไรมีโทษมากคนหน้าด่านไร้วางอายเหล่านี้เมื่อบวชเข้ามาแล้วก็จะทำอะไรได้ทุกอย่างตาม ใจชอบ เพราะถือว่าไม่มีข้อห้าม

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๒๘/๔๓.

^{๒๕} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๖๑/๑๓๗.

เปลະลานัง ภิกขุณัง ผาสุวิหาระตายะ เพื่อความอยู่ผาสุกของภิกษุผู้มีศีล หมายถึงการบัญญัติสิกขาบทก็เพื่ออนุเคราะห์ผู้ที่มีศีล คนเหล่านี้มักจะมีอาการสงบเสงี่ยมเรียบร้อยอ่อนน้อม ถ่อมตน ไม่สร้างความรำคาญให้แก่ผู้อื่น หากพระองค์ไม่บัญญัติสิกขาบท ท่านที่มีศีลเหล่านี้ก็จะอยู่ด้วยความลำบาก เพราะจะถูกรบกวนจากคนที่ไร้ยางอายคอยสร้างปัญหาสร้างความรำคาญให้

๒.๔.๒ จุดประสงค์เพื่อประโยชน์คือความดีงามแห่งชีวิต

ทีฎฐะธัมมิกานัง อาสะวานัง สังวะรายะ เพื่อปิดกั้นโทษความเสียหายที่จะเกิดขึ้นในปัจจุบัน หมายถึง การบัญญัติสิกขาบทเพราะคำนึงถึงผลดีและผลร้ายที่จะเกิดขึ้นกับชีวิตของผู้บวช เช่น ถูกชกต่อย, ถูกตีด้วยไม้, ถูกตัดมือตัดเท้า, ถูกลงโทษตามกฎหมายบ้านเมืองในลักษณะต่าง ๆ ตามสมควรแก่ความผิด ตลอดถึงการเสื่อมเสียชื่อเสียงเกียรติยศ เป็นต้น เมื่อพระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทแล้ว จะทำให้ผู้บวชมีความสำรวมระวังมากขึ้น เป็นการป้องกันไม่ให้โทษดังกล่าวเกิดขึ้นในขณะที่บวชอยู่

สัมปะรายิกานัง อาสะวานัง ปะภูฆาตายะ เพื่อปิดกั้นโทษความเสียหายที่จะเกิดในอนาคต เป็นการป้องกันผลร้ายที่จะเกิดขึ้นกับชีวิตของผู้บวชในอนาคต อันเนื่องมาจากผลแห่งการที่ไม่สำรวมระวังในความเป็นพระ ท่านแสดงโทษของการผิดศีลไว้ ดังนี้ บ้านแตกสาแหรกขาด ทร์พัสสมบัติล้มจม ร่างกายเกิดโรคร้ายเปื่อยเน่า

๒.๔.๓ จุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชน

อัปะสันนानัง วา ปะสาทายะ เพื่อให้เกิดความเลื่อมใสแก่ผู้ที่ยังไม่เลื่อมใส

ปะสันนानัง วา ภิกขุโยภาวายะ เพื่อให้ผู้เลื่อมใสแล้วมีความเลื่อมใสยิ่งขึ้น ประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนทั้งสองข้อนี้เป็นประโยชน์แก่ประชาชนเอง คือ เมื่อคนเป็นอันมากได้เห็นพระสงฆ์ผู้สมบูรณ์ด้วยศีล งดงามด้วยอาจารย์ ก็จะเกิดความเลื่อมใส และผู้ที่เลื่อมใสอยู่แล้วก็จะเกิดศรัทธามากยิ่งขึ้น นำไปสู่การประพฤติปฏิบัติตามธรรมะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อเข้าสู่ความดีที่สูงยิ่งขึ้นไป

๒.๔.๔ จุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา

สัทธัมมัญญูธยา เพื่อความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม คือ เมื่อมีการบัญญัติสิกขาบท ภิกษุทั้งหลายย่อมเรียนสิกขาบทและพระพุทธรวจนะเมื่อปฏิบัติตามสิกขาบทตามที่ทรงบัญญัติไว้ย่อมได้บรรลุมรรคผล หรือโลกุตตรธรรม อันเป็นผลมาจากการตามฐานนุรูปของผู้ปฏิบัติ เพราะฉะนั้นพระสัทธรรมทั้งหมด ซื่อว่าเป็นสภาพตั้งอยู่ยั่งยืนนานด้วยสิกขาบทบัญญัติ

วินะยานุคะทายะ เพื่ออนุเคราะห์พระวินัย คือ เพื่อให้ภิกษุเคารพในวินัย อันเป็นกฎระเบียบแบบแผนขนบธรรมเนียมที่ทรงบัญญัติไว้ ให้บังเกิดผลในการปฏิบัติตามหลักการอย่างหนักแน่นมั่นคง พุทธศาสนาไม่ได้กำหราบใจเพียงอย่างเดียว ศีล มีไว้เพื่อการกำหราบ กาย วาจา และใจ ที่เป็นอกุศล แต่ถ้ากายและวาจาสวนทางกับใจ ต้องถือใจเป็นใหญ่ พระบรมศาสดาได้ทรงแสดงธรรมไว้บทหนึ่งว่า มโนปุพฺพงคมา ธัมมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา^{๒๖} แปลว่า “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้ามีใจ

^{๒๖} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑/๑๕.

เป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ” ในบรรดาสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่าไม่มีอะไรจะสำคัญเท่าหัวใจ ศิลามีไว้เพื่ออบรมใจ ไม่ใช่อบรมกาย วาจา ส่วนใหญ่กายและวาจาจะเป็นไปในทางเดียวกับใจ ถ้ากายและวาจาจะไปคนละทางกับใจ ต้องถือใจเป็นใหญ่ เพราะไม่มีอะไรสำคัญไปกว่าใจ ที่ต้องเป็นกุศล มีเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ มีใจที่เสียสละ แม้บางครั้งจะรู้ว่าผิดศีล ก็ต้องทำ ถ้าสิ่งนั้นมีประโยชน์มาก การผิดศีลที่พอแก้ไขได้ เพื่อเห็นแก่ผู้อื่น มหากุศล หรือผลบุญใหญ่จึงจะเกิดขึ้น แต่ถ้าใจเห็นแก่ตัวเขาก็จะกอดคัมภีร์ไว้แน่น ไม่ยอมละเมิดศีลเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลคนอื่น^{๒๗}

ดังนั้นจุดมุ่งหมายของศีล ที่มีจุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พระสงฆ์โดยรวม จุดประสงค์เพื่อความดีงามแห่งชีวิต จุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนและ จุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา ไม่ว่าชนเหล่าใดก็ตามปฏิบัติตามศีลย่อมทำให้ชนหมู่นั้น ๆ เกิดความสามัคคี มีความผาสุก สงบร่มเย็น ไม่เดือดร้อนใน

๒.๕ อานิสงส์ของศีล

เพื่อให้เห็นและเข้าใจอานิสงส์ ของการรักษาศีลในระดับต่าง ๆ ขอแยกแยะให้เห็นผลอย่างชัดเจน โดยการรักษาศีล ถือศีลได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ตามฐานแห่งตนนั้น ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

ได้ยินว่า ศีลเป็นสิ่งที่ดีงาม
 ศีลเป็นสิ่งที่ยอดเยี่ยมในโลก
 ดุเลิด นาคที่พิษร้ายแรงยังไม่เบียดเบียนใคร ๆ
 เพราะสำนึกอยู่ว่าตนมีศีล
 เราจักสมทานศีลที่บัณฑิตรับรองว่า
 เป็นสิ่งที่ปลอดภัยในโลก
 ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้มีศีลได้รับการขนานนามว่า
 เป็นผู้ประพฤดิข้อปฏิบัติของพระอรียะ
 ผู้มีศีลเป็นที่รักของหมู่ญาติ
 และรุ่งเรืองในหมู่มิตร
 หลังจากตายแล้วจะไปสู่สุคติ^{๒๘}

ดังนั้นผลหรืออานิสงส์ของการปฏิบัติตามศีล (เบญจศีล) ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมและพัฒนาจากคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ พร้อมทั้งข้อคิดของพุทธศาสนาและนักวิชาการศีลเป็นเครื่องมือยืนยันได้เป็นอย่างดีว่า ถ้ามนุษย์มีเบญจศีลแล้วจะทำให้มนุษย์มีบุคลิกภาพตามอานิสงส์ของศีล ๕^{๒๙} ดังนี้

๑. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลในโลกนี้ ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๑ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

^{๒๘} ขุ.ชา.ทูก. (ไทย) ๒๗/๑๑๘/๑๔๗.

^{๒๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๐๕.

๒. กิตติศัพท์อันงามของบุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมพุ่งขจรไปไกลนี้เป็นอันสงส์ประการที่ ๒ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

๓. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล จะเข้าไปยังบริษัทใด ๆ จะเป็นชาติตติยบริษัทก็ตาม พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมแก้วักلاء ไม่เก้อเขิน เมื่อเข้าไปนี้เป็นอันสงส์ประการที่ ๔ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

๔. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไม่หลงลืมสติตาย นี่เป็นอันสงส์ประการที่ ๔ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

๕. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์นี้เป็นอันสงส์ประการที่ ๕ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

ดังนั้นอันสงส์ของบุคคลผู้มีศีลสมบูรณ์ด้วยศีลในโลกนี้ ย่อมมีโภคทรัพย์ ย่อมแก้วักلاء ไม่เก้อเขิน ย่อมไม่หลงลืมสติตาย หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

๒.๖ สรุปท้ายบท

การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย ตามระเบียบวินัย หรือข้อประพฤติปฏิบัติในการเว้นจากการกระทำความชั่ว ทำให้จิตใจของมนุษย์ สงบร่มเย็น และเป็นสุข ถ้ารักษาตามประเภท ของศีล เช่น วาริตศีล คือ ข้อห้ามเกี่ยวกับศีล จาริตศีล คือ การอนุญาตเป็นพุทธบัญญัติเป็นต้น เพื่อจุดมุ่งหมายให้คนในสังคมได้อยู่ด้วยความสามัคคี และความผาสุก และสิ่งที่ผู้รักษาศีลจะพึงได้เฉพาะตนคือ โภคทรัพย์ และหลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้

(๑) ความหมายของศีล หมายถึง การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย เป็นการรักษาปกติตามระเบียบวินัย หรือข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว

(๒) ความสำคัญของศีล คือ การควบคุมกาย วาจา และจิตใจของมนุษย์ให้เรียบร้อยสงบร่มเย็น และเป็นสุข ชัดเกลาพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตที่มีผลต่อกิจกรรม พิธีกรรมพฤติกรรม และศีลจะ使人ให้เป็นมนุษย์ได้ เพราะมนุษย์ แปลว่า ผู้มีจิตใจสูง และนำไปสู่การปฏิบัติขั้นสูงของอริยมรรค โดย เริ่มจาก ศีล สมาธิ ปัญญา นำไปสู่ความรู้แจ้ง เป็นต้น

(๓) ประเภทของศีล คือ จุฬศีล (ศีลระดับพื้นฐาน) มัชฌิมศีล (ศีลระดับปานกลาง) และมหาศีล (ศีลระดับสูง) เป็นเครื่องควบคุมความประพฤติทางกายวาจาให้อยู่ในสภาพปกติเรียบร้อยดีงามเว้นจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกันและเป็นที่ยอมรับบุคคลธรรมชั้นสูงยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนถึงมรรค ผล นิพพาน

ประเภทของศีลแบ่งตามประเภทต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์เจ้าทรงบัญญัติไว้ เช่น วาริตศีล คือ ข้อห้ามเกี่ยวกับศีล จาริตศีล คือ การอนุญาตเป็นพุทธบัญญัติ อาทิพรหมจรรย์ศีล คือ เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นของพรหมจรรย์หรือศีลอันเป็นส่วนแห่งบัญญัติสำหรับป้องกันความเสียหายอภิสมจาริกศีล คือ ศีลที่เกี่ยวกับความประพฤติมารยาท อาชีวนิวิฐศีล คือ ศีลที่เกี่ยวข้องกับความบริสุทธิ์หมดจดแห่งอาชีวะและ ปาวิสุทธิศีล คือ การเลี้ยงชีวิตในทางที่ดี ที่ชอบตามสมควรแก่ภาวะ ศีลทั้งหมดนี้เป็นศีลที่เกี่ยวกับระเบียบวินัย

(๔) จุดมุ่งหมายของศีล พบว่า ก็เพื่อจุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พระสงฆ์โดยส่วนรวม จุดประสงค์เพื่อประโยชน์คือความดีงามแห่งชีวิต จุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนและจุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา ไม่ว่าชนเหล่าใดก็ตามปฏิบัติตามศีลย่อมทำให้ชนหมู่นั้น ๆ

เกิดความสามัคคี และความผาสุก อาบัตินั้นปรับตามความหนักเบาของการละเมิดวินัย (สำหรับพระภิกษุ)

(๕) อานิสงส์ของศีล พบว่า ย่อมมีโภคทรัพย์ย่อมแก่กล้า ไม่เก้อเขิน ย่อมไม่หลงลืมสติ ตาย หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

บทที่ ๓

การบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

พระบรมศาสดาได้ทรงวางหลักธรรมไว้ให้กับพุทธศาสนิกชนปฏิบัติ เพื่อความสุข ความเจริญ ความก้าวหน้า ทั้งในทางธรรมและทางโลกก็คือแนวทางแห่งปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ เป็นธรรม ๓ ประการที่พุทธศาสนิกชนทุก ๆ คนพึงปฏิบัติ ปริยัติ หมายถึง การศึกษาร่ำเรียนพระธรรมคำสอนต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า ปฏิบัติ หมายถึงการนำเอาคำสั่งสอนที่ได้ศึกษาร่ำเรียนไปปฏิบัติกับตน ทางกาย วาจา และใจจนบรรลุผล นิพพาน ในบทนี้ผู้ศึกษาได้ตั้งประเด็นการศึกษาไว้ดังนี้

๓.๑ ความหมายของการบรรลุธรรม

๓.๒ หลักธรรมเพื่อการบรรลุธรรม

๓.๓ วิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม

๓.๔ ระดับการบรรลุธรรม

๓.๕ สรุปท้ายบท

๓.๑ ความหมายของการบรรลุธรรม

ผู้ที่บรรลุธรรมได้นั้น ย่อมเป็นผู้อยู่เหนือความทุกข์ อยู่เหนือความวุ่นวายใจ ท่ามกลางความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ท่ามกลางการพลัดพรากจากกัน ดังนี้

คำว่า “การบรรลุ” หมายถึง การได้ การเข้าถึง การสำเร็จ การทำให้แจ้ง^๑ เมื่อมุ่งศึกษาในเนื้อหาของพุทธศาสนาเถรวาท และเมื่อนำมารวมกับคำว่า “ธรรม” จึงทำให้การบรรลุธรรมหมายถึง การได้ การเข้าถึง การสำเร็จ หรือการทำให้แจ้งธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท

คำว่า บรรลุธรรม ในภาษาบาลีใช้คำว่า ญาณทัสสนะ เป็นคำสมาสระหว่าง คำว่า ญาณที่มีความหมายว่า ความรู้ และคำว่า ทัสสนะ ที่มีความหมายว่า ความเห็น เมื่อนำมาสมาสเข้าด้วยกันจึงสำเร็จรูปเป็น ญาณทัสสนะ มีความหมายว่า การเห็นด้วยญาณคือความรู้ คัมภีร์สารัตถปกาสินีได้ให้ความหมายไว้ ๒ ประการ คือ

๑. การเห็นด้วยญาณ หมายถึง การเห็นและการมีความรู้ความเข้าใจ อย่างแจ่มแจ้งซึ่งคุณลักษณะ ๓ ประการ คือ (๑) อนิจจตา ความไม่เที่ยง (๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ (๓) อนัตตา ความไม่ใช่ตัวตน ที่รวมเรียกว่า ไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นและเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งด้วยญาณ วิปัสสนา มรรคและผล^๒

๒. การเห็นหรือความรู้ หมายถึง การเห็นและความรู้ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจ ของปริวัฏ ๓ หมายถึงความว่า สัจจะแต่ละข้อนั้นมีญาณเกิดขึ้น ๓ รอบ รอบที่ ๑ เรียกว่าสังขญาณ คือรู้หรือสัง ๔ ว่า

^๑ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๗๐/๔๐๓.

^๒ ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๑๘๔/๒๐๘.

เป็นของจริงไม่แปรผัน รอบที่ ๒ เรียกว่ากิจจญาณ คือรู้ว่ากิจที่ต้องทำให้สัจจะแต่ละข้อ รู้ว่าทุกข์เป็นสิ่งที่ต้องรู้ สมุทัยเป็นสิ่งที่ต้องละ นิโรธเป็นสิ่งที่ต้องทำให้แจ้ง มรรคเป็นสิ่งที่ต้องทำให้เกิดขึ้น รอบที่ ๓ เรียกว่ากตญาณ คือความรู้ถึงหน้าที่ที่ทำแล้วในสัจจะแต่ละข้อ โดยรู้ว่าทุกข์เป็นสิ่งที่รู้แล้ว สมุทัยเป็นสิ่งที่ละได้แล้ว นิโรธเป็นสิ่งที่ทำให้แจ้งได้แล้ว มรรคเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดมีขึ้นได้ และอาการ ๑๒ หมายความว่าญาณที่เกิดขึ้น ๓ รอบในอริยสัจ ๔ นั้น^๓

จากความหมายที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ญาณทัสสนะ คือการเห็นอริยสัจ ได้แก่ทุกข์เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติถึงความดับทุกข์ การเข้าใจอริยสัจ ซื่อว่าเป็นของจริงของพระอริยะ^๔ คือการบรรลุธรรมนั่นเองบุคคลผู้เกิดความเข้าใจอย่างนี้ก็คือบุคคลบรรลุธรรม ซึ่งเรียกว่าอริยะ แปลว่า ผู้ห่างไกลจากกิเลส^๕

อย่างไรก็ดี เมื่อสำรวจงานวิจัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมแล้วทำให้พบว่า พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง) ได้ให้คำจำกัดความของการบรรลุธรรมว่า หมายถึง “การบรรลุมรรคผล ตั้งแต่พระโสดาบัน จนถึงพระอรหันต์ ตามหลักคำสอนในพุทธศาสนาเถรวาท”^๖ ส่วน สิ้นชัย วงษ์จ่านง ได้ให้คำจำกัดความของการบรรลุธรรมว่าหมายถึง “การเข้าใจอริยสัจ คือการบรรลุธรรมนั่นเอง บุคคลผู้เกิดความเข้าใจอย่างนี้ก็คือบุคคลผู้บรรลุธรรม ซึ่งเรียกว่าอริยะ แปลว่า ผู้ห่างไกลจากกิเลส โดยการได้บรรลุธรรมขั้นใดขั้นหนึ่งในพุทธศาสนา ได้แก่ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และพระอรหันต์ตผล^๗ และพระมหาอดุลย์ ยโสธโร (บุตร ตะเคียน) ซึ่งทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องบั้นเพาะกับการบรรลุธรรม” ได้ให้คำจำกัดความคำว่า “การบรรลุ” หมายถึง สำเร็จหรือถึงจุดหมายในพุทธศาสนา ตั้งแต่การเข้าใจธรรมในระดับต้นคือ ระดับโลกียะ จนถึงเข้าใจเข้าถึงธรรมในระดับมรรคผล คือระดับโลกุตระ^๘

ในขณะที่นั้นทพล โรจนโกศลซึ่งทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขั้น ๕ กับการบรรลุธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท”^๙ ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “ขั้น ๕ กับการบรรลุธรรม” ว่าหมายถึง “ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดเรื่องขั้น ๕ กับการบรรลุธรรมที่ปรากฏในพุทธศาสนาเถรวาทโดยครอบคลุมถึงขั้น ๕ ของผู้บรรลุธรรม” โดยที่ไม่ได้ให้คำจำกัดความของการบรรลุธรรมไว้ ส่วนไพรัช ลาวัลย์กุล ซึ่งทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วิธีการศึกษา

^๓ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖/๒๓.

^๔ พระพรหมมุนี (จันทพรหมคุดโต), **มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๕๙.

^๕ สิ้นชัย วงษ์จ่านง, “การศึกษาคติภพของคฤหัสถ์ผู้เป็นอริยบุคคลในพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๗ – ๘.

^๖ พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง), “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๓.

^๗ สิ้นชัย วงษ์จ่านง, “การศึกษาคติภพของคฤหัสถ์ผู้เป็นอริยบุคคลในพุทธศาสนา”, หน้า ๓, ๒๖.

^๘ พระมหาอดุลย์ ยโสธโร (บุตรตะเคียน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องบั้นเพาะกับการบรรลุธรรม”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๖๓.

^๙ นั้นทพล โรจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขั้น ๕ กับการบรรลุธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘).

เพื่อบรรลุลักษณะของพระราหุลเถระ”^{๑๐} ได้ให้คำจำกัดความของ “อริยมรรค” หมายถึง ทางประเสริฐทางดำเนินของพระอริยะ ญาณอันให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ โดยที่ไม่ได้ให้คำจำกัดความของการบรรลุลักษณะไว้เช่นเดียวกับนันทพล โรจนโกศล

สรุปได้ว่า การบรรลุลักษณะ หมายถึง การได้ การเข้าถึง การสำเร็จ หรือการทำให้แจ้งธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งครอบคลุมไปถึงการบรรลุมรรคผล ตั้งแต่ระดับต้นสุดคือโสดาบัน บุคคลขึ้นไป จนถึงระดับสูงสุดคืออรหันตบุคคล ซึ่งรายละเอียดจะได้นำเสนอเป็นลำดับไป

๓.๒. หลักธรรมเพื่อการบรรลุลักษณะ

หลักธรรมคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีมากมาย แต่ที่จัดว่าเป็นหลักธรรมที่สำคัญเพื่อนำไปสู่มรรคผลนั้น ได้แก่ โภธิปักขิยธรรม หมายถึง ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายของการตรัสรู้ คือ เกื้อกูลแก่การตรัสรู้ ธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ แบ่งเป็น ๗ หมวด ดังนี้

๑. สติปัฏฐาน ๔
๒. สัมมปธาน ๔
๓. อิทธิบาท ๔
๔. อินทริย ๕
๕. พละ ๕
๖. โพชฌงค์ ๗
๗. มรรคมืองค์ ๘

รวมเป็น ๓๗ ประการ จึงเรียกว่า โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ซึ่งในแต่ละหมวดมีความสมบูรณ์ในตัวอยู่แล้ว การปฏิบัติตามธรรมหมวดใดหมวดหนึ่งก็ได้ชื่อว่าปฏิบัติธรรมหมวดอื่น ๆ ด้วย

สาเหตุที่ท่านแบ่งไว้ถึง ๗ ประการอย่างนี้ เป็นเพียงการจำแนกตามเกณฑ์ที่เอามาเป็นกรอบในการพิจารณา เช่น เอาสติเป็นเกณฑ์ก็เป็น สติปัฏฐาน ๔ ถ้าเอากำลังในการปฏิบัติเป็นเกณฑ์ก็เป็น พละ ๕ ถ้าเอาองค์แห่งความรู้เป็นเกณฑ์เป็นโพชฌงค์ ๗ ถ้าเอาหนทางในการปฏิบัติเป็นเกณฑ์เป็นมรรคมืองค์ ๘ ดังนี้ เปรียบเสมือนมนุษย์ ถ้าเราจะแบ่งความเป็นมนุษย์ก็สามารถแบ่งได้หลายอย่าง เช่น ถ้าเอาเพศเป็นเกณฑ์ก็มี ๒ เพศ คือ ชายกับหญิง ถ้าเอาอายุเป็นเกณฑ์มี ๓๒ ประการ มีเนื้อหนัง กระดูก หัวใจ ตับ อาหารเก่า เสลด น้ำเลือด เป็นต้น ถ้าเอาระบบการทำงานของร่างกายเป็นเกณฑ์เป็น ๗ ประการ เช่น ระบบหายใจ ระบบกล้ามเนื้อ ระบบประสาท ระบบต่อมไร้ท่อ เป็นต้น จะเห็นว่ามนุษย์ในความหมายที่เรารู้จัก สามารถแบ่งส่วนต่างๆ ให้เห็นได้ในหลายแง่มุม ในหลักธรรมเพื่อการบรรลุลักษณะก็เช่นกัน สามารถแบ่งออกเป็นหลายอย่างเช่นเดียวกัน

ความสำคัญของ โภธิปักขิยธรรม ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ มีดังนี้

โภธิปักขิยธรรม อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อละสังโยชน์ เพื่อถอนอนุสัย เพื่อกำหนดรู้สังสารวัฏอันยืดยาว เพื่อความสิ้นอาสวะ^{๑๑} .และหวังผล ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีชีวิตมั่งมีเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี

^{๑๐} ไพรซ์ ลาวัณยากุล, “การศึกษาวิเคราะห์วิธีการศึกษาเพื่อบรรลุลักษณะของพระราหุลเถระ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙).

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๘/๑๐๑.

๓.๒.๑ สติปัฏฐาน ๔

ที่ตั้งของสติ การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง คือ ตามที่สิ่ง ๆ นั้น ๆ มันเป็นของมันเอง^{๑๒} เป็นหลักธรรมที่เป็นตัวปฏิบัติแท้ ๆ ด้วยการเอาสติเป็นหลัก คือ กำหนดสติให้มีความรู้ตัวอยู่ตลอดเวลาทุกขณะในเวลาทำ พุท หรือ คิด เมื่อทำได้แบบนี้แล้ว สติจะเป็นตัวกั้นกระแสอาสวกิเลสทั้งปวงมิให้เกิดขึ้น และเมื่อประกอบด้วยสติ (ความระลึกได้) สัมปชาโน (ความรู้ตัวทั่วพร้อม) อาตปปี (ความเพียรเผากิเลส) พิจารณาสิ่งต่าง ๆ โดยความไม่เป็น สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในธรรมทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอกของตนและบุคคลอื่น) โดยใช้สติตั้งมั่นอยู่เพียงแต่สักว่าความรู้ สักว่าอาศัยระลึก รู้ ขณะปัจจุบัน ๆ ในที่ปรากฏขึ้นเท่านั้น อย่างนี้ชื่อว่า การเจริญสติ

สติปัฏฐาน ๔ แบ่งออกเป็น ๔ หมวด คือ กาย เวทนา จิตและธรรม

๑. หมวดกายที่เรียกว่า กายานุปัสสนา สติปัฏฐาน มี ๖ บรรพ คือ

๑) กายานุปัสสนา อานาปานบรรพ ให้ใช้สติพิจารณาลมหายใจเข้า หายใจออก โดยให้มีสติกำหนดรู้ลักษณะของลมหายใจ วายาวสั้นอย่างไร ดูการเปลี่ยนแปลงของร่างกายและอารมณ์ที่เกิดจากลมหายใจ ให้มีความรู้เท่าทันและเข้าใจจนหมดความยึดมั่นในกายนี้ ที่มีลมหายใจเป็นองค์ประกอบหนึ่ง

๒) กายานุปัสสนา อิริยาบถบรรพ ให้ใช้สติพิจารณาอาการเคลื่อนไหวของร่างกาย ที่เป็นอิริยาบถใหญ่ ๆ คือ เดิน ยืน นั่ง นอน ให้เห็นว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา ไม่สามารถจะดำรงอยู่ในอิริยาบถหนึ่งอิริยาบถใดได้ตลอดไป ด้วยเหตุที่มีความจำเป็นในการดำเนินชีวิต และการดับทุกข์ทุกขเวทนาที่เกิดจากการอยู่ในอิริยาบถใดนาน ๆ จะเห็นว่าเราไม่สามารถบังคับบัญชาให้เป็นดังใจปรารถนาได้

๓) กายานุปัสสนา สัมปชัญญะบรรพ ให้ใช้สติพิจารณาอิริยาบถย่อยต่างๆ คือ การก้าว การถอย การเหลียว การทรงบาตร จีวร การฉัน การอุจจาระปัสสาวะ เป็นต้นหมวดนี้ต้องการให้พิจารณาให้ละเอียดลงไปถึงการเคลื่อนไหวร่างกายนี้ล้วนมีความจำเป็นมีเหตุผลของการกระทำอย่าเข้าไปยึดมั่นว่าจะต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนี้เท่านั้น ต้องมีความเกิดและดับสลับสับเปลี่ยนไปอยู่ตลอดเวลา

๔) กายานุปัสสนา ปฏิกุลมณสิการบรรพ ให้ใช้สติพิจารณาร่างกายนี้ว่าประกอบด้วยอาการ ๓๒ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ไม่มีส่วนใดที่เป็นตัวตนให้เราต้องยึดมั่น เป็นเพียงองค์ประกอบของอวัยวะทั้งหลายมารวมตัวกันเท่านั้น

๕) กายานุปัสสนา ธาตุมนสิการบรรพ ให้ใช้สติพิจารณาร่างกายนี้เป็นเพียงธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ มาประกอบกันเข้าจึงเรียกว่าคน เมื่อแยกออกเป็นธาตุแล้วก็ไม่มีความเป็นแก่นสาร เป็นเพียงการรวมตัวของธาตุทั้ง ๔ เท่านั้น

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๕.

๖) กายานุปัสสนา นวสัทธิกาบรรพ ให้ใช้สติพิจารณาร่างกายนี้เมื่อสิ้นชีพลง ต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปต่าง ๆ ไม่คงทนถาวรอยู่ได้ ในที่สุดก็กลายเป็นดิน เป็นน้ำ เป็นลม กลับสู่ความเป็นธาตุ ๔

สติปัญญา ๔ หมวดว่าด้วยกายนี้ เป็นการให้ผูปฏิบัติพิจารณาความจริงของร่างกายนี้ ว่ามีธรรมชาติเป็นอย่างไร มีความแปรปรวนอย่างไร เมื่อเข้าใจความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว จะทำให้หมดความยึดมั่นในกาย ความสำคัญผิดว่ากายนี้ คือ ตัวตนที่ต้องคอยยึดถือ ครอบครอง หวงแหนเมื่อเข้าใจความจริงของกายแล้วก็เกิดกายปล่อย่าง ละ สละคืนไม่พัวพันหลงติดอยู่ในกายนี้อีกต่อไป

๒. หมวดเวทนาที่เรียกว่า เวทนานุปัสสนา สติปัญญา คือการใช้สติพิจารณาถึงเวทนาที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็น สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือไม่ทุกข์ไม่สุข และเวทนาเหล่านั้นจะเกิดเพราะอามิสเป็นวัตถุกามทำให้เกิดเวทนาขึ้นหรือว่าไม่มีอามิสเป็นวัตถุกามแต่เป็นธรรมารมณ์อันปราศจากอามิส เช่น ความปลื้มปิติใจสุขใจเพราะประสบผลสำเร็จอย่างหนึ่งอย่างใด เป็นต้น

การมีสติเข้าไปรู้เวทนาต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้เกิดความเข้าใจในชีวิตว่า ล้วนมีทุกข์มีสุขปะปนกัน และทุกข์สุขนั้นก็เกิดเพราะมีเหตุปัจจัย มิใช่เกิดขึ้นลอย ๆ ความเข้าใจอย่างนี้ทำให้เกิดการยอมรับธรรมชาติของชีวิตว่าต้องเป็นอย่างนี้ เมื่อคราวมีสุขจะได้ไม่หลงระเริงกับความสุขจนเกิด

ความประมาท มัวเมา คราวมีทุกข์ก็ไม่ท้อแท้สิ้นหวัง คิดว่าสักวันความทุกข์จะต้องหมดไป เพราะเข้าใจเหตุปัจจัยของทุกข์และสุขเช่นนี้ ทำให้รู้จักสร้างเหตุปัจจัยให้เหมาะสมกับสิ่งที่ต้องการ ความสุขก็มีเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดความสุข ต้องการพ้นทุกข์ก็ต้องไม่สร้างเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดทุกข์ ทุกข์จึงไม่เกิดขึ้น

๓. หมวดจิตหรือที่เรียกว่า จิตตานุปัสสนา สติปัญญา เป็นการกำหนดสติพิจารณาความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ในจิตใจของเราที่ประกอบไปด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง โดยให้พิจารณาจิตในขณะว่าขณะนั้น ๆ ประกอบไปด้วยองค์ประกอบอะไร คือ จิตมีราคะ จิตไม่มีราคะ จิตมีโทสะ จิตไม่มีโทสะ จิตมีโมหะ จิตไม่มีโมหะ เข้าไปกำหนดรู้อย่างนี้พร้อมกับกำหนดรู้เหตุที่ทำให้จิตเป็นไปอย่างนั้น ๆ ด้วย เมื่อสติเข้าไปพิจารณารู้อย่างนี้แล้ว สติจะช่วยกันไม่ให้เกิดกิเลสต่าง ๆ หรือเป็นการรู้เท่าทันกิเลส ทำให้ไม่ตกไปในอำนาจของกิเลสต่าง ๆ ได้

๔. หมวดธรรมหรือที่เรียกว่าธัมมานุปัสสนา สติปัญญา เป็นการกำหนดสติพิจารณาธรรมต่าง ๆ ได้แก่ นิรวณ ๕ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ และอริสัจ ๔ ซึ่งเป็นหมวดธรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและการบรรลุธรรม ๓ หมวดแรก คือ นิรวณ ชั้นและอายุตนะ เป็นการพิจารณาสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นเมื่อต้องเกี่ยวข้องกับอยู่กับโลกและสังคม โดยมีร่างกายเป็นศูนย์กลาง ได้แก่ชั้น ๕ ที่ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ มีสื่อกลางคืออายุตนะภายในและภายนอกเป็นตัวเชื่อมประสาน ทำให้เกิดนิรวณธรรมต่าง ๆ ขึ้นการเข้าไปรู้เท่าทันสภาวะธรรมต่าง ๆ เท่ากับการรู้ความจริงของชีวิตและโลก จนเกิดความปล่อย่างหรือรู้วิธีในการที่จะปฏิบัติอย่างไรกับสิ่งเหล่านั้น ส่วนธรรม ๒ หมวดสุดท้าย คือ โพชฌงค์ และอริสัจ เป็นการดำเนินไปของจิตที่รู้ความจริงของชีวิตและโลก เมื่อเข้าใจความจริงของชีวิตและโลกจิตที่รู้ความจริงของชีวิตและโลก ก็จะดำเนินไปสู่มรรคและผลอันเป็นเหตุให้นำไปสู่การบรรลุธรรมในที่สุด

๓.๒.๒ สัมมปปธาน ๔

สัมมปปธาน ๔ หรือในบางสูตร เรียกว่า ปธาน ๔ คือ มีความเพียร ๔ ประการมีเนื้อความในสุตตันตปิฎกอยู่ ๒ สูตร คือ ปธานสูตร^{๑๓} และสังวรสูตร^{๑๔} มีความย่อดังนี้

สัมมปปธาน ๔ ประการ คือ ภิกษุ ในธรรมวินัยนี้ ย่อมยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิต ตั้งจิตมั่น เพื่อไม่ให้อกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดขึ้น ๑ (สังวรปธาน) ... เพื่อละอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ (ปหานปธาน) ... เพื่อให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ๑ (ภาวนापธาน) ... เพื่อความตั้งมั่นเพื่อความไม่หลงลืม เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความเจริญเพื่อให้บริบูรณ์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ (อนุรักษนาปธาน)^{๑๕}

สัมมปปธาน ๔ เป็นหมวดธรรมที่กล่าวถึงความเพียร ๔ ประการข้างต้นเปรียบเหมือนการวางหลักการในการปฏิบัติไว้เป็นหลักใหญ่ ๆ ๔ ประการ เพียงแต่ผู้ปฏิบัติเข้าใจในหลักการแล้วก็สามารถปฏิบัติให้เป็นไปตามหลักการที่วางไว้ อะไรที่นอกไปจากหลักการก็ไม่ทำ ทำไปตามหลักการอย่างเคร่งครัดก็จะบรรลุจุดประสงค์คือการบรรลุธรรมได้ ส่วนรายละเอียดมิได้วางไว้เพราะเป็นที่เข้าใจกันดีอยู่แล้ว อะไรคือความชั่วที่ต้องละเว้น สังวรระวัง อะไรคือความดีที่ต้องหมั่นประกอบอยู่เนื่อง ๆ เพียรระวังรักษาไว้ให้พอกพูนยิ่งขึ้น

สัมมปปธาน ๔ ซึ่งหมายถึง ความเพียร ๔ ประการ นั้น เป็นหมวดธรรมหนึ่งที่อยู่ในมรรคมีองค์ ๘ เป็นความเพียรที่ผู้ปฏิบัติ ต้องมีการปฏิบัติอยู่อย่างสม่ำเสมอ ความเพียรเป็นตะบะที่คอยเผากิเลสให้เหือดแห้งไป เปรียบเหมือนไฟที่สามารถทำลายได้ทุกอย่างแม้กระทั่งน้ำก็ถูกไฟเผาให้เหือดแห้งไปได้

๓.๒.๓ อธิติบาท ๔

อินธิบาท ๔ คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย คำว่า อธิติ ได้แก่ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี กิริยาที่สำเร็จ กิริยาที่สำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้เฉพาะ ความถึง ความถึงด้วยดีความถูกต้อง การทำให้แจ้ง ความเข้าถึงสภาวะธรรมเหล่านั้น^{๑๖}

บุคคลใดที่ต้องการความสำเร็จในชีวิต ต้องใช้คุณธรรมข้อนี้ในการดำเนินชีวิต ตั้งแต่เรื่องเล็กน้อยไปจนถึงเรื่องใหญ่โต แม้กระทั่งการบรรลุมรรคผล ก็ต้องใช้คุณธรรมข้อนี้เช่นเดียวกันอธิติบาท ๔ ได้แก่

๑) ฉันทะ ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักที่จะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาที่จะทำให้ได้ผลดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

๒) วิริยะ ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็งอดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง

๓) จิตตะ ความคิด คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่าน เลื่อนลอยไป

^{๑๓} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓/๒๓.

^{๑๔} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔/๒๔.

^{๑๕} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔/๒๔-๒๖.

^{๑๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๕๖-๔๕๗/๓๕๒.

๔) วิมังสา ความไตร่ตรอง หรือ ทดลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ ตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อบกพร่องในสิ่งที่ทำนั้นมีการวางแผน วัตถุประสงค์ คัดค้านวิธีแก้ไขปรับปรุงเป็นต้น^{๑๗}

สำหรับอิทธิบาท ๔ ที่มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกเป็นข้อความที่มุ่งสู่มรรคผลนิพพานเป็นสิ่งสำคัญ ดังนี้อิทธิบาท ๔ คือ

- ๑) ภิกษุในศาสนานี้ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิปานสังขาร
- ๒) เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปานสังขาร
- ๓) เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปานสังขาร
- ๔) เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปานสังขาร

๓.๒.๕ อินทรีย์ ๕ ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน

อินทรีย์ ๕ ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เป็นเนื้อความย่อ ๆ เป็นเพียงหัวข้อธรรมเท่านั้น เช่น ในสังคีตสูตร ที่มีรายละเอียดมากหนอยก็ปรากฏในอภิธรรมปิฎก ซึ่งให้ความหมายของ อินทรีย์ ๕ ดังนี้ คือ ๑. สัทธินทรีย์ ๒. วิริยอินทรีย์ ๓. สตินทรีย์ ๔. สมาธิอินทรีย์ ๕. ปัญญาอินทรีย์

สัทธินทรีย์ศรัทธา กิริยาที่เชื่อ ความปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง อินทรีย์คือศรัทธา สัทธา พละ อันใด นี้เรียกว่า สัทธินทรีย์

วิริยอินทรีย์ การปรารถนาความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดุสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ทอดย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคับประคองธุระ วิริยะ อินทรีย์คือ วิริยะ พละ สัมมาวายามะ อันใด นี้เรียกว่า วิริยอินทรีย์

สตินทรีย์ สติ ความระลึก ความหวนระลึกสติ กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลือนลหาย ความไม่ลืม สติ อินทรีย์คือสติ สติพละ สัมมาสติ อันใด นี้เรียกว่า สตินทรีย์

สมาธิอินทรีย์ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะจิตที่ไม่ส่ายไป ความสงบ อินทรีย์ คือ สมาธิ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ อันใด นี้เรียกว่า สมาธิอินทรีย์

ปัญญาอินทรีย์ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ฯลฯ ความไม่หลงความวิจยธรรม สัมมาทัญญู อันใด นี้เรียกว่า ปัญญาอินทรีย์

พระเทพสิทธิมนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙) อธิบายเกี่ยวกับอินทรีย์ ๕ อินทรีย์ สามารถแปล และมีความหมายได้ถึง ๖ ประการ ไว้ดังนี้คือ

๑) อินทรีย์ แปลว่า เป็นใหญ่ ความหมายว่า เป็นใหญ่ในกิจของตน เช่น สัทธินทรีย์ เป็นใหญ่ในทางเชื่อถือ เป็นต้น

๒) อินทรีย์แปลว่า ทำเบื้องต้นให้บริสุทธิ์ หมายความว่า เป็นใหญ่ทางทำศีลให้บริสุทธิ์ เพราะศีลเป็นความงามในเบื้องต้นของพุทธศาสนาด้วย เป็นที่พึ่งในเบื้องต้นด้วย

๓) อินทรีย์ แปลว่ามีประมาณยิ่ง หมายความว่า มีประมาณมากในการทำให้เกิดฉันทะ คือ ความเต็มใจในการละความเร่าร้อน อันเกิดด้วยความมีศรัทธา เกิดด้วยความประมาท เกิดด้วย

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๖-๑๘๗.

ความฟุ้งซ่าน เกิดด้วยอวิชชา และในการละกิเลสอันเป็นฝ่ายเดียวกับทวิภูฏี ในการละกิเลสอย่างหยาบอย่างกลาง อย่างละเอียด มีประมาณยิ่งในการทำให้เกิดความปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สุข แสงสว่าง ความสลัดใจ ความตั้งใจมั่น ความประคองใจไว้ดี ความแพ่งดูใจที่ตั้งอยู่ดี ความหลุดพ้นจากกิเลส

๔) อินทรีย์ แปลว่า ตั้งมั่น หมายความว่า ตั้งมั่นในการละซึ่งความเร่าร้อน อันเกิดด้วยความไม่มีศรัทธา เกิดด้วยความเกียจคร้าน เกิดด้วยความประมาท เกิดด้วยความฟุ้งซ่าน เกิดด้วยอวิชชา

๕) อินทรีย์ แปลว่า ครอบงำ หมายความว่า ครอบงำความไม่เชื่อถือ ครอบงำความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน อวิชชา ครอบงำกามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ ตลอดถึงครอบงำกิเลสทั้งปวง

๖) อินทรีย์ แปลว่า ให้ตั้งอยู่ หมายความว่า ให้ตั้งอยู่ในความเชื่อ ในความประคอง กำลังใจ ในความปรากฏขึ้นในใจ ในความไม่ฟุ้งซ่าน ในความเห็นถูก ในเนกขัมมะ ในอภัยบาท ในอาโลกสัญญา^{๑๘}

๓.๒.๖ พละ ๕

พละ ๕ ธรรมอันเป็นกำลัง ทำให้เกิดความมั่นคง สิ่งอื่นไม่อาจเข้าครอบงำได้

- ๑) สัทธาพละ กำลังคือความเชื่อ
- ๒) วิริยพละ กำลังคือความเพียร
- ๓) สติพละ กำลังคือสติ
- ๔) สมาธิพละ กำลังคือสมาธิ
- ๕) ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา^{๑๙}

๓.๒.๗ โพชฌงค์ ๗

โพชฌงค์ ๗ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้

๑) สติ ความระลึกได้ มีปัญญาระลึกถึงการกระทำหรือคำพูดที่พูดมานานแล้ว สติกำหนดพิจารณาธรรมในภายในและในภายนอก อันเป็นไปเพื่อการตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

๒) ัมมวิริยะ ความเพียรธรรม วิจัยเลือกสรร ใคร่ครวญพิจารณาธรรมด้วยปัญญา เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

๓) วิริยะ ความเพียรทั้งทางกายและทางวาจา ความไม่ย่อหย่อน เลือกสรร ใคร่ครวญพิจารณาธรรมด้วยปัญญา เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

๔) ปีติ ความอิ่มใจ อันปราศจากอามิส ไม่มีวิตกวิจารณ์หรือมีตกวิจารณ์ เพื่อความรู้ยิ่งเพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

๕) ปัสสัทธิ ความสงบกาย สงบใจ ความสงบระงับ อันเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

๖) สมาธิ ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วในอารมณ์ อันเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

^{๑๘} พระเทพสิทธิมนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๗๐.

^{๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๙๘.

๗) อุเบกขา ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามความเป็นจริง ไม่อยู่ในอารมณ์ของสุขหรือทุกข์ อันเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน^{๒๐}

๓.๒.๘ มรรคมืองค์ ๘

มรรคมืองค์ ๘ หรือ อัญ्ञังคิกมรรค เรียกเต็มว่า อริยอัญ्ञังคิกมรรค แปลว่า ทางมืองค์ ๘ ประการ อันประเสริฐ มีดังนี้

- ๑) สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ
- ๒) สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ
- ๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ
- ๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ
- ๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ
- ๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ
- ๗) สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ
- ๘) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ

มรรคมืองค์ ๘ นี้ได้ชื่อว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสายกลาง เพราะเป็นข้อปฏิบัติอันพอดีที่จะนำไปสู่จุดหมายแห่งความหลุดพ้นเป็นอิสระ ดับทุกข์ ปลอดภัย ไม่ติดข้องในที่สุดทั้งสองคือ กามสุขัลลิกานุโยคและอิตถกิลมณานุโยค^{๒๑}

ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในนิโรธ ความรู้ในทุกนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ

ความดำรินอนออกจากกาม ความดำรินอนไม่พยาบาท ความดำรินอนไม่เบียดเบียน นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ

ความงดเว้นจากการพูดเท็จ ความงดเว้นจากการพูดส่อเสียด ความงดเว้นจากการพูดคำหยาบ ความงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ นี้เรียกว่า สัมมาวาจา

ความงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ความงดเว้นจากการลักทรัพย์ ความงดเว้นจากการประพฤตินิโคต ในกาม นี้เรียกว่า สัมมากัมมันตะ

บุคคลผู้อริยสาวกในศาสนานี้ ละมิจฉาอาชีวะแล้ว เลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียรประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น มิให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิดขึ้น พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ทำฉันทะให้เกิดขึ้น พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิดขึ้น พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภิชัยยั้ง ความไม่พยุสย ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๓๙.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๑-๒๕๒.

พิจารณาเห็นกายในกายเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสียได้

พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสียได้

พิจารณาเห็นจิตในจิตเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสียได้

พิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสียได้ นี้เรียกว่า สัมมาสติ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากกาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ และสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ บรรลุทุติยฌาน อันยังใจให้สงบ เพราะวิตก วิจารณ์สงบไป เป็นธรรมเอกผุดขึ้นภายใน ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่ เพราะคลายปิติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกายบรรลุทุติยฌาน ซึ่งเป็นฌานที่พระอรหัตต์ทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้ที่มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทไปก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ^{๒๒}

๓.๓ วิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม

การจะบรรลุธรรมได้นั้น จะต้องลงมือปฏิบัติอย่างจริงจัง เพียงแต่ศึกษาตามทฤษฎีอย่างเดียวไม่สามารถทำให้ผู้นั้นบรรลุธรรมได้ ในการจะปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การบรรลุธรรมนั้นมีความแตกต่างกัน ท่านแยกไว้ ๔ แนวทางด้วยกัน คือ

๑) สมถปุพพังคมวิปัสสนา วิปัสสนามีสมถะนำหน้า การเจริญวิปัสสนาโดยมีสมถะนำหน้า

๒) วิปัสสนापुพพังคมสมถะ สมถะมีวิปัสสนานำหน้า การเจริญสมถะโดยมีวิปัสสนานำหน้า

๓) ยุคนัตถสมถวิปัสสนา สมถะและวิปัสสนาควบคู่กัน การเจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไป

๔) อัมมุตถัจจวิคคหิตมานัสสภาวะเมื่อจิตหลุดพ้นไปจากอุทธัจจะแล้วเข้าสู่การบรรลุมรรคผล และนิพพาน^{๒๓}

ก. วิปัสสนามีสมถะนำหน้า คัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์ อธิบายความว่า (เบื้องต้นแรก) จิตมีอารมณ์หนึ่งเดียว ไม่หายไปมา มีสมาธิเกิดขึ้น ด้วยอำนาจเนกขัมมะ (ความคิดสลัดออก ไมโลภไม่พัวพันในกาม) ก็ดี ด้วยอำนาจไม่พยาบาท อาโลกัสญญา (ทำใจนึกถึงแสงสว่าง ไม่ให้วงแหวน) ความคิดไม่ฟุ้งซ่าน กำหนดข้อธรรม ซึ่งทำให้ไม่มีวิจิกิจฉา ญาณ (ความรู้) ปราโมทย์ (ความแช่มชื่น) ก็

^{๒๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕-๓๓๗.

^{๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๒๖.

ดี ด้วยอำนาจปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ด้วยอำนาจอากาสนัญญาตนสมาบัติ วิญญาณัญญาตนสมาบัติ อากิญจัญญาตนสมาบัติ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติก็ดี ด้วยอำนาจ กสิณ ๑๐ กัฏฐิ ๑๐ กัฏฐิ อสุภะ ๑๐ กัฏฐิ หรือวิธีปฏิบัติต่าง ๆ เกี่ยวกับอานาปานสติ ๓๒ รายการ กัฏฐิ ไม่ว่าจะอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม เกิดปัญญามองเห็นแจ้งซึ่งธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วในสมาธินั้น ๆ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อย่างนี้เรียกว่า สมถะมาก่อน วิปัสสนามาทีหลัง^{๒๔}

ข. สมถะมีวิปัสสนานำหน้า คัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์ อธิบายความหมายว่า (เบื้องต้น) วิปัสสนาใช้ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามภาวะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา (ครั้งแล้ว) จิตเกิดความปล่อยวางธรรมทั้งหลายอันปรากฏในวิปัสสนานั้น และยึดเอาภาวะปล่อยวางนั้นเป็นอารมณ์ จิตจึงมีภาวะอารมณ์หนึ่งเดียว ปราศจากความซัดส่าย มีสมาธิ อย่างนี้ เรียกว่า วิปัสสนามาก่อน สมถะ มาทีหลัง^{๒๕}

ค. สมถะและวิปัสสนาคู่กัน คัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์ อธิบายความหมายว่า ผู้ปฏิบัติเจริญ สมถะและวิปัสสนาคู่กันไปโดยอาการ ๑๖ เช่นโดยอรรถเป็นอารมณ์ ยกตัวอย่าง เมื่อละอุทัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) ก็เกิดสมาธิ กล่าวคือภาวะที่จิตมีอารมณ์หนึ่งเดียว ไม่พละ่านส่าย ซึ่งมีนิโรธเป็นอารมณ์ (พร้อมกันนั้น) เมื่อละอวิชชา ก็เกิดวิปัสสนา คือ ตามรู้เห็นแจ้ง ซึ่งมีนิโรธเป็นอารมณ์ อย่างนี้เรียกว่า ทั้งสมถะและวิปัสสนามีกิจเดียวกันควบคู่กัน ไม่เกินกัน โดยอรรถแห่งอารมณ์^{๒๖}

ง. สมาธิอันบุคคลพึงเข้าถึงได้ด้วยการฝึกจิตตามหลักของสมถกรรมฐานเสียก่อน เมื่อ บุคคลได้ฝึกจิตตามหลักสมถกรรมฐาน แล้วบังเกิดผลลัพธ์เป็นวิปัสสนากรรมฐานตามมา^{๒๗}

สมถะ แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องสงบบังจิต ธรรมยังจิตให้สงบจากนิเวศูปกิเลส การฝึกจิต ให้สงบเป็นสมาธิ^{๒๘} หรือ เรียกง่าย ๆ ว่า “อุบายสงบใจ” ธรรมฐาน แปลว่า ฐานเป็นที่ตั้งแห่งการงาน สมถกรรมฐาน หมายถึง ความสงบเป็นที่ตั้งแห่งการงานทางจิตในการลงมือเจริญสมถกรรมฐานนั้น จะต้องมีการเตรียมตัวให้พร้อมสำหรับการปฏิบัติทั้ง ส่วนของความรู้ทางปริยัติเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ ต่อไป และการเตรียมตัวอื่นอีก ดังนี้

ขั้นการเตรียมตัวเมื่อได้ศึกษาหลักธรรมมาเป็นอย่างดีแล้ว เมื่อนำไปสู่การปฏิบัติอย่าง แท้จริงการเตรียมตัวขั้นต่อไปจะต้องตัดความกังวล (ปลิโพธ) ในเรื่องต่าง ๆ ให้หมดเสียก่อน เพราะ ความวิตกกังวลในเรื่องต่าง ๆ ที่เรามีอยู่นั้นจะเป็นเหตุขัดขวางต่อการปฏิบัติธรรมเป็นอย่างดี

๓.๓.๑ ปลิโพธ

^{๒๔} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๔-๔๑๖.

^{๒๕} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๔๑๘.

^{๒๖} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๔๑๙-๔๒๐.

^{๒๗} ดร.จรูญ วรณกสิณานนท์, พุทธธรรมนุญแห่งพุทธอาณาจักรไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ พุทธลีลา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๙.

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๒๙๙.

เครื่องผูกพัน หรือห่วงเหนี่ยว ซึ่งเป็นเหตุให้ห่วงกังวล^{๒๙} ฉะนั้นจึงต้องตัดปลิโพทซึ่งเป็นความห่วงกังวลในเรื่องต่าง ๆ ให้หมดสิ้น ก่อนลงมือปฏิบัติ เพื่อไม่ให้ปลิโพทซึ่งเป็นเครื่องขัดขวาง ทำให้เกิดความล่าช้าหรืออาจทำให้การปฏิบัติไม่ก้าวหน้า เสียเวลาโดยเปล่าประโยชน์ ปลิโพทที่ท่านกล่าวไว้มี ๑๐ ประการ ดังนี้

๑. อวาสปลิโพท	ความกังวลเรื่องที่อยู่
๒. กุลปลิโพท	ความกังวลเรื่องตระกูล
๓. ลากปลิโพท	ความกังวลเรื่องลาภสักการะ
๔. คนปลิโพท	ความกังวลเรื่องหมู่คณะ
๕. กัมมปลิโพท	ความกังวลเรื่องการทำงาน
๖. อัถธานปลิโพท	ความกังวลเรื่องการเดินทาง
๗. ญาติปลิโพท	ความกังวลเรื่องญาติ
๘. อาพาธปลิโพท	ความกังวลเรื่องความเจ็บป่วย
๙. คันถปลิโพท	ความกังวลเรื่องการศึกษาเล่าเรียน
๑๐. อิทธิปลิโพท	ความกังวลเรื่องการแสดงฤทธิ์ ^{๓๐}

๑) อวาสปลิโพท ความกังวลเรื่องที่อยู่อาศัยนั้น หมายถึง ความห่วงกังวลสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะป็นสิ่งของที่ตัวสะสมไว้ การงานที่คั่งค้างอยู่ หรือความสะดอกสบายที่ตนได้รับจากการอยู่ในอวาสนั้น เหล่านี้เรียกว่า อวาสปลิโพท แต่ถ้าใครสามารถตัดความยินดีในสิ่งนั้น ๆ เสียแล้วไม่ว่าจะมีการงาน สิ่งของหรือความสะดอกสบายอย่างไร ก็ไม่จัดว่าเป็นอวาสปลิโพท

๒) กุลปลิโพท ความกังวลเรื่องตระกูล หมายถึง ความห่วงกังวลตระกูลญาติหรือตระกูลอุปฐากที่ตนเองชอบคลุกคลีด้วย เพราะความห่วงใยในความทุกข์สุขของตระกูลเหล่านั้น ทำให้ไม่สามารถไปไหนได้ แม้แต่การจากไปเพื่อหาที่อันสงบวิเวกปฏิบัติธรรมก็ไม่อาจทำได้ นี้เรียกว่า กุลปลิโพท

๓) ลากปลิโพท ความกังวลเรื่องลาภสักการะ หมายถึง ความห่วงกังวลถึงปัจจัย ๔ ที่ตนเคยได้รับเมื่ออยู่ในอวาสนั้น เช่น มีกนิมนต์มาก มีญาติโยมมาถวายภัตตาหาร ถวายสังฆทาน และปัจจัย ๔ อื่น ๆ เป็นประจำและจำนวนมากจนเกิดความเสียดายไม่อยากจากไปไหนเพราะกลัวจะสูญเสียลาภเหล่านั้น นี้เรียกว่า ลากปลิโพท

๔) คนปลิโพท ความกังวลเรื่องหมู่คณะ หมายถึง ความห่วงหมู่คณะเพื่อนฝูงที่รู้จักมักคุ้นกัน หรือความห่วงกังวลในการสอนหนังสือ การแสดงธรรม การอบรมสั่งสอนหมู่คณะต่าง ๆ ที่ตนต้องรับผิดชอบอยู่ จนไม่อาจตัดใจละทิ้งหมู่คณะเหล่านั้นไปได้ นี้เรียกว่า คนปลิโพท

๕) กัมมปลิโพท ความกังวลเรื่องการทำงาน หมายถึง ความห่วงกังวลในเรื่องงานที่ตนทำอยู่ เช่น การซ่อม การก่อสร้างการดูแล การบูรณะ การปรับปรุงอารามที่ตนอยู่ หรือที่ตนต้อง

^{๒๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๘๕๐.

^{๓๐} สมเด็จพระพุทธจาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), วิสุทธิมรรค, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๑๔๑.

รับผิดชอบ ความรับผิดชอบต้องคอยกำกับดูแลหรือลงมือทำงานต่าง ๆ เหล่านั้น ทำให้ไม่มีเวลาในการปฏิบัติธรรม นี้เรียกว่า กัมมปลิโพธ

๖) อัทธานปลิโพธ ความกังวลเรื่องการเดินทาง หมายถึง มีความจำเป็นจะต้องเดินทางไปทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น เดินทางไปแสดงธรรม เดินทางไปเป็นอุปัชฌาย์ เดินทางไปเข้าปริวาสกรรมตามที่ตั้งต่าง ๆ จนไม่มีเวลาปฏิบัติธรรม นี้เรียกว่า อัทธานปลิโพธ

๗) ญาติปลิโพธความกังวลเรื่องญาติในวัด ได้แก่ พระอุปัชฌาย์ สิทธิวิหาริก อันตเวาลิก ภิกษุผู้ร่วมอุปัชฌาย์ ร่วมอาจารย์กันญาติในบ้าน เช่น โยมพ่อ โยมแม่ พี่น้อง ญาติเหล่านั้นที่เจ็บป่วย เป็นเหตุแห่งความห่วงกังวลของภิกษุ นี้เรียกว่า ญาติปลิโพธ

๘) อาพาธปลิโพธ ความกังวลเรื่องการเจ็บป่วย หมายถึง ความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นในตน ทำให้เกิดความกังวลในการศึกษา หรือทุกข์เวทนาจากความเจ็บป่วย ทำให้เกิดอุปสรรคในการปฏิบัติธรรม นี้เรียกว่า อาพาธปลิโพธ วิธีแก้ไขคือต้องรักษาอาการเจ็บป่วยเสียก่อนจนมีสุขภาพดีแล้ว หรือถ้าไม่สามารถรักษาให้หายได้ ก็ควรทำใจโดยคิดว่าเป็นธรรมดาของชีวิต เอาความเจ็บป่วยนั้นเป็นอุปกรณ์ในการพิจารณา ก็สามารถบรรลุธรรมได้เช่นกัน

๙) คันถปลิโพธ ความกังวลเกี่ยวกับการศึกษาเล่าเรียน หมายถึง ผู้ที่กำลังศึกษาอยู่ต้องเอาเวลาทั้งหมดมาดูหนังสือ ทำรายงาน คั่นคว่ำตำราต่าง ๆ จนไม่มีเวลาปฏิบัติธรรม ต้องกังวลอยู่กับการศึกษาเล่าเรียน นี้เรียกว่า คันถปลิโพธ แต่สำหรับบางคนการศึกษาเล่าเรียนมิได้เป็นอุปสรรคแก่การปฏิบัติ กับเกื้อกูลแก่การปฏิบัติอีกด้วย โดยเฉพาะการศึกษาปริยัติธรรมทำให้ผู้ศึกษามีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมยิ่งขึ้น จนเกิดปัญญาญาณ เห็นแจ้งในสัจจธรรมบรรลุมรรคผลได้เช่นกัน ดังเรื่องพระจุฬายเถระ^{๓๑} เป็นต้น

๑๐) อิทธิปลิโพธ ความกังวลเรื่องการแสดงฤทธิ์ หมายถึง พระภิกษุที่ได้ฌานอภิญาจนสามารถแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ เช่น ดำดิน เหาะไปในอากาศ หูทิพย์ ตาทิพย์ เป็นต้น ต้องกังวลในการระวังรักษาฤทธิ์ นั้นไม่ให้เสื่อม จึงต้องหมั่นฝึกฝนอยู่เสมอ จนไม่มีเวลาเจริญวิปัสสนา ความกังวลในการรักษาฤทธิ์ที่มีในตนมิให้เสื่อม นี้เรียกว่า อิทธิปลิโพธ เมื่อตัดความกังวลห่วงใยในเรื่องต่าง ๆ ได้หมดสิ้นแล้ว เป็นอันว่าพร้อมแล้วในการเดินทางไปแสวงหาครูอาจารย์ที่จะเป็นผู้สอนกรรมฐาน

ในพระไตรปิฎกเรียกผู้ที่ให้ความรู้ช่วยอบรมสั่งสอนว่า “กัลยาณมิตร” พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงแก่พระอานนท์ว่า “ความมีกัลยาณมิตรเป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์ทีเดียว”^{๓๒} ท่านเปรียบกัลยาณมิตรเหมือนความขี้ผึ้งให้เดินหน้าถอยหลัง เหมือนถนนที่ดี เหมือนนายแพทย์ สามารถรักษาโรคขจัดความเจ็บป่วยออกไป เหมือนสายฝนที่ตกจากสวรรค์ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างชุ่มชื้นได้ เหมือนมารดาทะนุถนอมบุตรคอยแนะนำตักเตือน และปกป้องบุตรของตนจากภัยอันตราย ผู้ไม่มีกัลยาณมิตร เปรียบเหมือนบุคคลเดินทางไกลตามลำพัง ไม่มีผู้นำทาง ย่อมได้รับอันตรายและหลงทางได้^{๓๓}

^{๓๑} สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), **วิสุทธิมรรค**, หน้า ๑๕๐.

^{๓๒} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๑๓.

^{๓๓} พระอุปติสสเถระ, **วิมุตติมรรค**, พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูรธรรมจิตโต) และคณะ แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ยาม บริษัทเคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๕๙.

คุณสมบัติของกัลยาณมิตร หรือครูอาจารย์ที่ดีที่ควรเข้าไปอยู่ด้วยและรับคำสั่งสอน แนะนำ นั้น ควรมีคุณสมบัติ ดังนี้

๑. ปิโย น่ารัก ในฐานะเป็นที่สบายใจและสนิทสนม ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาไต่ถาม
๒. ครู นำเคารพ ในฐานะประพฤติสมควรแก่ฐานะ ให้เกิดความรู้สึกรอบอุ้มใจ เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย
๓. ภาวนิโย นำเจริญใจ หรือน่ายกย่อง ในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญา แท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนอยู่เสมอ ควรเอาอย่าง ทำให้ระลึกถึงและเอ๋ยอ้างด้วยความซาบซึ้งภูมิใจ
๔. วตตา รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี
๕. วจนกฺขโม อุดหนุนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถาม เสนอแนะ วิพากษ์วิจารณ์ อุดหนุน ฟังได้ไม่เบื่อ ไม่ฉุนเฉียว
๖. คมภีรณจกถกตฺตา แกล้งเรื่องล้าลึกได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากให้เข้าใจได้และให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป
๗. โน จฏฺฐาเน นิโยชเย ไม่ชักนำในเรื่องเหลวไหล คือไม่แนะนำในเรื่องซุกงูไปในทางเสื่อมเสีย^{๓๔}

๓.๓.๒ จริต

บุคคลที่มีพื้นเพของจิต หรือพื้นนิสัย ลักษณะความประพฤติหนักไปในทางใดทางหนึ่ง อันเป็นปกติประจำสันดาน พื้นเพของจิต อุปนิสัย พื้นนิสัย แบบหรือประเภทใหญ่ ๆ แห่งพฤติกรรมของบุคคล^{๓๕} จริต จัดเป็นประเภทใหญ่ได้ ๖ ประเภท คือ

๑. รากจริต ผู้มีรากะเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยหนักไปทางรากะ มีความรักสวย รักงาม ละมุนละไม
๒. โทสจริต ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยหนักไปในทางโทสะ มีใจร้อน หงุดหงิดง่าย
๓. โมหจริต ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยหนักไปในทางโมหะ มีความเขลา เงาซึ่ม งมง่าย ใครว่าอย่างไรก็เห็นคล้อยตามไป
๔. สัทธาจริต ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยมากไปด้วยศรัทธา มีจิตซาบซึ้ง ชื่นบาน น้อมใจเลื่อมใสง่าย
๕. พุทธิจริต ผู้มีความใฝ่รู้เป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยชอบหาความรู้ ชอบใช้ความคิดพิจารณาหาความจริง และมองไปตามความจริงนั้น ๆ
๖. วิตกจริต ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัย ชอบครุ่นคิด วทวน นึกคิด จับจด ฟุ้งซ่าน ไม่กล้าตัดสติใจ^{๓๖}

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๒๓๘.

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๒๑.

^{๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๕๘-๘๕๙.

บุคคลทั่วไปมักมีจริตต่าง ๆ กัน แต่ไม่ใช่ว่าคนนั้น ๆ จะมีจริตอย่างหนึ่งอย่างใดเท่านั้น บางคนอาจมีจริตปนกัน เช่น รากโทสจริตรากโมหจริตโทสโมหจริตรากโทสโมหจริต สัทธาพุทธิจริต สัทธาวิตกจริต พุทธิวิตกจริต สัทธาพุทธิวิตกจริต^{๓๗}

ตัวความประพฤติเรียกว่า จริยา บุคคลผู้ประพฤติอย่างนั้นเรียกว่า จริต ดังนั้นอาจารย์ผู้สอนกรรมฐานจะต้องรู้ว่าศิษย์ของตนนั้น ๆ มีจริตอย่างไร ควรให้กรรมฐานแบบไหนให้เหมาะสมกับจริตนิสัยของศิษย์คนนั้น ๆ วิธีสังเกตจริตในหนังสือวิมุตติมรรคท่านได้แสดงวิธีสังเกตจริตไว้ ๗ ประการ คือ

๑. ลักษณะการมองดูรูป
๒. ลักษณะการเดิน
๓. ลักษณะการนุ่งห่ม
๔. ลักษณะการบริโภค
๕. ลักษณะการทำงาน
๖. ลักษณะการนอน
๗. กิเลส^{๓๘}

๑. ลักษณะการมองดูรูปบุคคลรากจริต มองดูรูปเสมือนหนึ่งเขาไม่เคยเห็นมาก่อน เขามองไม่เห็นข้อเสียของรูปนั้น และไม่ได้พิจารณาแม้คุณความดีของรูปแม้เพียงเล็กน้อย เขาไม่เป็นอิสระจากความต้องการในรูปารมณ์นั้นได้ แม้หลังพิจารณาแล้วก็ยังไม่สามารถเป็นตัวของตัวเองได้

บุคคลโทสจริตมองดูรูปไม่นานราวกับว่าเหนื่อยหน่าย เมื่อเขาารู้สึกหงุดหงิดจะก่อการทะเลาะวิวาทกับผู้อื่นบ่อย ๆ แม้สิ่งใดดี ๆ เขาก็ไม่ชอบใจ วิถีชีวิตของเขากำหนดโดยโทษเขามีท่าทีต่ออารมณ์ทางทวารอื่น ๆ ในทำนองเดียวกัน

บุคคลโมหจริต มองดูรูป ด้วยอาการดังนี้ คือ ในเรื่องคุณและโทษของสิ่งใด ๆ ก็ตาม เขาจะเชื่อคนอื่น ใครเห็นว่าอะไรมีค่าหรือน่าชม เขาก็ว่าตาม ใครว่าไม่ดีไม่น่าชม เขาก็ว่าตามทั้งนี้ก็เพราะเขาไม่รู้อะไร เขามีท่าทีต่ออารมณ์ทางทวารอื่น ๆ ในทำนองเดียวกัน

๒. ลักษณะการเดินบุคคลรากจริต อาการที่ก้าวเดินตามธรรมชาติ คือ ยกเท้าเดินเร็ว ก้าวสม่ำเสมอสั้นเท้าสม่ำเสมอ วางลงไม่ราบเต็มพื้นเท้า ยกเท้าก้าวเดินสง่างาม

บุคคลโทสจริตอาการที่ก้าวเดินตามธรรมชาติ คือ กระตุกเท้ายกขึ้นและเวลาเหยียบลง ผลุนผลัน เท้าเฉียดกัน วางเท้าคล้ายกับจะขุดดิน

บุคคลโมหจริต อาการที่ก้าวเดินตามธรรมชาติ คือ ยกเท้าปิดไปปิดมา และเวลาเหยียบลงก็เช่นกัน ทำให้เท้ากระทบกัน

๓. ลักษณะการนุ่งห่มบุคคลรากจริต ไม่ชอบครองจีวรเก่าหรือขาด เวลาครองจีวรจะช้า ไม่ห้อยรุ่มร่าม ห่มจีวรเป็นปริมนทล เรียบร้อย น่าดู น่าชม ควรให้ครองจีวรปอน ๆ ไม่ควรใช้จีวรสีสดใส

^{๓๗} พระอุปัชฌาย์, วิมุตติมรรค, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๕๖.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙.

บุคคลโทสจริตจะครองจีวรเร็ว จีวรจะสูงเกินควร ไม่เป็นปริมณฑล ไม่เรียบริ้ว ไม่น่าดู ไม่น่าชม ควรใช้สีจีวรที่สดใส และสะอาดหมดจด

บุคคลโมหจริตจะครองจีวรช้าแต่ไม่เป็นปริมณฑล ไม่เรียบริ้ว ไม่น่าดู ไม่น่าชม

๔. ลักษณะการบริโภคบุคคลราคะจริตชอบอาหารมีรสกลมกล่อม ประณีต มีรสหวาน ขณะบริโภคจะล่อมอาหารเรียบริ้วพอเหมาะเป็นคำ ๆ และค่อย ๆ บริโภคด้วยความพอใจในรส แม้จะไม่อร่อยนักก็รู้สึกพอใจมาก ต้องการอาหารพอสมควร

บุคคลโทสจริตชอบอาหารมีรสเปรี้ยว ขณะบริโภค ไม่ตะล่อมให้เป็นคำเรียบริ้ว บริโภคคำโต ถ้าอาหารมีรสไม่อร่อยจะไม่พอใจและบริโภคน้อย

บุคคลโมหจริต ชอบอาหารไม่แน่นอน ขณะบริโภค ไม่ตะล่อมให้เป็นคำเรียบริ้ว บริโภคคำเล็ก ทำอาหารเปราะเปื้อน อาหารเข้าปากบ้าง ตกลงภาชนะบ้าง การบริโภคไม่สำรวม

๕. ลักษณะการทำงานบุคคลราคะจริตจับไม้กวาดพอดีและกวาดอย่างไม่เร่งรีบ ไม่ทำให้ขยะกระจัดกระจาย ทำงานเรียบริ้ว ทำอะไรทุกอย่างโดยสม่ำเสมอ โดยไม่คิดฟุ้งซ่านบุคคลโทสจริต คว้าไม้กวาดได้อย่างเร่งรีบและกวาดอย่างรวดเร็ว ทำให้ขยะกระจัดกระจาย ไปทั้งสองทาง และเกิดเสียงดังน่ารำคาญ ทำงานได้เรียบริ้วแต่ไม่สม่ำเสมอ และไม่ปล่อยให้เลื่อนลอยมีสมาธิในการทำงานบุคคลโมหจริตจับไม้กวาดเชื่องช้า ทำงานไม่เรียบริ้วและไม่สม่ำเสมอ มีจิตใจวุ่นวาย ชอบทำงานหลายอย่างพร้อม ๆ กันแต่ไม่สำเร็จสักอย่าง

๖. ลักษณะการนอนหลับบุคคลราคะจริต จัดเตรียมที่นอนเรียบริ้วไม่ริ้วร้อน ค่อย ๆ เอนกายลงนอนและงอแขนงอขาเข้า เมื่อถูกปลุกให้ลุกขึ้นในเวลากลางคืนจะลุกขึ้นทันทีทันใดและตอบแบบไม่เต็มใจควรวหาที่นอนที่นั่งไต้ต้นไม้ริมน้ำที่ราบเรียบ หรือในที่ที่มีต้นไม้ปกคลุมสงบสงัด หรือในวิหารที่ยังไม่แล้วเสร็จ หรือในที่ที่มีเตียง ควรใช้อริยาบถยืนหรือเดินทางไปมา

บุคคลโทสจริต ไม่จัดที่นอนให้เรียบริ้ว ริ้วร้อนและนอนลง ณ สถานที่ที่ได้พบเกิดอาการหน้าหนาวตัวขมวดเวลานอนหลับ เมื่อถูกปลุกให้ตื่นในเวลากลางคืน จะลุกขึ้นทันทีและตอบแบบไม่พอใจ ควรวหาที่นอนที่นั่งภายใต้ร่มไม้ริมแม่น้ำที่ราบเรียบ หรือวิหารที่สร้างเสร็จแล้วหรือที่มีเตียงและผ้าปูนอนเรียบริ้ว ควรใช้อริยาบถนั่งหรือนอน

บุคคลโมหจริต ไม่เตรียมที่นอนให้เรียบริ้วเวลาหลับแขนขาอ้างอ้างออกเหลือแต่ตัวที่มีการปกคลุม เมื่อถูกเรียกให้ตื่นในเวลากลางคืน จะบ่นพึมพำและใช้เวลาอันจืดชืดตอบควรวอยู่ใกล้ชิตครูอาจารย์จะได้ท่านเป็นที่พึ่ง ควรใช้อริยาบถเดิน

๗. สังเกตจากกิเลสบุคคลราคะจริต มี ๕ ประการ คือ ริษยา มานะ มายา (เจ้าเล่ห์) สาทิ (โอ้อวด) มักมากบุคคลโทสจริต มี ๕ ประการ คือ โกรธ พยาบาท มักขะ (ลบหลู่คุณท่าน) ตระหนี่ อุปานาหะ (ผูกโกรธ,ผูกใจเจ็บ)บุคคลโมหจริต มี ๕ ประการ คือ กามฉันทะ (ยินดีในกาม) ถีนมิทธะ (ง่วงเหงาซึ่มเซา) อุทธัจจกุกกุกจะ (หงุดหงิด รำคาญ เจ้าอารมณ์ วิจิจฉฉา (ความสงสัย) โมหะ (หลงใหลมกมาย)^{๓๙}

สัปปายะ ในการปฏิบัติธรรมนั้น สิ่งอำนวยความสะดวกแก่ผู้ปฏิบัติก็มีความสำคัญมาก เพราะจะเป็นเหตุเกื้อกูลให้การปฏิบัตินั้นมีความก้าวหน้าไม่ติดขัด ชัดข้อง และส่งเสริมให้การปฏิบัติดำเนินไปด้วยดี

๓.๓.๓ สัปปายะ

สิ่งสถานหรือบุคคล ซึ่งเป็นที่สบาย เหมาะสม เกื้อกูลแก่การบำเพ็ญและระดับประคอง รักษาสมาธิ ช่วยสนับสนุนในการบำเพ็ญภาวนาให้ได้ผลดี ช่วยให้สมาธิตั้งมั่น ไม่เสื่อมถอย^{๔๐} ท่านแสดงไว้ ๗ ประการ คือ

๑. อาวาสสัปปายะ	ที่อยู่อาศัยที่เหมาะสม
๒. โจรสัปปายะ	ที่หาอาหาร ที่เที่ยวบิณฑบาตที่เหมาะสม
๓. ภัตตสัปปายะ	การพุดคุยที่เหมาะสม
๔. บุคคลสัปปายะ	บุคคลที่ถูกกันเหมาะสม
๕. โภชนสัปปายะ	อาหารที่เหมาะสม
๖. อุตสัปปายะ	ดินฟ้าอากาศธรรมชาติแวดล้อมที่เหมาะสม
๗. อิริยาบถสัปปายะ	อิริยาบถที่เหมาะสมมีรายละเอียดดังนี้

๑. อาวาสสัปปายะ หมายถึง ที่อยู่ที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติจิตภาวนา จะต้องเป็นที่สงบสงัด ไม่มีผู้คนพุกพ่วน ที่แสดงไว้ในสติปัฏฐานสูตร ได้แก่ ป่า โคนไม้ ที่ว่างจากเรือน^{๔๑} อาจจะเป็นในถ้ำ หรือในวัดป่าที่สงบไม่มีคนพุกพ่วน ไม่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวใช้ก็ได้ หรือที่ที่เราเห็นว่าสงบ แม้ว่าจะมีผู้คนมากแต่เราไม่ใส่ใจ ที่เช่นนั้นก็จัดเป็นอาวาสสัปปายะได้

๒. โจรสัปปายะ หมายถึง ที่ที่เราอยู่อาศัยนั้นไม่ไกลเกินไปนักที่จะไปบิณฑบาตหรือสามารถบิณฑบาตได้อาหารที่สมบูรณ์ไม่อดอยาก แต่ไม่จำเป็นจะต้องมีกิจนิมนต์มากเพราะจะทำให้เสียเวลาในการปฏิบัติเจริญภาวนา มีแค่ที่บิณฑบาตที่สะดวกก็เพียงพอแล้ว

๓. ภัตตสัปปายะ หมายถึง การพุดคุยในเรื่องที่เป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติ และพุดแต่พอเหมาะพอควรไม่มากเกินไปจนเกิดความฟุ้งซ่าน

๔. บุคคลสัปปายะ หมายถึง บุคคลที่ถูกคอกัน หรือบุคคลที่ทรงคุณธรรมทรงภูมิปัญญาสามารถเป็นที่ปรึกษาแก้ข้อขัดข้องต่าง ๆ ได้ มีการปฏิบัติเสมอกัน ทิฐิเสมอกัน ศีลเสมอกัน อยู่ด้วยกันอย่างมีเมตตาและเกื้อกูลกัน

๕. โภชนสัปปายะ หมายถึง ได้อาหารที่เหมาะสม ถูกกับร่างกาย เป็นประโยชน์ต่อสุขภาพ มีรสชาติถูกปาก ฉับได้ไม่ยาก

๖. อุตสัปปายะ หมายถึง มีดินฟ้าอากาศไม่ร้อน ไม่หนาว หรือฝนตกจนเฉอะแฉะไปไหนไม่สะดวก มีธรรมชาติแวดล้อมที่ดี ไม่มีมลพิษ ทางอากาศ ทางเสียงหรืออื่นๆ ทำให้เป็นอุปสรรคในการปฏิบัติธรรม หรือเกิดความลำบากต่าง ๆ

๗. อิริยาบถสัปปายะ หมายถึง อิริยาบถที่เหมาะสม เช่น บางคนชอบเดินจงกรม บางคนชอบนั่ง ตลอดจนมีการเคลื่อนไหวที่พอดี พอเหมาะแก่การปฏิบัติทำให้รู้สึกสบายไม่เครียด

^{๔๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๔๓.

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๒.

เมื่อได้เลือกหาสถานที่สิ่งต่าง ๆ อันเหมาะสมสะดวกสบายแก่อัธยาศัยของตนได้แล้วเป็นอันว่าพร้อมแล้วในการลงมือเจริญสมถกรรมฐานพระอรรถกถาจารย์รวบรวมไว้มีทั้งสิ้น ๔๐ อย่าง ดังนี้

๑) กสิณ ๑๐ แปลว่า วัตถุอันจูงใจ หรือวัตถุสำหรับเพ่งเพื่อจูงจิตให้เป็นสมาธิ เป็นวิธีใช้วัตถุ ภายนอกเข้าช่วย โดยวิธีเพ่งเพื่อรวมจิตให้เป็นหนึ่ง มี ๑๐ อย่าง คือ

๑. กุटकสิณ (กสิณคือมหาธาตุรูป) ๔ คือปฐวี (ดิน) อาโป (น้ำ) เตโช (ไฟ) วาโย (ลม)
๒. วรรณกสิณ (กสิณคือสี) ๔ คือ นิล (เขียว) ปิต (เหลือง) โลहित (แดง) โอทาท (ขาว)
๓. กสิณอื่น ๆ คือ อาโลก (แสงสว่าง) ปริฉินนาทาส เรียกสั้น ๆ ว่า อากาศ (ช่องว่าง)

กสิณทั้ง ๑๐ นี้ จะใช้ของที่มีอยู่ตามธรรมชาติก็ได้ หรือตกแต่งจัดทำขึ้นให้เหมาะกับการใช้เพ่ง โดยเฉพาะก็ได้

๒) อสุภะ ๑๐ ได้แก่ พิจารณาซากศพในระยะต่าง ๆ กันรวม ๑๐ ระยะ เริ่มแต่ศพที่ขึ้นอืดไปจนถึงศพที่เหลือแต่โครงกระดูก

๓) อนุสติ ๑๐ คือ อารมณ์ที่ตึงามที่ควรระลึกถึงเนื่อง ๆ ได้แก่

๑. พุทธานุสติ ระลึกถึงพระพุทธเจ้า และพิจารณาคุณของพระองค์
๒. ัมมานุสติ ระลึกถึงพระธรรม และพิจารณาคุณของพระธรรม
๓. สังฆานุสติ ระลึกถึงพระสงฆ์ และพิจารณาคุณของพระสงฆ์
๔. สีลानุสติ ระลึกถึงศีล พิจารณาถึงศีลของตนที่ได้ประพฤติไม่ต่างพร้อย
๕. จาคานุสติ ระลึกถึงทานที่ตนได้บริจาคแล้ว และพิจารณาเห็นคุณธรรม คือ ความ

เผื่อแผ่เสียสละที่มีในตน

๖. เทวตานุสติ ระลึกถึงเทวดา หมายถึงเทวดาที่ตนเคยได้ยินมา และพิจารณาเห็นคุณธรรมซึ่งทำคนให้เป็นเทวดา ตามที่มีอยู่ในตน

๗. มรณสติ ระลึกถึงความตายอันจะมาถึงตนเป็นธรรมดา พิจารณาให้เกิดความไม่ประมาท

๘. กายคตาสติ สติอันเป็นไปในกาย หรือระลึกถึงองค์ประกอบที่รวมกันเป็นร่างกาย คือ กำหนดพิจารณาภายในให้เห็นว่าประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ คือ อากาศ ๓๒ อันไม่สะอาด ไม่งาม น่าเกลียด เป็นทางรู้เท่าทันสภาวะของกายนี้ มิให้หลงใหลมัวเมา

๙. อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก

๑๐. อุปสมานุสติ ระลึกถึงธรรมเป็นที่สงบคือนิพพาน และพิจารณาคุณของนิพพานอันเป็นที่หายร้อนดับกิเลสไม่เป็นทุกข์

๔) อัปมัชฌญา ๔ คือ ธรรมที่พึงแผ่ออกไปในสัตว์ มนุษย์ ทั้งหลาย อย่างมีจิตใจสม่ำเสมอทั่วกันไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต โดยมากเรียกว่า พรหมวิหาร ๔ (ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ) คือ

๑. เมตตา ความรัก ความปรารถนาดี มิเมตรี อยากให้มนุษย์ สัตว์ มีความสุขทั่วหน้า
๒. กรุณา ความสงสาร อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์
๓. มุทิตา ความพลอยยินดี มีใจชื่นบาน เมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข และเจริญอกงามประสบ

ผล สำเร็จยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๔. อุเบกขา ฝ่าจับตาดูสภาวะทุกอย่างอยู่ตลอดเวลาความมีใจเป็นกลาง วาจาจิต เรียบสงบ สม่ำเสมอ เทียงตรงดุจตราซังมองเห็นมนุษย์ สัตว์ ทั้งลาย ได้รับผลดี ตามเหตุปัจจัย ไม่เอนเอียงไปด้วยความชอบความชัง

๕) อหារปฏิกุศลสัญญา กำหนดหมาย ความที่อาหารเป็นสิ่งปฏิกุศล น่าเกลียด

๖) จตุธาตุมิวัญฐาน กำหนดพิจารณาธาตุ ๔ คือ พิจารณาให้เห็นร่างกายของตน โดยสักว่าเป็นธาตุ ๔ แต่ละอย่าง ๆ

๗) อรูป ได้แก่ กำหนดภาวะที่เป็นอรุปรธรรมเป็นอารมณ์ ใช้ได้เฉพาะผู้ที่เพ่งกสิณ ๙ อย่างแรก ข้อใดข้อหนึ่ง จนได้จตุตถฌานมาแล้ว คือ

๑. อากาสนัญญายตนะ กำหนดช่องว่างหาที่สุดมิได้ (ซึ่งเกิดจากการเพิกกสิณ ออกไป) เป็นอารมณ์

๒. วิญญาณัญญายตนะ กำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้ (คือเลิกกำหนดที่ว่างเลยไป กำหนดวิญญาณที่แผ่ไปสู่ที่ว่างแทน) เป็นอารมณ์

๓. อากิญจัญญายตนะ (เลิกกำหนดวิญญาณเป็นอารมณ์เลยไป) กำหนดภาวะไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์

๔. เนวสัญญานาสัญญายตนะ (เลิกกำหนดแม้แต่แม้แต่ภาวะไม่มีอะไรเลย) เข้าถึงภาวะมีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

กรรมฐาน ๔๐ อย่างนั้น แตกต่างกันโดยความเหมาะสมแก่ผู้ปฏิบัติ ซึ่งต้องเลือกให้เหมาะสมกับจริตนิสัยของแต่ละบุคคล ถ้าเลือกได้เหมาะสมก็จะทำให้การปฏิบัติได้ผลอย่างรวดเร็ว ถ้าเลือกผิดอาจทำให้การปฏิบัติล่าช้าหรือไม่ประสบผลสำเร็จได้

๓.๓.๔ สมภาติ

ในการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม การเจริญสมภาตินั้นว่าเป็นหัวใจของการปฏิบัติผู้ปฏิบัติธรรม จะต้องทำความเข้าใจในเรื่องสมภาติให้ถ่องแท้งจนเป็นสมภาติเสียก่อน จึงจะทำให้การปฏิบัติไม่ผิดพลาด เป็นมิจฉาสมาธิขึ้นมาได้

สมภาติ แปลว่า ความตั้งมั่นแห่งจิต การทำให้สงบแน่นแน่ว ไม่ฟุ้งซ่าน การมีจิตแน่วแน่นอยู่กับสิ่งหนึ่งสิ่งใดโดยเฉพาะ^{๔๒}

สมภาติ คำจำกัดความในพระสูตรทั่วไป เจาะจงว่า ได้แก่สมภาติตามแนวมาน ๔ ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสมภาติเป็นไฉน ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. สัจจจากามทั้งหลาย สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ซึ่งมีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวกอยู่

๒. บรรลุทุติยฌาน ซึ่งมีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน มีภาวะที่ใจเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์ระงับไป มีแต่ปีติและสุขเกิดแต่สมภาติอยู่

๓. เพราะปีติจางไป เธอจึงมีอุเบกขาอยู่ มีสติและสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยกาย บรรลุตติยฌานที่พระอรหิยะทั้งหลายกล่าวว่า “เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข”

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๐๒.

๔. เพราะละสุขและทุกข์ และเพราะโสมนัสโทมนัสดับหายไปก่อน บรรลุจุดถณานอันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่^{๔๓}

ส่วนในคัมภีร์อภิธรรม ให้ความหมายว่าสมาธิเป็นไฉน ? ความตั้งอยู่แห่งจิต ความตั้งแน่วแห่งจิต ความมั่นคงไปแห่งจิตความไม่ส่ายไป ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ความสงบ สมาธิทริยสมาธิ พละ สัมมาสมาธิ สมาธิ สัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ^{๔๔}

ระดับของสมาธิในชั้นอรรถกถา ท่านจัดสมาธิออกเป็น ๓ ระดับ คือ

๑. ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ เป็นสมาธิขั้นต้น ซึ่งคนทั่วไปอาจใช้การปฏิบัติหน้าที่การทำงานในชีวิตประจำวันให้ได้ผลดี และจะเป็นจุดตั้งต้นในการเจริญวิปัสสนา

๒. อุปจารสมาธิ สมาธิเฉียด ๆ หรือสมาธิจวนจะแน่วแน่ เป็นสมาธิขั้นระงับนิวรณ์ ก่อนที่จะเข้าสู่ภาวะแห่งฌาน หรือสมาธิในบุพพภาคแห่งอัปนาสมาธิ

๓. อัปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน่ หรือสมาธิที่แนบสนิท เป็นสมาธิระดับสูงสุด ซึ่งมีในฌานทั้งหลาย ถือว่าเป็นผลสำเร็จที่ต้องการของการเจริญสมาธิสมณะภาวนา^{๔๕}

๓.๔ ระดับการบรรลุธรรม

หลักธรรมที่ใช้เป็นเกณฑ์แบ่งระดับการบรรลุธรรมคือสังโยชน์ ๑๐ อย่าง^{๔๖}โดยที่สังโยชน์ หมายถึง กิเลสที่ผูกใจสัตว์ หรืออกุศลธรรมที่ผูกมัดสัตว์ไว้กับทุกข์ในสังสารวัฏ เหมือนผูกเทียมสัตว์ไว้กับรถ^{๔๗} สังโยชน์ ๑๐ ได้แก่สักกายทิฏฐิ วิจิกขาสีลพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะและอวิชชา^{๔๘}การนำเสนอในรายละเอียดจะนำตัวอย่างบุคคลในครั้งพุทธกาลมาประกอบ โดยบางบุคคลในขณะนั้นยังคงเป็นบุคคลธรรมดาเพื่อสร้างความเข้าใจในสังโยชน์ แต่ในกรณีของผู้บรรลุธรรมยกเว้นพระอรหันต์ ยังคงมีสังโยชน์นี้บางประเภทอยู่เพียงแต่ปฏิบัติไม่รุนแรงเท่าของบุคคลธรรมดา^{๔๙}

สักกายทิฏฐิสังโยชน์ วิจิกขาสังโยชน์ และสีลพตปรามาสสังโยชน์ ในฐานะหลักธรรมที่ใช้เป็นเกณฑ์แบ่งระดับการบรรลุธรรม

สักกายทิฏฐิสังโยชน์^{๕๐} หมายถึง ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความเห็นที่ยังติดแน่นในสมมุติว่าเป็นตัวตน เราเขา เป็นนั่นเป็นนี่ มองไม่เห็นสภาพความจริงที่สัตว์บุคคลเป็นเพียงองค์ประกอบต่าง ๆ อันได้แก่ขั้น ๕ มาประชุมกันเข้า ทำให้เกิดความเห็นแก่ตัวในขั้นหยาบ และ

^{๔๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๗.

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๓๖/๓๔๔.

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๘๒๖.

^{๔๖} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑.

^{๔๗} วิสุทธิ. (ไทย) ๘๒๙/๑๑๑๖.

^{๔๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๐-๑๘๑/๑๐๖.

^{๔๙} นันทพล โรจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขั้น ๕ กัปปการบรรลุธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๑๖๘.

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๐/๑๐๖.

ความรู้สึกกระทบกระทั่งปีบคั้นเป็นทุกข์ได้รุนแรง^{๕๑} ตัวอย่างเช่น ในสมัยพุทธกาล นางมาคันทิยา ลูกสาวของพราหมณ์ชาวกรุงรัฐ ผู้เป็นบิดาไม่อนุญาตให้แต่งงานกับชายใด เนื่องจากหาผู้เหมาะสมไม่ได้ เมื่อได้พบพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงคิดจะยกลูกสาวให้^{๕๒} แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงปฏิเสธและแสดงธรรมโดยนำร่างกายของนางมาคันทิยามาอธิบายว่าเป็นสิ่งปฏิญญา^{๕๓} จึงทำให้นางผูกใจเจ็บแค้นในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตั้งแต่นั้นมา^{๕๔} จากตัวอย่างนี้ การที่นางมาคันทิยา ผูกใจเจ็บนี้ มีสาเหตุหนึ่งมาจากการที่นางมาคันทิยา มีความเห็นที่ยังติดแน่นในสมมติว่าเป็นสาวสวย มองไม่เห็นสภาพความจริงที่ตัวนางเองนั้นเป็นเพียงองค์ประกอบต่าง ๆ อันได้แก่ ชั้นธ ๕ มาประชุมกันเข้า ทำให้เกิดความรู้สึกกระทบกระทั่งปีบคั้นเป็นทุกข์ได้รุนแรง เมื่อได้ยินพุทธพจน์ที่ตรัสถึงนางซึ่งสาเหตุนี้กล่าวโดยสรุป คือ สักกายทิฏฐิสั่งโยชน์ของนางมาคันทิยาปฏิบัติกร จนทำให้เกิดทุกข์ จึงนำมาซึ่งการผูกใจเจ็บดังกล่าว^{๕๕}

วิจิกิจฉาสังโยชน์^{๕๖} หมายถึง ความลังเล สงสัย เคลือบแคลงต่าง ๆ^{๕๗} ตัวอย่างเช่น ในสมัยพุทธกาล พระจุลกาลผู้ซึ่งบวชเนื่องจากตั้งใจจะชวนพี่ชายสัก ^{๕๘} และไม่ได้มรรคผลใด ๆ วันหนึ่งในขณะบิณฑบาตได้พบภรรยาทั้งสองคนของตนก่อนบวช และถูกภรรยาทั้งสองคนจับสึกโดยเจ้าตัวยินยอม^{๕๙} จากตัวอย่างนั้น การที่พระจุลกาลถูกภรรยาทั้งสองคนจับสึกแต่โดยดี สาเหตุหนึ่งมาจากพระจุลกาล ลังเลสงสัยในสิกขา ในเรื่องที่มาที่ไปของชีวิตในปฏิจจสมุพบาท เป็นต้นทำให้ไม่มั่นใจ ไม่เข้มแข็งแรงแก่กล้า ที่จะดำเนินชีวิตตามหลักธรรมด้วยความมีเหตุผล และในการที่จะเดินหน้าแนวตั้งไปในอริยมรรค ซึ่งเหตุนี้กล่าวโดยสรุป คือ วิจิกิจฉาสังโยชน์ของพระจุลกาลปฏิบัติกร จึงนำมาซึ่งการถูกภรรยาทั้งสองคนจับสึกแต่โดยดี^{๖๐}

สุดท้ายสัทพตพรามาสสังโยชน์ หมายถึง ความถ่อมมันศีลพรต คือความยึดถือผิดพลาดไปว่า จะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและพรต ได้แก่ การถือศีล ระเบียบ แบบแผน บทบัญญัติ และข้อปฏิบัติต่างๆ โดยสักว่าทำตามๆ กันไปอย่างมกมาย เห็นเป็นคลังหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ติดอยู่แค่รูปแบบหรือพิธีรีตอง ถือด้วยตัณหาและทิฏฐิ คือปฏิบัติเพราะอยากได้ผลประโยชน์ตอบแทนอย่างใดอย่าง

^{๕๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๒-๔๗/๔๐.

^{๕๒} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๒๖๙-๒๗๒.

^{๕๓} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๒๗๒.

^{๕๔} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๒๗๓.

^{๕๕} นันทพล โรจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้นธ ๕ กกับการบรรลุมรรคในพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๑๗๐.

^{๕๖} วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัยในฐานะ ๘ อย่าง คือ ๑. ความสงสัยในทุกข์ ๒. ความสงสัยในทุกข์สมุทัย ๓. ความสงสัยในทุกข์นิโรธ ๔. ความสงสัยในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ๕. ความสงสัยในส่วนเบื้องต้น ๖. ความสงสัยในส่วนเบื้องปลาย ๗. ความสงสัยทั้งในส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย ๘. ความสงสัยในธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น คือ ความที่ปฏิจจสมุพบาทที่อวิชชานี้เป็นปัจจัย ดูใน พุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๗๔/๔๙๔.

^{๕๗} อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑.

^{๕๘} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๙๔-๙๕.

^{๕๙} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๑๐๐.

^{๖๐} นันทพล โรจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้นธ ๕ กกับการบรรลุมรรคในพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๑๗๐-๑๗๑.

หนึ่ง หรือเพราะเห็นว่าจะทำให้ได้เป็นนั่นเป็นนี่ ไม่เป็นไปตามความหมายและความมุ่งหมายที่แท้จริงของศีลและวัตร ทำให้ปฏิบัติออกไปนอกกลุ่มนอกรทางไม่เข้าสู่อริยมรรค^{๖๑} ตัวอย่างเช่น ในสมัยพุทธกาล นายปุลณณะ โกลิยบุตร ผู้ประพตโควัตร^{๖๒} และซีเปลือย ชื่อเสนียะ ผู้ประพตติกุฏกรวัตร^{๖๓} ถ้ามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าถึงชีวิตของพวกตนหลังจากตายจากโลกนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ผู้ที่ประพตติกุฏกรวัตรอย่างสมบูรณ์ หลังจากตายย่อมไปเกิดในหมู่สุนัข และในทำนองเดียวกันผู้ที่ประพตโควัตรอย่างสมบูรณ์ หลังจากตายย่อมไปเกิดในหมู่โค^{๖๔} จากตัวอย่างนี้ การประพตโควัตรของนายปุลณณะโกลิยบุตร และการประพตติกุฏกรวัตรของซีเปลือยเสนียะนี้ แสดงให้เห็นถึงปฏิบัติการแห่งศีลพตปราคาสังโยชน์ของนายปุลณณะ โกลิยบุตร และซีเปลือยเสนียะ ตามลำดับ^{๖๕}

กามราคสังโยชน์และปฏิฆสังโยชน์ ในฐานะหลักธรรมที่ใช้เป็นเกณฑ์แบ่งระดับการบรรลุลหธรรม กามราคสังโยชน์นี้ หมายถึง^{๖๖} ความยินดีติดใจในกามคุณ^{๖๗} เช่น ความยินดีติดใจในรูปที่สวयงามซึ่งสามารถจำแนกได้ ๓ ประเภท ได้แก่ กามราคะที่เป็นอุปายคมนียะ หมายถึงความยินดีติดใจในกามคุณที่นำไปสู่อบายภูมิ^{๖๘} ในขณะที่เกิดความยินดีพอใจนี้มีผลทำให้ล่วงอกุศลกรรมบถ อันเป็นเหตุที่นำไปสู่อบายภูมิ กามราคะที่ไม่เป็นอุปายคมนียะชนิด โอฬาริกะ หมายถึง ความยินดีติดใจในกามคุณที่นำไปสู่อบายภูมิไม่ได้ชนิดหยาบ ในขณะที่เกิดความยินดีพอใจนี้ไม่มีความรุนแรงพอที่จะมีผลทำให้ล่วงอกุศลกรรมบถได้ และกามราคะที่ไม่อุปายคมนียะได้ ชนิดสุขุม หมายถึง ความยินดีติดใจในกามคุณที่นำไปสู่อบายภูมิไม่ได้ชนิดละเอียด ในขณะที่เกิดความยินดีพอใจนี้จะเกิดขึ้นเพียงชั่วขณะเท่านั้น และผ่านไปอย่างรวดเร็ว ตัวอย่างเช่นในสมัยพุทธกาล มีภิกษุรูปหนึ่งปฏิบัติธรรมอยู่ในสวนร้าง มีอยู่วันหนึ่งโสภณีนคนหนึ่งนัดกับคู่ขาในสวนนี้แต่คู่ขาผิดนัด เธอเกิดความกำหนัดอย่างแรงกล้า จึงเข้ายั่วภิกษุรูปนี้^{๖๙} จากตัวอย่างนี้ ความกำหนัดนี้จัดเป็นการปฏิบัติการแห่งกามราคสังโยชน์^{๗๐} ส่วนปฏิฆสังโยชน์ หมายถึง ความกระทบกระทั่งในใจ ความหงุดหงิดขัดเคือง หรือรุ่มร่ามใจ^{๗๑} กล่าวคือความติดอยู่ในอารมณ์ไม่ดีที่มากกระทบ สามารถจำแนกได้ ๓ ประเภท ได้แก่ ปฏิฆะที่เป็นอุปายคมนียะ หมายถึง ความกระทบกระทั่งในใจที่สามารถนำไปสู่อบายภูมิ ปฏิฆะที่ไม่เป็นอุปายคมนียะชนิดโอฬาริกะ หมายถึง ความกระทบกระทั่งในใจที่ไม่สามารถนำไปสู่อบายภูมิได้ชนิดหยาบ และปฏิฆะไม่อุปายคมนียะชนิดสุขุมะ หมายถึง ความกระทบกระทั่งในใจที่ไม่สามารถนำไปสู่อบายภูมิได้ชนิด

^{๖๑} คุรายละเอียดใน อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑.

^{๖๒} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๙๔.

^{๖๓} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๙๔.

^{๖๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๘-๘๐/๗๕-๗๘.

^{๖๕} นันทพล โรจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ กัปปการบรรลุลหธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๑๗๑.

^{๖๖} คุรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๑๘-๑๑๑๙/๒๘๕.

^{๖๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๖/๑๖๗-๑๖๘.

^{๖๘} ชุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙๓/๔๖๗.

^{๖๙} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๔๑๒.

^{๗๐} นันทพล โรจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ กัปปการบรรลุลหธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๑๗๒.

^{๗๑} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๒๐/๒๘๕.

ละเอียดย^{๗๒} ตัวอย่างเช่น ในสมัยพุทธกาล สามเณรติสสะ ผู้ซึ่งปกติไม่ได้แสดงธรรมอื่นใดต่อประชาชน ยกเว้นคำให้พรสั้น ๆ บทหนึ่งเท่านั้น วันหนึ่งพระสารีบุตรให้สามเณรติสสะแสดงธรรม ซึ่งสามเณรนี้แสดงได้ดี ทำให้ประชาชนแบ่งเป็นสองพวก คือพวกที่ติเตียนที่เมื่อก่อนสามเณรไม่แสดงธรรม และพวกที่สรรเสริญ^{๗๓} จากตัวอย่างนี้พวกที่ติเตียนนั้น ย่อมมีความหงุดหงิดขัดเคืองใจที่เมื่อก่อนสามเณรไม่เคยแสดงธรรมเลยความหงุดหงิดขัดเคืองใจนี้จัดเป็นการปฏิบัติการแห่งปฏิฆสังโยชน์^{๗๔}

รูปราคสังโยชน์ อรูปราคสังโยชน์ มานสังโยชน์ อุทัจจสังโยชน์ และอวิชชาสังโยชน์ในฐาณะหลักธรรมที่ใช้เป็นเกณฑ์แบ่งระดับผู้บรรลุดรรม

รูปราคสังโยชน์ คือความติดใจในรูปธรรมอันประณีต และส่วนหนึ่งแห่งสังขารชั้นที่เรียกว่าอรูปราคสังโยชน์ คือความติดใจในอรูปธรรม^{๗๕} ตัวอย่างเช่น ในสมัยพุทธกาล เจ้าชายสิทธัตถะ หลังออกผนวช ทรงได้รูปมาน ๔ และอรูปมาน ๓ จากการศึกษาที่บ่ออาหารดาบสกาลามโคตร^{๗๖} และทรงได้อรูปมาน ๔ จากการศึกษาที่บ่ออุทกดาบสรามบุตร^{๗๗} ผลสัมฤทธิ์แห่งฌานทำให้จิตใจสงบไม่ถูกกิเลสรบกวน แต่เมื่อออกจากฌานแล้วกิเลสก็ปรากฏเช่นเดิม^{๗๘} จากตัวอย่างนี้การที่เจ้าชายสิทธัตถะเมื่อออกจากฌานกิเลสยังปรากฏอยู่นั้น สาเหตุหนึ่งมาจากเจ้าชายสิทธัตถะยังติดใจในอารมณ์แห่งรูปมานและอรูปมาน พอใจในรสความสุข ความสงบของสมาธิขั้นรูปมานและอรูปมาน ซึ่งความติดใจในอารมณ์แห่งรูปมานและอรูปมาน พอใจในรสความสุข ความสงบของสมาธิขั้นรูปมานและอรูปมาน ซึ่งความติดใจในอารมณ์แห่งรูปมานนี้ จัดเป็นการปฏิบัติการของรูปราคสังโยชน์และความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปมานนี้ จัดเป็นการปฏิบัติการแห่งอรูปราคสังโยชน์^{๗๙}

มานะสังโยชน์ คือความถือตัว หรือสำคัญตนเป็นนั่นเป็นนี่ เช่น สูงกว่าเขา เท่าเทียมเขา ต่ำกว่าเขา ความถือตัวนี้เป็นเหตุให้ยึดถือชั้น ๕ เป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา^{๘๐} จำแนกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ อยาถาวมานะ หมายถึง ความถือตัวที่ไม่เป็นไปตามความเป็นจริง และยาถาวมานะ หมายถึง ความถือตัวที่เป็นไปตามความเป็นจริง^{๘๑} ตัวอย่างเช่น ในสมัยพุทธกาล พระติสสะเป็นพระโอรสของพระเจ้าพิมพิสารของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้บวชเมื่อชรา วันหนึ่งภิกษุอาคันตุกะหลายรูปมาเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผ่านมาพบพระติสสะ เข้าใจว่าเป็นพระเถระจึงเข้าไปทำความเคารพโดย

^{๗๒} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), **วิมุตติรัตนมาลี**, เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๙๕-๙๗.

^{๗๓} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒๗๑-๒๗๒.

^{๗๔} นันทพล โรจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ กัปปการบรรลุดรรมในพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๑๗๓.

^{๗๕} อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๗๐/๕๕๔.

^{๗๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗๗/๓๐๐-๓๐๒.

^{๗๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗๘/๓๐๒-๓๐๓.

^{๗๘} เสถียรพงษ์ วรณปก, **สิ่งแรกในแรกในพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: เกษมอนันต์ พรินต์ติ้ง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕-๑๖.

^{๗๙} นันทพล โรจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ กัปปการบรรลุดรรมในพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๑๗๔-๑๗๕.

^{๘๐} อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๗๐/๕๕๔.

^{๘๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๒๘๕.

ที่พระติสสะนั่งเฉย หลังสนทนากันภิกษุอาคันตุกะหลายรูปนี้ได้ทราบว่ พระติสสะ บวชได้ไม่กี่พรรษา จึงตำหนิพระติสสะในฐานะที่ไม่ทำความเคารพพระเถระ พระติสสะถือตัวว่าเป็นพระญาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เกิดความไม่พอใจ ร้องให้เข้าไปฟ้องพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๘๒} จากตัวอย่างนี้ถือตัวของพระติสสะว่าเป็นพระญาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ จัดเป็นการปฏิบัติกรแห่งมานะสังโยชน์ประเภทยาถวามานะ^{๘๓}

อุทธัจจสังโยชน์ คือความฟุ้งซ่าน จิตใจไม่สงบ ว้าวุ่น ซัดส่าย คิดพล่านไป^{๘๔} ตัวอย่างเช่นในสมัยพุทธกาล พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสสอนอุบายแก้ง่วงแก่พระโมคคัลลานะ^{๘๕} ใกล้หมู่บ้านกัลลวาลมุตตคาม แคว้นมคธ^{๘๖} หลังจากนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ประทานโอวาทให้พระโมคคัลลานะถือปฏิบัติพอสรุปความได้ว่า^{๘๗} จักไม่เป็นคนซุงวง^{๘๘} เข้าไปยังตระกูล จักไม่กล่าวถ้อยคำที่เป็นเหตุให้พุ่มเถียงกัน พระตถาคตสนับสนุนให้อยู่ในเสนาสนะที่มีเสียงน้อย^{๘๙} ซึ่งหากไม่ปฏิบัติตามสองข้อแรก จะทำให้มีความฟุ้งซ่าน “เมื่อฟุ้งซ่าน จึงมีความไม่สำรวม เมื่อไม่สำรวมจิตจึงห่างจากสมาธิ” และพระโมคคัลลานะได้บรรลุอรหัตผลในวันนั้น^{๙๐} จากตัวอย่างนี้ ความฟุ้งซ่านนี้ จัดเป็นการปฏิบัติกรแห่งอุทธัจจสังโยชน์^{๙๑}

สุดท้ายอวิชชาสังโยชน์ คือความไม่รู้จริง ไม่รู้เท่าทันสภาวะ ไม่เข้าใจกฎธรรมดาแห่งเหตุผลและผลหรือไม่รู้ร้อยสัจ^{๙๒} ตัวอย่างเช่นในสมัยพุทธกาล นายจุนทะพ่อค้าฆ่าหมูขายในกรุงราชคฤห์ กรรมวิธีในการฆ่าหมูของนายจุนทะสร้างความทรมานแก่หมูมาก^{๙๓} ในวาระสุดท้ายของชีวิต นายจุนทะได้ประสบกับความทุกข์ทรมาน และส่งเสียงร้องคล้ายหมู^{๙๔} จากตัวอย่างนี้การทำบาปของนายจุนทะ สาเหตุหนึ่งมาจาก ความไม่รู้จริง ไม่รู้เท่าทันสภาวะ ไม่เข้าใจกฎธรรมดาแห่งเหตุผล และผลว่า การกระทำนี้จะส่งผลมาสู่ตน สาเหตุดังกล่าวจัดเป็นการปฏิบัติกรแห่งอวิชชาสังโยชน์^{๙๕}

^{๘๒} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๕๗-๕๘.

^{๘๓} นันทพล โรจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขันธ ๕ กับการบรรลุธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๑๗๕.

^{๘๔} อจ.นวก. (ไทย) ๒๓/๗๐/๕๕๔.

^{๘๕} อจ.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๖-๑๑๗.

^{๘๖} อจ.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๖.

^{๘๗} อจ.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๗-๑๑๘.

^{๘๘} อจ.สตุตทก.อ. (ไทย) ๔/๑๘๗.

^{๘๙} ดูรายละเอียดใน ศิริรักษ์ ชาวสนธิ, “บทบาทของพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลาน์ในการเผยแผ่พุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๒๑-๒๒.

^{๙๐} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๑๓๐.

^{๙๑} นันทพล โรจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขันธ ๕ กับการบรรลุธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๑๗๕-๑๗๖.

^{๙๒} อจ.นวก. (ไทย) ๒๓/๗๐/๕๕๔.

^{๙๓} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๑๗๐-๑๗๑.

^{๙๔} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๑๗๒.

^{๙๕} นันทพล โรจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขันธ ๕ กับการบรรลุธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๑๗๖.

พระโสดาบันการบรรลุธรรมระดับที่ ๑ เรียกว่า พระโสดาบัน หมายถึง ผู้เข้าถึงกระแส มรรคหรือผู้เดินทางอย่างถูกต้องอย่างแท้จริง คือปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริง เป็นผู้ทำได้ บริบูรณ์ในขั้นศีล ทำได้พอประมาณในขั้นสมาธิ และทำได้พอประมาณในขั้นปัญญา สามารถละ สิ่งโยชน์ได้ ๓ ข้อ^{๙๖} คือ สกกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส มีศรัทธาไม่หวั่นไหวในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เพราะปฏิบัติธรรมจนเข้าใจหลักธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดง จนหมดความเคลือบแคลงสงสัยใด ๆ ในหลักธรรมคำสอน และเชื่อมั่นในพระอริยสงฆ์ผู้ปฏิบัติธรรม ตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อย่างแท้จริง บรรลุความเป็นอริยบุคคล พร้อมทั้งสามารถ ปฏิบัติตามหลักธรรมอย่างถูกต้องตรงไปสู่นิพพาน พระโสดาบันจะท่องเที่ยวในมนุษยโลกและเทวโลกอีก ไม่เกิน ๗ ชาติ แล้วจะบรรลุอรหัตผล พระโสดาบันมี ๓ ประเภท คือ ๑) เอกพีชี ๒) โกลังโกลโสดาบัน ๓) สัตตักขัตตุงปรมโสดาบัน^{๙๗} การบรรลุขั้นนี้ ระดับมรรคเรียกว่า โสดาปัตติมรรค ชั้นผลเรียกว่า โสดาปัตติผล พระอริยบุคคลผู้บรรลุมีชื่อว่า พระโสดาบัน

พระสกทาคามี^{๙๘} การบรรลุธรรมระดับที่ ๒ เรียกว่า พระสกทาคามี หมายถึง ผู้บรรลุ สกทาคามีผลในมนุษยโลก จะไปเกิดในเทวโลก อยู่ในเทวโลกจนสิ้นอายุขัย แล้วกลับมาสู่มนุษย์โลกนี้ อีกครั้งเดียวก็จะกำจัดทุกข์ให้สิ้นไปได้จะบรรลุอรหัตผลในมนุษยโลก และนิพพานในมนุษยโลกเป็น ผู้ทำได้บริบูรณ์ในขั้นศีล ทำได้พอประมาณในขั้นสมาธิ ทำได้พอประมาณในขั้นปัญญา นอกจากจะละ สิ่งโยชน์ ๓ ข้อแรกได้แล้ว ยังทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลงด้วย การบรรลุธรรมระดับนี้ ระดับมรรค เรียกว่า สกทาคามีมรรค ชั้นผลเรียกว่า สกทาคามีผล พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุมีชื่อว่าพระสกทาคามี

พระอนาคามีการบรรลุธรรมระดับที่ ๓ เรียกว่า พระอนาคามี หมายถึง ผู้มีปรินิพพานในที่ ผุดเกิดขึ้นไม่เวียนกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก^{๙๙} เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในศีล ทำได้บริบูรณ์ในสมาธิ แต่ทำ ได้พอประมาณในปัญญา^{๑๐๐} สามารถละสิ่งโยชน์ได้ ๕ ข้อ คือ สกกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ นั้น คือ สามารถละสิ่งโยชน์เบื้องต้น (โอรัมภาคียสิ่งโยชน์) ได้หมดสิ้นแล้วคัมภีร์บุคคล บัญญัติได้จำแนกพระอนาคามี ทั้งหมดมี ๕ ประเภท ๑) อันตราปรินิพพานยิ^{๑๐๑} ๒) อุพหัจจปรินิพพานยิ^{๑๐๒} ๓) อสังขารปรินิพพานยิ^{๑๐๓} ๔) สสังขารปรินิพพานยิ^{๑๐๔} ๕) อุทธังโสโตกนิฏฐคามิ^{๑๐๕} การบรรลุธรรม

^{๙๖} ดูรายละเอียดใน อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๓.

^{๙๗} ดูรายละเอียดใน อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๓๑/๑๕๔.

^{๙๘} ดูรายละเอียดใน อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๓๔/๑๕๕.

^{๙๙} อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๓๕/๑๕๕.

^{๑๐๐} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๓.

^{๑๐๑} อันตราปรินิพพานยิ หมายถึง พระอนาคามีผู้จะปรินิพพานในระหว่างภพ ได้แก่ พระอนาคามีที่ เกิดในสุทธาวาสภูมิใดภูมิหนึ่ง โดยที่อายุยังไม่ถึงกึ่งของอายุขัย ก็ปรินิพพานโดยกิเลสปรินิพพาน.

^{๑๐๒} อุพหัจจปรินิพพานยิ หมายถึง พระอนาคามีผู้จะปรินิพพาน คือ เมื่อพระอนาคามีอายุพ้นกึ่ง ของอายุขัย หรือจะจนจะถึงสิ้นอายุขัย ก็ปรินิพพาน.

^{๑๐๓} อสังขารปรินิพพานยิ หมายถึง พระอนาคามีผู้ปรินิพพาน โดยไม่ต้องใช้แรงจูงมาก หรือปรินิพพาน ได้ง่าย ไม่ต้องใช้ความเพียรมาก.

^{๑๐๔} สสังขารปรินิพพานยิ หมายถึง พระอนาคามีผู้ปรินิพพานโดยใช้แรงจูงมาก หรือต้องใช้ความ เพียรมาก.

^{๑๐๕} อุทธังโสโตกนิฏฐคามิ หมายถึง พระอนาคามีผู้มีกระแสในเบื้องต้นเพื่อไปสู่ขั้นนอกนิฏฐคามิ คือ พระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่งแล้ว เมื่อจุติลงจะไปเกิดในรูปภูมิที่สูงขึ้นไปเรื่อยๆ จนถึงขั้นนอกนิฏฐคามิ แล้วปรินิพพาน.

ระดับนี้ขึ้นมรรคเรียกว่า อนาคามีมรรค ขึ้นผลเรียกว่า อนาคามีผลพระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุมีชื่อว่า พระอนาคามี

พระอรหันต์การบรรลุธรรมระดับที่ ๔ เรียกว่า พระอรหันต์^{๑๐๖} หมายถึง ผู้ควร (แก้ทุกข์หรือการบูชาพิเศษ เป็นต้น) หรือผู้หักงำแห่งสังสารจักรได้แล้ว เป็นผู้สิ้นอาสวะ^{๑๐๗} เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งอหัตตผล เป็นผู้ได้บริบูรณ์ในสิกขาทั้งสาม คือ ศีล สมาธิ ปัญญา^{๑๐๘} ละสังโยชน์เบื้องสูง (อุทธัมภากิยสังโยชน์) ได้อีก ๕ ข้อนั้นก็หมายความว่า พระอรหันต์ สามารถละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ได้จนหมดสิ้นนั่นเองพระอรหันต์ มี หลายประเภท กล่าวคือ ๑) สุขวิปัสสก ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน^{๑๐๙} ๒) ปัญญาวิมุต ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา (ที่นอกจากสุขวิปัสสก) ๓) อุภโตภาควิมุต ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน ๔) เตวิชชะ ผู้ได้วิชาสาม ๕) ฉพภิกขุญญะ ผู้ได้อภิญญาหก ๖) ปฏิสัมภิที่ปตตะ ผู้บรรลุปฏิสัมภิธา ๔ การบรรลุธรรมระดับนี้ขึ้นมรรค เรียกว่า อรหัตตมรรค ขึ้นผลเรียกว่าอรหัตตผล พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุมีชื่อว่า พระอรหันต์

๓.๕ สรุปท้ายบท

การบรรลุธรรม คือการเข้าถึงนิพพานมีการแบ่งมรรคผลหรือ มรรค ๔ ผล ๔ ได้แก่ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามีมรรค สกทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค และอรหัตตผล การแบ่งแบบนี้มักพูดถึงโดยสัมพันธ์กับบุคคลผู้บรรลุ ผู้ที่ได้พระโสดาบัน เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยโสดาปัตติมรรค และตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล พระสกทาคามีเป็นผู้ถึงพร้อมด้วย สกทาคามีมรรค และตั้งอยู่ในสกทาคามีผล พระอนาคามีเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอนาคามีมรรค และตั้งอยู่ในอนาคามีผล และพระอรหันต์เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอรหัตตมรรค และตั้งอยู่ในอรหัตตผล มรรคผลนั้นไม่ใช่นิพพาน แต่เป็นเพียงขั้นตอนหรือระดับแห่งการเข้าถึงนิพพาน มรรคข้อแรกคือ โสดาปัตติมรรค มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ทัสสนะ” (การเห็น) เพราะเป็นการเห็นนิพพานครั้งแรก ส่วนมรรคเบื้องสูงอีก ๓ คือ สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรคและ อรหัตตมรรค มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ภาวนา” การเจริญเพราะเป็นการเจริญธรรมที่โสดาปัตติมรรคเห็นไว้แล้วนั่นเอง ผู้ปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพานที่ประสบผลสำเร็จบรรลุจุดหมายแล้วก็ดี ผู้ที่ดำเนินก้าวหน้ามาในทางที่ถูกจนถึงขั้นที่มองเห็นจุดหมายอยู่เบื้องหน้าแล้ว และจะต้องบรรลุถึงจุดหมายนั้นอย่างแน่นอนก็ดี จัดเข้าในกลุ่มชนผู้เป็นสาวกที่แท้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เรียกว่า สาวกสงฆ์ ดังข้อความในบทสวดสังฆคุณว่า “สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงโฆ” และมีคำเรียกเฉพาะเพื่อแสดงคุณสมบัติพิเศษของสาวกอีกหลาย คำ ได้แก่ “อริยบุคคล” หรือ “พระอริยะ” ซึ่งแปลว่าผู้เจริญ ท่านผู้ประเสริฐ ท่านผู้ไกลจากข้าศึกคือกิเลสบ้าง ส่วนระดับชั้นในภาษาบาลีใช้คำว่า ทักขิณเอย หรือทักขิณเอยบุคคล

^{๑๐๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๒๘๖.

^{๑๐๗} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๗/๔๐๓.

^{๑๐๘} อง.ตัก. (ไทย) ๒๐/๘๙/๓๑๗.

^{๑๐๙} อง.ตัก. (ไทย) ๒๐/๗๕/๒๙๘.

บทที่ ๔

ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับการบรรลุธรรม

ธรรมอันเป็นวิสัยของโลกหรือสภาวะแห่งจิตที่ยังติดอยู่ในความเป็นตัวตนของผู้ที่ปฏิบัติขั้นศีล และยังเดินทางอยู่ในความจริงของโลกียะ จะมีอุตสาหกรรม วิริยะ พากเพียร เพื่อแสวงหาลาภ ยศ สรรเสริญในโลกียสุขไปจนชีวิตจะดับขั้น ก็จะมีวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏตลอดกาล ผลหรืออานิสงส์ของผู้ปฏิบัติตามศีลในขั้นโลกียธรรม ส่วนโลกุตระธรรม เป็นธรรมที่พ้นไปจากโลกียวิสัย ต้องปฏิบัติไตรสิกขาได้สมบูรณ์ จนรู้แจ้งไตรลักษณ์ จึงพ้นจากอัตตวิสัย พ้นไปจากอัตตาตัวตน ไม่มีตัวตนในการกระทำ เพราะมันเป็นธรรมโดยธรรมอยู่เองแล้ว ไม่ว่าจะมัวติดตาหรือไม่มีมัวติดตาก็ตาม โลกุตระธรรมนั้นคือสังขารม หรือนิพพาน ในบทนี้ผู้ศึกษาได้ตั้งประเด็นการศึกษาไว้ ดังนี้

๔.๑ การปฏิบัติตามหลักศีลเพื่อการบรรลุธรรม

๔.๒ สิ่งที่เป็นเครื่องกั้นในการบรรลุธรรม

๔.๓ หลักการรักษาศีลเพื่อการบรรลุธรรม

๔.๔ พุทธสาวกในครั้งพุทธกาลที่ปฏิบัติตามศีลจนได้บรรลุธรรม

๔.๕ สรุปท้ายบท

๔.๑ การปฏิบัติตามหลักศีลเพื่อการบรรลุธรรม

พระบรมศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภภิกษุรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า โย ปหฺนฺเจน จิตฺเตน ดังนี้.

กุลบุตรชาวเมืองสาวัตถีผู้หนึ่ง ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้วบวชถวายชีวิตในพระศาสนา คือพระรัตนตรัย. ครั้งนั้น อาจารย์และอุปัชฌาย์ของเธอ กล่าวสอนถึงศีลว่า ผู้มีอายุ ที่ชื่อว่าศีล อย่างเดียวก็มี สองอย่างก็มี สามอย่างก็มี สี่อย่างก็มี ห้าอย่างก็มี หกอย่างก็มี เจ็ดอย่างก็มี แปดอย่างก็มี เก้าอย่างก็มี ที่ชื่อว่าศีลมีมากอย่าง นี้เรียกว่า จุลศีล นี้เรียกว่า มัชฌิมศีล นี้เรียกว่า มหาศีล นี้เรียกว่า ปาฏิโมกขสังวรศีล นี้เรียกว่า อินทริยสังวรศีล นี้เรียกว่า อาชีวาปาริสุทธิศีล นี้เรียกว่า ปัจฉยปฏิเสวนศีล^๑

ภิกษุผู้นั้นคิดว่า ขึ้นชื่อว่า ศีลนี้มีมากยิ่งนัก เราไม่อาจสมาทานประพฤติดังถึงเพียงนี้ ก็บรรพชาของคนที่ไม่อาจบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ได้ จะมีประโยชน์อะไร. เราจักเป็นคฤหัสถ์ ทำบุญมีให้ทานเป็นต้น เลี้ยงลูกเมีย ครั้นคิดอย่างนี้แล้ว ก็เรียนอาจารย์และอุปัชฌาย์ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระผมไม่อาจรักษาศีลได้ เมื่อไม่อาจรักษาศีลได้ การบรรพชาก็จะมีประโยชน์อะไร? กระผมจะขอลาสิกขา โปรดรับบาตรและจีวรของท่านไปเถิด

ลำดับนั้น อาจารย์และอุปัชฌาย์จึงบอกกะภิกษุผู้นั้นว่า ผู้มีอายุ เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอจงไปถวายบังคมพระทศพล ดังนี้แล้ว พาเธอไปยังธรรมสภาอันเป็นที่ประทับของพระศาสดา

^๑ ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) ๒๗/-/๒๐.

พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นภิกษุหนึ่ง ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพาภิกษุผู้ไม่ปรารถนา (บรรพชาเพศ) มาหรือ? ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า พระเจ้าข้า ภิกษุนี้บอกว่า เธอไม่อาจรักษาศีลได้ จึงมอบบาตรและจีวรคืน เมื่อเป็นเช่นนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายจึงพาเธอมา

พระบรมศาสดาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหตุไร พวกเธอจึงได้บอกศีลแก่ภิกษุนี้มากนักเล่า ภิกษุนี้อาจรักษาได้เท่าใด ก็พึงรักษาเท่านั้นแหละ ตั้งแต่นี้ไป พวกเธออย่าได้พูดอะไร ๆ กะภิกษุนี้เลย ตถาคตเท่านั้นจักรู้ ถึงการที่ควรทำ แล้วตรัสกะภิกษุนี้ว่า มาเถิดภิกษุ เธอจะต้องการศีลมาก ๆ ทำไม่เล่า เธอจักไม่อาจเพื่อจะรักษาศีล ๓ ประเภทเท่านั้นหรือ?

ภิกษุนี้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์อาจรักษาได้ พระเจ้าข้า

มีพระพุทธานุญาตว่า ถ้าเช่นนั้น ตั้งแต่บัดนี้ เธอจงรักษาทวารทั้ง ๓ ไว้ คือกายทวาร วาจาทวาร มโนทวาร อย่ากระทำการชั่วด้วยกาย อย่ากระทำการชั่วด้วยวาจา อย่ากระทำการชั่วด้วยใจ ไปเถิด อย่าสีกเลย จงรักษาศีล ๓ ข้อ เหล่านี้เท่านั้นเถิด

ด้วยพระพุทธานุญาตเพียงเท่านี้ ภิกษุนี้ก็มีใจยินดี กราบทูลว่า ตีละ พระเจ้าข้า ข้าพระองค์จักรักษาศีล ๓ เหล่านี้ไว้ ดังนี้แล้ว ถวายบังคมพระศาสดา ได้กลับไปพร้อมกับอาจารย์และพระอุปัชฌาย์ทั้งหลาย

เมื่อเธอบำเพ็ญศีลทั้ง ๓ เหล่านี้อยู่นั้นแล จึงได้สำนึกว่า ศีลที่อาจารย์และอุปัชฌาย์บอกแก่เราก็มีเท่านี้เอง แต่ท่านเหล่านั้นไม่อาจให้เราเข้าใจได้ เพราะท่านไม่ใช่พระพุทธานุญาตเจ้าทรงจัดศีลทั้งหมดนี้เข้าไว้ในทวาร ๓ เท่านั้น ให้เรารับเอาไว้ได้ เพราะพระองค์เป็นพระพุทธานุญาตเจ้า ทรงรู้ดี (และ) เพราะพระองค์เป็นพระธรรมราชาชั้นยอด พระองค์ทรงเป็นที่พำนักของเราแท้ๆ ดังนี้ แล้วเจริญวิปัสสนา ดำรงอยู่ในพระอรหัตผล โดย ๒-๓ วันเท่านั้น

ภิกษุทั้งหลายทราบความเป็นไปนั้นแล้ว ประชุมกันในธรรมสภา ต่างนั่งสนทนาถึงพระพุทธานุญาตว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ได้ยินว่า ภิกษุนี้กล่าวว่า ไม่อาจรักษาศีลทั้งหลายได้ กำลังจะสึก พระศาสดาทรงย่อศีลทั้งหมดโดยส่วน ๓ ให้เธอรับไว้ได้ ให้บรรลุพระอรหัตผลได้ โอ้ หนอ ขึ้นชื่อว่าพระพุทธานุญาตทั้งหลายเป็นอัจฉริยมนุษย์

การปฏิบัติตามหลักศีลเพื่อการบรรลุธรรมในที่นี้ คือ การทำอาสวะให้หมดสิ้นไป ซึ่งเป็นธรรมของผู้บริสุทธิ์ หมดจดจากกิเลส เป็นธรรมของผู้ทวนกระแสของโลก เป็นธรรมที่ละเอียด ลึกซึ้ง รู้เห็นได้ยาก ประณีต และเป็นธรรมที่พระอริยะเจ้า เข้าถึงเท่านั้น

การปฏิบัติตามหลักศีลเพื่อการบรรลุธรรมโดยแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท (๑) โลกียธรรม และ (๒) โลกุตระธรรม มีดังนี้

๔.๑.๑ โลกียธรรม

โลกียธรรม^๒ คือ ธรรมอันเป็นวิสัยของโลก หรือสภาวะแห่งจิตที่ยังติดในตัวตน และยังเดินทางอยู่ในความจริงของโลกียะ จะมีอุตสาหกรรม วิริยะ พากเพียร เพื่อแสวงหาลาภ ยศ สรรเสริญ ในโลกียสุขไปจนชีวิตจะดับขันธ์ ก็จวนเวียนอยู่ในวัฏฏะสังสารตลอดกาล ดังนั้นผลหรืออานิสงส์ของผู้ปฏิบัติตามศีลในชั้นโลกียธรรม มีดังนี้

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๘.

๑. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลในโลกนี้ ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๑ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

๒. กิตติศัพท์อันงามของบุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมฟุ้งขจรไปไกลนี้เป็นอานิสงส์ประการที่ ๒ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

๓. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล จะเข้าไปยังบริษัทใด ๆ จะเป็นชาติตยบริษัทก็ตาม พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมแก้แล้วกล้า ไม่เก้อเขินเข้าไป นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๔ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

๔. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไม่หลงลืมสติตาย นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๔ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

๕. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์นี้เป็นอานิสงส์ประการที่ ๕ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

ดังนั้นอานิสงส์ของบุคคลผู้มีศีลสมบูรณ์ด้วยศีลในโลกนี้ ย่อมมีโภคทรัพย์ ย่อมแก้แล้วกล้า ไม่เก้อเขิน ย่อมไม่หลงลืมสติตาย หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^๓

ดังนั้นโลกียธรรม คือ อยู่ในระดับของความสุขของปุถุชน อาศัยความสุขอันเกิดจากการสัมผัสทางเนื้อหนัง แสงหาลาภ ยศ สรรเสริญ เป็นความสุขชั่วคราวไม่ยั่งยืนถาวร ระดับโลกียก็ย่อมใช้ปัญญา เพื่อให้รู้ความเป็นไปของเหตุและปัจจัย ทั้งในการดำรงชีวิตประจำวัน มีความเข้าใจในการแสวงหาทรัพย์ในทางที่ถูกต้อง มีการทำงานที่ชอบ แต่ถ้าจะให้ลึกซึ้งและมั่นคงจะต้องฝึกให้เกิดปัญญาแนวโลกุตระด้วย เพื่อให้เข้าใจสภาวะที่แท้จริงของโลกและชีวิต

๔.๑.๒ โลกุตระธรรม

โลกุตระธรรม คือ ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก หรือการปล่อยวางแห่งจิตไม่ข้องด้วยทางโลกียะถ้าจิตดวงใดน้อมสภาวะเดิมแห่งการปล่อยวาง (โลกุตระ) จิตดวงนั้นย่อมถึงสภาวะอันว่างแห่งจิตเดิมได้ (นิพพาน) โดยมีองค์ประกอบการปฏิบัติหรือการพัฒนาตั้งแต่ระดับโลกียะให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนถึงระดับโลกุตระ แต่ในขั้นนี้จะได้ศึกษาวิเคราะห์ถึงการปฏิบัติตามหลักศีล มีองค์ธรรมที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรม คือ สีสสิกขา จิตตสิกขา (สมาธิ) และปัญญาสิกขา เป็นตัวหลักในการบรรลุธรรม ซึ่งมีความสัมพันธ์กันที่ทำงานร่วมกัน แบบสัมพันธ์อาศัยซึ่งกันและกันเป็นกระบวนการ และองค์ประกอบทางสิกขา ๓ หรือ โดยทางธรรมก็คือ “มีศีลเป็นพื้นฐาน มีสมาธิเป็นกำลัง มีการเห็นแจ้งแห่งตลอด (วิปัสสนา) ซึ่งเป็นตัวการกระทำอย่างที่ไม่อาจจะแยกกันได้”^๔ การพัฒนาความรู้ความจำจะต้องอาศัยธรรม ๓ ประการเหล่านี้ทำงานร่วมกันแบบสัมพันธ์กันไปตามลำดับ จึงจะได้ความรู้ที่ถูกต้องเป็นจริง เป็นความรู้หรือปัญญาชั้นโลกุตระ ที่สามารถทำให้บรรลุเป้าประสงค์ คือ ความหลุด

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^๔ พระราชาธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตภาณ), ธรรมปริทรรศน์ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๗๑.

พ้นจากกิเลสอาสวะได้ ดังเนื้อความในมหาปริณิพพานสูตรพระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่หมู่ภิกษุ ความว่า “ศีลมีลักษณะอย่างนี้ สมาธิมีลักษณะอย่างนี้ ปัญญามีลักษณะอย่างนี้ สมาธิอันบุคคลอบรมโดยมีศีลเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยมีสมาธิเป็นฐานย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐาน ย่อมหลุดพ้นโดยชอบจากอาสวะทั้งหลาย คือ กามาสวะ ภาวาสวะ และอวิชชาสวะ”^๕

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าวนี้ ศีล สมาธิ และปัญญา ต่างก็สัมพันธ์กันเกี่ยวข้องกันอย่างแยกออกจากกันไม่ได้ ต้องอาศัยกันและกันเป็นลำดับ ศีลช่วยอบรมสมาธิ สมาธิก็อบรมปัญญา ปัญญาที่สมาธิอบรมดีแล้ว ก็ได้อบรมจิต เป็นเครื่องมือพัฒนาจิตให้สูงสุดได้ในการพัฒนาความรู้ ทำให้ความรู้เจริญถึงที่สุด เกิดผลานิสงส์เป็นเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติก็ต้องได้ธรรม ๓ ประการ คือ “ศีล สุตะ การสันทนาธรรม สมณะ วิปัสสนา”^๖ ช่วยอนุเคราะห์ส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดขึ้นในองค์ประกอบทั้ง ๓ เหล่านี้ จะศึกษาวิเคราะห์แยกเป็นข้อๆ ได้ดังต่อไปนี้ คือ

ศีล หมายถึง ความเป็นปกติ ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ศีลเป็นพื้นฐานเป็นตัวช่วยชำระความรู้ให้บริสุทธิ์ และความรู้เองก็ช่วยชำระศีล ซึ่งต่างก็ช่วยชำระกันและกันให้บริสุทธิ์บุคคลที่มีศีล ก็ชื่อว่ามีความรู้ หรือมีวิชา ก็ชื่อว่ามีศีลด้วย และนักปราชญ์พร้อมทั้งบัณฑิตทั้งหลายสรรเสริญศีล กับความรู้ว่าเป็นธรรมยอดเยี่ยมในโลก ดังนั้น ศีลจึงเป็นองค์ประกอบของวิชาหรือปัญญา เหมือนกับเนื้อความที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับโสณทัณฑพราหมณ์ในโสณทัณฑสูตรความว่า “ดูก่อนพราหมณ์ ข้อนี้เป็นอย่างนั้นปัญญาอันศีลชำระให้บริสุทธิ์ ศีลมีในบุคคลใด ปัญญาก็มีในบุคคลนั้น ปัญญามีในบุคคลใด ศีลก็มีในบุคคลนั้น ปัญญาเป็นของ บุคคลผู้มีศีล ศีลก็เป็นของบุคคลผู้มีปัญญา และนักปราชญ์ย่อมกล่าวศีลกับปัญญาว่า เป็นยอดในโลก เหมือนบุคคลล้างมือด้วยมือ หรือล้างเท้าด้วยเท้าฉะนั้น”^๗

ในพระสูตรชื่อว่า พลกรณียสูตร ได้กล่าวถึงเรื่องศีลเป็นพื้นฐาน เป็นที่ตั้งเป็นที่อาศัยแห่งการเจริญกระทำให้มากชื่ออริยมรรค ให้เกิดการพัฒนาความรู้ และเกิดคุณธรรมความดีต่าง ๆ สมดังเนื้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘”^๘ “เหมือนกับการงานทุกอย่าง ที่บุคคลพึงกระทำให้สำเร็จด้วยกำลัง ที่ต้องการทำอยู่ทั้งหมด ก็ต้องอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงจะทำการงานที่ต้องการจะทำด้วยกำลังเหล่านั้นให้สำเร็จได้ ฉะนั้นเมื่อภิกษุอาศัยศีลตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงได้ปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ น้อมไปในการสละการกำจัดราคะ โทสะ โมหะ ให้สิ้นไป แล้วหยั่งลงสู่มตธรรม และน้อมไปสู่นิพพาน

แม้ในมิลินทปัญหา ได้แสดงเนื้อความที่แสดงถึงลักษณะแห่งศีลไว้ว่า “เป็นที่อาศัยเป็นที่ตั้งแห่งความรู้และกุศลธรรมทั้งปวงว่าศีล มีลักษณะคือเป็นที่ตั้งอาศัย ศีลนั้นเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรมทั้งปวง ซึ่งได้ชื่อว่าอินทรีย์ พละ โพชนงค์ มรรค สติปัญญา สัมมปธาน อิทธิบาท ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ เมื่อโยคาวจรตั้งอยู่ในศีลแล้ว กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวง ย่อมไม่เสื่อมรอบ และบรรดาพีชคาม(พีช) และภุตคาม(ของสดเขียว)เหล่าใดเหล่าหนึ่งถึงถึงความเจริญองกามไพบูลย์ พีชคามและ

^๕ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๓/๘๙.

^๖ คุรยละเอียดใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๕/๓๒.

^๗ คุรยละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๓๑๗/๑๒๑-๑๒๒.

^๘ ที.ม. (ไทย) ๑๙/๑๔๙/๗๘-๗๙.

ภูตคามเหล่านั้นทุกอย่างต้องอาศัยแผ่นดินต้องตั้งอยู่ที่แผ่นดินจึงถึงความเจริญงอกงามได้”^๙ ด้วยข้ออุปมาดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่า พระโยคาวจร (ผู้ปฏิบัติสมถวิปัสสนา) อาศัยศีลแล้ว จึงเจริญสมถะ (สมาธิ) และวิปัสสนา ทำวิชาให้เกิดขึ้น และพัฒนายิ่ง ๆ ขึ้นได้ เหมือนพวกพืชสี่สัดเขียว อาศัยแผ่นดินเกิดขึ้น ตั้งอยู่ที่แผ่นดิน จึงถึงความเจริญงอกงามไปบุลย์ได้ ฉะนั้น

เพราะฉะนั้น ศีลจึงเป็นองค์ประกอบแห่งวิชา หรือปัญญาด้วยเหตุที่ศีลมีลักษณะเป็นที่อาศัย เป็นที่ตั้งแห่งความรู้ บุคคลผู้ปฏิบัติสมถะและวิปัสสนาต้องอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้วจึงทำอินทรีย์ คือ ปัญญาอินทรีย์ให้เกิดขึ้น เหมือนกับบุคคลผู้จะทำการงานทุกอย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะต้องทำบนบก ที่ทำอยู่ ต้องอาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่ที่แผ่นดินจึงทำได้เป็นต้น สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า “ นรชนผู้มีปัญญา เป็นภิกษุตั้งอยู่ในศีลแล้ว มีปัญญาแก่กล้าพากเพียรให้สมาธิและปัญญาเกิดขึ้นได้เธออาจสังขญาณนี้เสียได้ ” ดังนี้ ศีลชั้นที่นับว่าพระปาฏิโมกข์นี้ เป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรมเหมือนกับแผ่นดินที่เป็นที่อาศัยของสัตว์ทั้งหลาย ในอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่ถูกต้องที่สุด ในทางพุทธศาสนา เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ศีลจะอยู่หมวดศีลสิกขา คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ

สมาธิ สมาธินี้เป็นองค์ประกอบของวิชาอันเป็นตัวส่งเสริม เป็นกำลังในการเจริญ ความรู้ตามหลักทางพุทธศาสนา สมาธิ คือสมถะนั้นเอง มีความหมายเหมือนกัน ใช้แทนกันได้และความมุ่งหมายในการสร้างสมาธิในพุทธศาสนา ก็เพื่อใช้เป็นบาทฐานของวิปัสสนา ซึ่งก็เป็นการอบรมความรู้ที่มีสมาธิเป็นบาทฐาน ดังนั้น สมาธิจึงเป็นเหตุใกล้ของวิชา ดังพระบาลีว่า “สมาหิตโย ยถาภูตํ ชานาตีปสสตี แปลว่า ผู้มีจิตเป็นสมาธิ ย่อมรู้เห็นตามเป็นจริง”^{๑๐} และสมาธิที่ประเสริฐที่สุดที่ช่วยให้ตรัสรู้ช่วยให้ความรู้พัฒนาเดินหน้าไปได้เรื่อย ๆ จนกำจัดกิเลสได้และหลุดพ้น คือ สมาธิที่เป็นองค์แห่งมรรคนั้นเอง เป็นสมาธิที่ให้ผลต่อเนื่องไปทันที คือทำให้บรรลุอริยมรรคทั้ง ๘ ไม่มีอะไรคั่นหรือแทรกระหว่างได้ เป็นสมาธิที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญมากที่สุด มีเนื้อความมาในรัตนสูตร ความว่า “พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด ทรงสรรเสริญแล้ว ซึ่งสมาธิใด ว่าเป็นธรรมอันสะอาด บัณฑิตทั้งหลายกล่าวสมาธิใดว่าให้ผลในลำดับสมาธิอื่น เสมอด้วยสมาธินั้นย่อมไม่มี ธรรมรัตนะแม้เป็นรัตนอันประณีต”^{๑๑}

สภาวะของจิตที่ได้รับการฝึกจนถึงขั้นสงบนิ่ง จะต้องมีศีลเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ เมื่อมีความบริสุทธิ์ในทางความประพฤติ เชื่อมมั่นในความบริสุทธิ์ของตน และไม่มีความฟุ้งซ่านวุ่นวายใจ เพราะความรู้สึกเดือดร้อนรังเกียจในความผิดของตนเอง จิตใจจะปลอดโปร่งสงบแน่วแน่มั่นต่อสิ่งที่คิด คำที่พูด จิตที่ไม่ฟุ้งซ่าน สงบ มุ่งมั่น แน่วแน่เท่าใด การคิดการพิจารณา การรับรู้สิ่งต่าง ๆ ก็ยิ่งชัดเจน แล่นและคล่องตัว เป็นผลดีในทางปัญญามากขึ้นเท่านั้น ท่านพระพุทธโฆษาจารย์ได้อธิบายลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิไว้ว่า “สมาธิมีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ มีการกำจัดความฟุ้งซ่านเป็นรส มีการไม่หวั่นไหวเป็นความปรากฏ มีความสุขเป็นปทัฏฐาน” การที่จิตจะสงบเป็นสมาธิได้ต้องอาศัย

^๙ มูลนิธิปรางณี สำเร็จราชย์, **มิลินทปัญหา ฉบับแปล**, (ประจวบคีรีขันธ์: มูลนิธิปรางณี สำเร็จราชย์, ๒๕๔๕), หน้า ๘๕.

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖/๙.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๕/๑๐.

การฝึกปรืออบรมทางจิตใจ การปลูกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพชีวิต และรู้จักความสามารถในกระบวนการของสมาธิ สมาธิ จึงหมายถึง ภาวะจิตที่มีคุณภาพและมีสมรรถภาพดีที่สุด

ท่านพุทธโฆษาจารย์ได้จัดประเภทของสมาธิไว้เป็นหมวด ๆ เพื่อความเข้าใจง่ายในการศึกษา แต่ละประเภทของสมาธิมีรายละเอียดแตกต่างกันไป แต่กระนั้นก็พอสรุปเป็นหลักการทั่วไป ดังที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคโดยจัดเป็น ๕ ประเภท คือ

๑. เอกวิธ คือ สมาธิ ๑ ชนิด ได้แก่ อวิกเขป คือ ความไม่ฟุ้งซ่าน หรือความไม่หวั่นไหว^{๑๒} หรืออีกอย่างหนึ่ง สมาธิมีอย่างเดียว คือ เอกัคคตาจิต

๒. ทูวิธ คือ สมาธิมี ๒ อย่าง ได้แก่

หมวดที่ ๑ ได้แก่

๑. อุچارสมาธิ คือ ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง (เอกัคตา) อันบุคคลได้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งคุณเหล่านั้น คือ อนุสสติปัฏฐาน ๖ และมรณสติ และอุปमानุสสติ และอาหาเรปฏิกูลสังขยา และจตุธาตุมหาปัฏฐาน และความที่จิตแน่วแน่ในส่วนเบื้องต้นแห่งอัปนาสมาธิ

๒. อัปนาสมาธิ คือ ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง อันเป็นลำดับต่อบริกรรมโดยบาลีว่า บริกรรมแห่งปฐมฌานเป็นปัจจัยแห่งปฐมฌานโดยอนันตรปัจจัย

หมวดที่ ๒ ได้แก่

๑. โลกียสมาธิ คือ ความที่กุศลจิตในภุมิ ๓ มีอารมณ์แน่วแน่

๒. โลกุตตรสมาธิ คือ ความที่จิตแน่วแน่อันสัมปยุตด้วยอริยมรรค

หมวดที่ ๓ ได้แก่

๑. สปัตติกสมาธิ คือ อากาโรที่จิตแน่วแน่ในฌาน ๒ ในจตุกนัย ในฌาน ๓ ในปัญจกนัย

๒. นิปัตติกสมาธิ คือ ความที่จิตแน่วแน่ในฌาน ๒ ที่เหลือ

หมวดที่ ๔ ได้แก่

๑. สุขสหคตสมาธิ คือ การที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ในฌาน ๓ ในจตุกนัย ในฌาน ๔ ในปัญจกนัย

๒. อุเปกขาสหคตสมาธิ คือ ความที่จิตแน่วแน่ในฌานที่เหลือ^{๑๓}

๓. ติวริธ คือ สมาธิมี ๓ อย่าง ได้แก่

หมวดที่ ๑ ได้แก่

๑. หีนสมาธิ คือ สมาธิพอสักว่าได้แล้ว

๒. มัชฌิมสมาธิ คือ สมาธิอันตนอบรมไม่ตึ้นัก

๓. ปณิตสมาธิ คือ สมาธิที่ตนอบรมดีแล้ว ถึงความเชี่ยวชาญ

หมวดที่ ๒ ได้แก่

๑. สวิตักกสวิจารสมาธิ คือ สมาธิในปฐมฌานพร้อมกับด้วยอุچارสมาธิ

๒. อวิตักกสวิจารมัตตสมาธิ คือ สมาธิในทุติยฌานในปัญจกนัย

๓. อวิตักกสวิจารสมาธิ คือ ความที่จิตแน่วแน่ในฌาน ๓ มีฌานที่ ๒ เป็นต้น ในจตุกนัย และในฌาน ๓ มีฌานที่ ๓ เป็นต้น ในปัญจกนัย

^{๑๒} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๓.

^{๑๓} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๔-๕.

หมวดที่ ๓ ได้แก่

๑. ปิติสหคตสมาธิ คือ ความที่จิตแน่วแน่ในฌาน ๒ ข้างต้น ในจตุกนัย และใน ฌาน ๓ ในปัญจกนัย

๒. สุขสหคตสมาธิ คือ ความที่จิตแน่วแน่ ในฌานที่ ๓ และที่ ๔

๓. อุpekขาสหคตสมาธิ คือ ความที่จิตแน่วแน่ในฌานที่สุด

หมวดที่ ๔ ได้แก่

๑. ปริตตสมาธิ คือ ความที่จิตแน่วแน่ในอุปัจจารภูมิ

๒. มหัคคตสมาธิ คือ ความที่จิตแน่วแน่ในรูปาวจรกุศล ในอรุปาวจรกุศล

๓. อัปปมาณสมาธิ คือ ความที่จิตแน่วแน่อันสัมปยุตด้วยอริยมรรค

จตุพพิธ คือ สมาธิมี ๔ อย่าง ได้แก่

หมวดที่ ๑ ได้แก่

๑. ทุกขาปฏิบัติทาหันทธาภิญญาสมาธิ คือ ปฏิบัติทาที่ปฏิบัติลำบากทั้งรู้ได้ช้าหมายความว่า บุคคลยังไม่ทันบำเพ็ญบุรพกิจ มีการตัดปัลโพธิเป็นต้นให้เต็มที่เสียก่อน หมั่นประกอบภาวนาที่เดียว ย่อมมีปฏิบัติทาลำบาก และสำหรับผู้ไม่บำเพ็ญอัปนาโกศลให้ถึงที่ ย่อมจะรู้ได้ช้า

๒. ทุกขาปฏิบัติทาชิปปาภิญญาสมาธิ คือ ปฏิบัติทาที่ปฏิบัติลำบากแต่รู้ได้เร็วหมายความว่า บุคคลยังไม่ทันบำเพ็ญบุรพกิจ มีการตัดปัลโพธิเป็นต้นให้เต็มที่เสียก่อน หมั่นประกอบภาวนาที่เดียว ย่อมมีปฏิบัติทาลำบาก และสำหรับผู้บำเพ็ญอัปนาโกศลให้ถึงที่ ย่อมจะรู้ได้เร็ว

๓. สุขขาปฏิบัติทาหันทธาภิญญาสมาธิ คือ ปฏิบัติทาที่ปฏิบัติสะดวกแต่รู้ได้ช้าหมายความว่า บุคคลที่บำเพ็ญบุรพกิจ มีการตัดปัลโพธิเป็นต้นให้เต็มที่เสียก่อน หมั่นประกอบภาวนาที่เดียว ย่อมมีปฏิบัติทาสะดวกดี และสำหรับผู้ไม่บำเพ็ญอัปนาโกศลให้ถึงที่ ย่อมจะรู้ได้ช้า

๔. สุขขาปฏิบัติทาชิปปาภิญญาสมาธิ คือ ปฏิบัติทาที่ปฏิบัติสะดวกทั้งรู้ได้เร็วหมายความว่า บุคคลที่บำเพ็ญบุรพกิจ มีการตัดปัลโพธิเป็นต้นให้เต็มที่เสียก่อน หมั่นประกอบภาวนาที่เดียว ย่อมมีปฏิบัติทาสะดวกดี และสำหรับผู้บำเพ็ญอัปนาโกศลให้ถึงที่ ย่อมจะรู้ได้เร็ว

หมวดที่ ๒ ได้แก่

๑. ปริตตปริตตารัมมณสมาธิ คือ สมาธิพอดีพอร้าย และมีอารมณ์พอดีพอร้าย

๒. ปริตตอัปปมาณารัมมณสมาธิ คือ สมาธิพอดีพอร้าย แต่มีอารมณ์หาประมาณมิได้

๓. อัปปมาณปริตตารัมมณสมาธิ คือ สมาธิหาประมาณมิได้ มีอารมณ์แต่พอดีพอร้าย

๔. อัปปมาณอัปปมาณารัมมณสมาธิ คือ สมาธิหาประมาณมิได้ มีอารมณ์หาประมาณมิได้

หมวดที่ ๓ ได้แก่

๑. ปฐมัชฌานังคสมาธิ คือ สมาธิในปฐมฌาน มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา ซึ่งทั้งหมดไม่มีนิวรณ์

๒. ทุตยัชฌานังคสมาธิ คือ สมาธิในทุติยฌาน มีองค์ ๓ คือ ขจัดวิตก วิจารเสียได้ เหลือแต่ปิติ สุข และเอกัคคตา

๓. ตติยัชฌานังคสมาธิ คือ สมาธิในตติยฌานมีองค์ ๒ คือ ขจัดปิติเสียได้ เหลือแต่ สุข และเอกัคคตา

๔. จตุตถัชฌานังคสมาธิ คือ สมาธิในจตุตถฌาน ซึ่งขจัดสุขเสียได้ มีองค์ ๒ คือ เอกัคคตาสัมปยุตด้วยอุเบกขา

หมวดที่ ๔ ได้แก่

๑. หานภากิยสมาธิ คือ สมาธิเป็นหानภากิยะ มีอันถึงความเสื่อมเป็นปกติ ด้วยสามารถแห่งธรรมที่เป็นข้าศึกกำเริบได้

๒. ฐิติภากิยสมาธิ คือ สมาธิเป็นฐิติภากิยะ มีอันถึงความดำรงมั่นเป็นปกติ ด้วยสามารถที่ดำรงมั่นแห่งสติอันเป็นธรรมตาแก่สมาธินั้น

๓. วิเสสภากิยสมาธิ คือ สมาธิเป็นวิเสสภากิยะ มีอันถึงคุณอันวิเศษเป็นปกติด้วยสามารถที่บรรลुकุณวิเศษเบื้องสูง

๔. นิพเพธภากิยสมาธิ คือ สมาธิเป็นนิพเพธภากิยะ มีอันถึงความเบื่อหน่ายเป็นปกติด้วยความสามารถแห่งความเติบโตขึ้นแห่งการมนสิการด้วยสัญญา อันสหระคตด้วยนิพพิทา

หมวดที่ ๕ ได้แก่

๑. กามาวจรสมาธิ คือ ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งใ้อุปจาร

๒. รูปาวจรสมาธิ คือ ความที่กุศลจิตมีรูปาวจรจิตเป็นต้นมีอารมณ์เป็นหนึ่ง

๓. อรูปาวจรสมาธิ คือ ความที่กุศลจิตมีรูปาวจรจิตเป็นต้นมีอารมณ์เป็นหนึ่ง

๔. อปริยาปนนสมาธิ คือ ความที่กุศลจิตมีรูปาวจรจิตเป็นต้นมีอารมณ์เป็นหนึ่ง

หมวดที่ ๖ ได้แก่

๑. ฉันทาธิปัตติสมาธิ คือ ภิกษุทำฉันทะให้เป็นอธิปัตติแล้วได้สมาธิ

๒. วิริยาธิปัตติสมาธิ คือ ภิกษุทำความเพียรให้เป็นอธิปัตติแล้วจึงได้สมาธิ

๓. จิตตาธิปัตติสมาธิ คือ ภิกษุทำความใส่ใจเป็นอธิปัตติแล้วได้สมาธิ

๔. วิมังสาธิปัตติสมาธิ คือ ภิกษุทำความไตร่ตรองให้เป็นอธิปัตติและได้สมาธิ^{๑๔}

๕. ปัญจวิธ คือ สมาธิมี ๕ อย่าง ได้แก่

หมวดที่ ๑ ได้แก่

๑. ปฐมัชฌานังคสมาธิ คือ สมาธิในปฐมฌาน มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข และ เอกัคคตา ซึ่งทั้งหมดไม่มีนิวรณ์

๒. ทุตติยัชฌานังคสมาธิ คือ สมาธิในทุติยฌาน มีองค์ ๔ คือ ขจัดวิตกเสียได้ เหลือแต่วิจารณ์ ปิติ สุข และเอกัคคตา

๓. ตติยัชฌานังคสมาธิ คือ สมาธิในตติยฌานมีองค์ ๓ คือ ขจัดวิจารณ์เสียได้ เหลือแต่ปิติ สุข และเอกัคคตา

๔. จตุตถัชฌานังคสมาธิ คือ สมาธิในจตุตถฌาน ซึ่งขจัดปิติเสียได้ มีองค์ ๒ คือ สุข และเอกัคคตา

^{๑๔} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๗.

๕. ปัญจมัชฌานังคสมาธิ คือ สมาธิในปัญจมณาน ซึ่งขจัดสุขเสียได้ มีองค์ ๑ คือ เอกัคคตาอันสัมปยุตด้วยอุเบกขา^{๑๔}

สมาธิที่พระพุทธโฆษาจารย์ได้จัดประเภทไว้นั้น มีด้วยกัน ๕ ประเภท แต่ละประเภทมีรายละเอียดเรื่องสมาธิต่างกัน ท่านจึงแยกระดับของสมาธิเป็นหมวด ๆ ตามลำดับสภาวะของจิตที่พระโยคาวจรจะฝึกจิตให้สมาธิเกิดขึ้นได้

สมาธิมีจุดหมายเพื่ออรรถ คือสมาธิเป็นไปเพื่ออรรถ คือยถาภูตญาณทัสสนะหมายถึงสมาธิมีจุดหมาย คือ การรู้เห็นตามความเป็นจริง ในส่วนที่มีผลสมาธิมียถาภูตญาณทัสสนะเป็นอรรถ คือ ความมุ่งหมาย และผลสนองที่พึงประสงค์ของสมาธิ คือ การรู้เห็นสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริง เหมือนที่พระบาลีว่า “สมาธิมียถาภูตญาณทัสสนะเป็นผลมียถาภูตญาณทัสสนะเป็นอนานิสงส์”^{๑๖}

ปัญญา แปลว่า การเห็นแจ้งหรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง หมายถึง การอบรมความรู้นั้นเองให้มีความเห็นแจ้งรู้ชัดในสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะของมันทำให้เข้าใจตามความเป็นจริงจนถอนความหลงผิด ความรู้ผิด และความยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้ ทำให้กำจัดอวิชชา คือความหลงความไม่รู้ให้หมดสิ้นไป ทำให้เกิดมีวิชาขึ้นแทน เพราะผลมุ่งหมายแห่งการเจริญวิปัสสนาคือปัญญาหรือวิชา นั้นเอง เมื่อบุคคลต้องการพัฒนาความรู้ ให้เจริญขึ้น จนได้ชื่อว่า “วิชา ก็ต้องเจริญกระทำให้มาก ซึ่งธรรมที่เป็นส่วนแห่งวิชา คือ “สมณะและวิปัสสนา” จนละอวิชชาได้แล้วทำวิชาให้เกิดขึ้น^{๑๗}

สัมมาทิฐิ จัดเป็นข้อแรกเพราะในการปฏิบัติธรรม เริ่มแรกจะต้องมีความเห็น มีความเข้าใจหรือเชื่อถือถูกต้องตามแนวทางที่จะปฏิบัติเสียก่อนแล้วจึงดำเนินการและเริ่มประพฤติปฏิบัติให้ถูกทางได้ การฝึกอบรมขั้นต้น ย่อมมุ่งไปที่ความประพฤติทางกายวาจา ที่เป็นชั้นภายนอกหรือชั้นหยาบ ให้อยู่ในสภาพที่พร้อมเสียก่อน จากนั้นจึงฝึกอบรมจิตซึ่งเป็นชั้นภายในในการฝึกอบรมต่อ ๆ กันนี้ ความรู้ความเข้าใจ หรือความเชื่อที่มีไว้เป็นทุนเดิมอยู่นั้นก็จะค่อย ๆ เจริญและชัดเจนยิ่งขึ้นโดยลำดับ ด้วยอาศัยการฝึกอบรมในทางกายและทางจิตนี้ ในที่สุดปัญญาก็จะเจริญรู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงถึงขั้นหลุดพ้นบรรลุนิพพานได้

สัมมาทิฐิเป็นองค์ประกอบสำคัญของมรรคในฐานะที่เป็นจุดเริ่มต้นในการปฏิบัติธรรม หรือตามแนวไตรสิกขาว่าเป็นขั้นเริ่มแรก และเป็นธรรมที่ต้องพัฒนาให้บริสุทธิ์ เป็นอิสระมากขึ้นตามลำดับ จนกลายเป็นการตรัสรู้ในที่สุดดังที่กล่าวมาแล้ว

สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ เป็นองค์มรรคอย่างหนึ่ง สัมมาสังกัปปะที่เป็นอริยะไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรคคือ ความตริก (ตักกะ) ความนึกคิด (วิตักกะ) ความดำริ (สังกัปป) ความคิดแน่วแน่ (อัปปนา) ความคิดปักแน่นแน่น (พยัปปนา) ความเอาใจจดจ่อลงจวิสังขารของบุคคลผู้มีจิตเป็นอริยะ มีจิตไร้อาสวะ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่

สัมมาวาจา คือ ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนางดเว้นจากวจีทุจริตทั้ง ๔ ของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่

สัมมากัมมันตะ ได้แก่ ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนางดเว้นจากกายทุจริตทั้ง ๓ ของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่

^{๑๔} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๓.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๑-๓.

^{๑๗} อภ.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๒/๗๖.

สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ คือ ความงดความเว้น เจตนางดเว้นจากมิจฉาอาชีวะของ ภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญมรรคอยู่ องค์มรรค ๓ ข้อนี้ คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ จัดเป็นขั้นศีลอันเป็นพื้นฐานของระบบการฝึกอบรม แบบไตรสิกขา แม้ว่าศีลยังมีข้อปฏิบัติให้ถึงจุดหมายสูงสุดโดยตัวของมันเองแต่ก็เป็นวิธีการเพื่อก้าวหน้าไปสู่ขั้นสมาธิ สมาธิจึงเป็นจุดหมายเฉพาะของศีล โดยนัยนี้ศีลจึงมีความสำคัญมาก คุณค่าทางจิตใจขั้นศีลก็คือ เจตนาที่จะงดเว้นหรือการไม่มีความด่าริในการที่จะทำความชั่วใด ๆ อยู่ในใจจึงทำให้จิตบริสุทธิ์ปลอดโปร่งทำให้เกิดสมาธิได้ง่าย เมื่อจิตสงบเป็นสมาธิแล้วก็เกิดความคล่องตัวในการที่จะใช้ปัญญาและนำไปสู่ความหลุดพ้นในที่สุด

สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ คือ เพียรระวังไม่ให้กุศลเกิดขึ้น เพียรละหรือเพียรกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรเจริญหรือเพียรสร้างให้กุศลให้เกิดขึ้น เพียรรักษาและส่งเสริมกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ตามทรรศนะของทางพุทธศาสนา การที่บุคคลจะบรรลุนิพพาน คือความหลุดพ้นได้นั้นต้องอาศัยความเพียรเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะสังขารมในพุทธศาสนามีลักษณะเป็นกฎธรรมชาติ หรือหลักความจริงที่มีอยู่

สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบไม่เผลอ ไม่เลินเล่อ ไม่พินเพื่อนเลือนลอย สัมมาสติก็คือหลักธรรมที่เรียกว่า สติปัฏฐาน ๔ นั่นเอง สติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในพระสูตรได้แก่ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย เวทนานุปัสสนา สติปัฏฐาน การตั้งสติ กำหนดพิจารณาเวทนา จิตตานุปัสสนา สติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต อัมมานุปัสสนา สติปัฏฐาน^{๑๘} การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม โดยสาระสำคัญแล้วก็คือการใช้สติคอยกำกับดูแลกาย ซึ่งได้แก่พฤติกรรมต่าง ๆ เวทนา ได้แก่ความรู้สึกรู้สึกต่าง ๆ จิต ได้แก่ภาวะที่เป็นไปต่างๆ ของจิตและธรรม ได้แก่ความนึกคิด ไตรตรอง และยังเป็นปฏิปทานำไปสู่ความรู้แจ้งในอริยสัจอีกด้วย ในการเจริญสติปัฏฐานมิได้ใช้สติเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีธรรมข้ออื่น ๆ ควบอยู่ด้วยโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ สัมมาวายามะ สัมปชัญญะ และสัมมาสติที่กำลังกล่าวถึงนี้เอง

สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นของจิตชอบ ได้แก่ภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนดภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว หรือมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่านหรือส่ายไป สัมมาสมาธิ ตามคำจำกัดความเจาะจงว่า ได้แก่ฌาน ๔ คือ สงัดจากกามทั้งหลาย สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ซึ่งมีวิตก มีวิจารณ์ปิติ และสุข เกิดแกวี่เวกอยู่ บรรลุทุติยฌาน ซึ่งมีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน มีภาวะใจเป็นหนึ่งผุดขึ้นไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์ระงับไป มีแต่ปิติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เพราะปิติจางไปเธอจึงมีอุเบกขาอยู่ มีสติสัมปชัญญะและเสวยสุขด้วยกายบรรลุทุติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวว่า เป็นผู้ มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขละทุกข์ และเพราะโสมนัส โทมนัสดับหายไปก่อน จึงบรรลุ จตุตถฌานอันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ ความตั้งอยู่แห่งจิต ความตั้งแน่วแน่แห่งจิต ความมั่นคงไปแห่งจิต ความไม่ส่ายไป ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่มีใจไม่ซัดส่าย ความสงบ สมาธิในทริย สมาธิพละสัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรคอันใด นี้เรียกว่าสัมมาสมาธิ

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, หน้า ๑๖๕.

การปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนาจึงเน้นการปฏิบัติตรงที่จิตเป็นพิเศษ พร้อมกันนั้น
หลักธรรมอันเป็นข้อปฏิบัติทางจิตจึงละเอียดอ่อนลึกซึ้งมากกว่าหลักธรรมอันเป็นข้อปฏิบัติทางกายถ้า
มองมรรค ๘ ตามนัยพุทธศาสนา คือสิกขา ๓ ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา^{๑๙} แล้วอาจ

จัดเป็นหมวดหมู่เทียบเคียงกันได้ ดังนี้

๑. สัมมาทิฏฐิ	}	(๓) ปัญญา (มโนกรรม = นาม (จิต))
๒. สัมมาสังกัปปะ		
๓. สัมมาวาจา	}	(๑) ศีล (กายกรรม วจีกรรม = รูป (กาย))
๔. สัมมากัมมันตะ		
๕. สัมมาอาชีวะ		
๖. สัมมาวายามะ	}	(๒) สมาธิ (มโนกรรม = นาม (จิต))
๗. สัมมาสติ		
๘. สัมมาสมาธิ		

ตามนัยนี้จะเห็นว่าระดับของกายกรรมวจีกรรมที่เป็นกุศลหรือระดับของสัมมาวาจา
สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เป็นระดับของศีล หรือเป็นข้อปฏิบัติเกี่ยวกับศีล ส่วนระดับของ
มโนกรรมที่เป็นกุศล หรือระดับของสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และ
สัมมาสมาธิเป็นระดับของสมาธิและปัญญา โดยแบ่งเป็น ๒ ขั้นตอน คือสัมมาวายามะ สัมมาสติและ
สัมมาสมาธิ เป็นขั้นของสมาธิ ส่วนสัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ เป็นขั้นของปัญญา หรือเป็นข้อ
ปฏิบัติเกี่ยวกับปัญญา จากการเปรียบเทียบนี้ จะเห็นว่า ข้อปฏิบัติทางจิตหรือฝ่ายจิตนั้น มีหลักธรรม
ทางจริยศาสตร์ ๒ ระดับ คือระดับสมาธิ และระดับปัญญา การชำระจิตหรือเครื่องชำระจิตให้สะอาด
ต้องใช้สมาธิและปัญญา ไม่อาจชำระได้ด้วยศีล ศีลเป็นข้อปฏิบัติในแง่ของกาย (กายกรรมวจีกรรม) ใน
ขั้นการปฏิบัติทั้ง ๒ ขั้น คือขั้นของสมาธิและปัญญานั้น พุทธปรัชญาถือว่า การปฏิบัติในขั้นของสมาธิ
นั้น ยังไม่อาจกำจัดกิเลสได้อย่างเด็ดขาด การกำจัดกิเลสได้อย่างเด็ดขาดโดยสิ้นเชิงนั้น เป็นขั้นของ
ปัญญา ดังนั้น ถ้าจะมองวิธีการเข้าถึงจุดหมายปลายทางคือวิมุตติและนิพพานตามทรรศนะของพุทธ
ปรัชญาแล้ว อาจมองได้หลายแง่ตามที่กล่าวมา เช่นจากแง่ของอริยสัจ ๔ ก็ปฏิบัติตามมรรค ๘ จาก
แง่ของกรรมบถ ๑๐ ก็ให้ปฏิบัติหรือดำเนินชีวิตที่ตั้งอยู่ในกายสุจริต ๓ วิสุจริต ๔ และมโนสุจริต ๓
และจากแง่ของสิกขา ๓ ก็ให้ปฏิบัติธรรมโดยเริ่มจากขั้นของศีลเป็นเบื้องต้น ขั้นของสมาธิเป็น
ท่ามกลาง และขั้นของปัญญาเป็นขั้นสุดท้าย

ดังนั้น ศีล สมาธิ และปัญญา จึงเป็นองค์ประกอบซึ่งกันและกันโดยแท้ มีความสัมพันธ์กัน
เป็นปัจจัยแก่กัน และเป็นไปเพื่อความรู้อย่างยิ่ง เพราะต้องอาศัยเหตุปัจจัยของศีลเป็นพื้นฐานเสียก่อนเพื่อ
จะดำเนินไปสู่สมาธิ เมื่อสมาธิตั้งมั่นแล้วย่อมทำให้เกิดปัญญา ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงได้ตรัสรู้มาแล้ว และ
ได้นำมาสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตามด้วย เพื่อความรู้อย่างเห็นจริงในธรรมทั้งหลายทั้งปวง มีลักษณะแห่งการ
รู้ทันสภาวะธรรมตาแห่งธรรมทั้งหลาย คือ ลักษณะ ๓ มีอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, มีลักษณะส่องแสงให้
ความสว่างและกำจัดความมืด หรือกำจัดอวิชชา คือ ความไม่รู้ซึ่งเป็นเหมือนกับความมืดอันทำให้หลง
ให้สิ้นสูญไป ขณะเดียวกันก็ทำอวิชชา คือ ความรู้ซึ่งเปรียบเสมือนแสงสว่างให้เกิดขึ้น ทำให้หายจาก

^{๑๙} น.พ.วรินทร์ วิชญาณุโรจน์, เข้าใจ เข้าถึง พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สยาม, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๑.

ความหลง มีลักษณะรู้ทั่วถึงธรรมทั้งหลาย มีลักษณะการแทงตลอดสภาวะธรรม, และ “มีลักษณะแห่งการรู้ตามความเป็นจริงซึ่งคุณและโทษของโลก และอุบายเป็นเครื่องออกจากโลก เป็นต้น จึงเรียกว่าการบรรลุธรรมในทางพุทธศาสนา

๔.๒ สิ่งที่เป็นเครื่องกั้นในการบรรลุธรรม

สิ่งที่เป็นเครื่องกั้นในการบรรลุธรรม เรียกว่า สังโยชน์ คือ เครื่องผูกเครื่องมัดเครื่องล่าม, เหมือนกับโซ่หรือตรวนหรือ ชื่อ หรือคา, เครื่องล่ามเครื่องผูกเครื่องจำ เรียกว่าสังโยชน์, สิ่งที่ถูกจิตใจไว้ให้ติดอยู่ในกิเลสในความทุกข์ในวัฏฏะ คือ สังโยชน์ ซึ่งผูกให้ติดไว้กับสิ่งที่จะเป็นหรือทำให้เกิดทุกข์ สังโยชน์ มีลักษณะเป็นอย่างหยาบ เป็นไปในภพอันต่ำซึ่งเรียกว่า โอรัมภาคิยสังโยชน์ มีอยู่ ๕ ประการ ได้แก่

๑. สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน
๒. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย
๓. สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต
๔. กามฉันทะ ความกำหนัดในกามคุณ
๕. พยาบาท ความคิดร้าย^{๒๐}

สังโยชน์เบื้องสูง เรียกว่า อุทัมภาคิยสังโยชน์ มีลักษณะเป็นอย่างละเอียด เป็นไปในภพอันสูงมีอยู่ ๕ ประการ ได้แก่

๑. รูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน
๒. อรูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน
๓. มานะ ความถือตัว
๔. อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน
๕. อวิชชา ความไม่รู้แจ้ง^{๒๑}

อย่างไรก็ตามในอรรถกถาเรียกสังโยชน์ว่า ภวสังโยชน์เพราะผูกพันหมู่สัตว์ไว้ในภพน้อยภพใหญ่ มี ๑๐ ประเภท คือ (๑) กามราคะ (๒) ปฏิกขะ (๓) มานะ (๔) ทิฏฐิ (๕) วิจิกิจฉา (๖) สีลัพพตปรามาส (๗) ภวาราคะ (๘) อีสสา (๙) มัจฉริยะ (๑๐) อวิชชา^{๒๒} สังโยชน์นี้ถือเป็นปัญหาที่เป็นสาเหตุทำให้เวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่รู้จักจบสิ้น บุคคลผู้ประกอบด้วยสังโยชน์แล้ว จะไม่ข้ามพ้นสังสารวัฏได้เลย พระพุทธเจ้าทั้งหลายต่างก็เล็งเห็นถึงความรุนแรงของสังโยชน์ดังกล่าวนี้ ทรงพิจารณาเห็นว่า หากมนุษย์ละเลยไม่ให้ความสำคัญกับการใช้ปัญญาในการกำหนดรู้โทษของสังโยชน์แล้ว ปัญหาดังกล่าวก็จะทวีความรุนแรงขึ้นจนกระทั่งมนุษย์ไม่สามารถตัดภพชาติให้สิ้นไปเสียได้ เนื่องจากกิเลสนี้ทำหน้าที่เป็นเครื่องผูกโดยยึดเหนี่ยวบุคคลเอาไว้ในวัฏฏะด้วยอำนาจความเพิลิตเพลินแห่งกิเลสต้นหนานั้นๆ เป็นการยากต่อการสลัดทิ้งไป พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับสังโยชน์ที่ผูกยึดสัตว์ไว้ในภพว่า “ปุถุชนผู้ประกอบด้วยทิฏฐิสังโยชน์ ผู้ยังไม่ได้สดับยอมไม่พ้นจากชาติ (ความเกิด) ชรา (ความแก่) มรณะ

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒.

^{๒๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒.

^{๒๒} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๘/๔๗.

(ความตาย) โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) ย่อมไม่พ้นจากความทุกข์”^{๒๓}

ดังนั้น สังโยชน์ คือ เครื่องผูกเครื่องมัดเครื่องล่าม, เหมือนกับโซ่หรือตรวน หรือข้อ หรือคาน เครื่องล่ามเครื่องผูกเครื่องจำ เรียกว่าสังโยชน์ ๑๐ สิ่งที่ผูกจิตใจไว้ให้ติดอยู่ในกิเลสในความทุกข์ ในวิภวธรรมนั้นการบรรลุตระกูลทางพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ในข้างต้นแล้วนั้น จึงต้องมีการฝึกจิตให้เข้าถึงได้ด้วยการปฏิบัติตามศีล คือ ทำอย่างไรให้ออกหรือหลุดพ้นจากสังโยชน์ได้ และกิเลสทั้งหลายสามารถยกจิตให้สูงตามลำดับก็จะสามารถเข้าสู่สภาวะจิตที่เรียกว่า หลุดพ้นหรืออาจจะกล่าวได้ว่า บรรลุตระกูลตามหลักพุทธศาสนา

การบรรลุตระกูลในพุทธศาสนามี ๔ ประเภท คือ (๑) ประเภทพระโสดาบัน (๒) ประเภทพระสกทาคามี (๓) ประเภทพระอนาคามี (๔) ประเภทพระอรหันต์ มีดังนี้

๑) ประเภทของพระโสดาบัน พระพุทธองค์ทรงแสดงเทศนาจำแนกพระโสดาบันเป็น ๓ ประเภท โดยกำหนดภพชาติไว้เป็นที่แน่นอน คือ

(๑) เอกพีชีโสดาบัน คือ พระโสดาบันที่มีพีชกำเนิดอีกชาติเดียว เอก์ พีช อสสาติ เอกพีชี เป็นพระโสดาบันที่จะต้องปฏิสนธิต่อไปอีกชาติเดียวก็จะบรรลุพระอรหันต์ผลแล้ว ก็จะเข้าสู่นิพพานในชาตินั้น

(๒) โกลังโกลโสดาบัน คือพระโสดาบันผู้จะต้องมีพีชกำเนิดอีกในระหว่าง ๒-๖ ชาติ กุลโต กุลล คจจตติ = โกลังโกล เป็นพระโสดาบันที่จะต้องปฏิสนธิต่อไปอีกตั้งแต่ ๒-๖ ชาติเป็นอย่างมาก ก็จะบรรลุพระอรหันต์ผลแล้วจึงปรินิพพาน

(๓) สัตตักขัตตูปรมโสดาบัน คือพระโสดาบันผู้จะต้องมีพีชกำเนิดอีก ๗ ชาติ สัตตักขัตตูปรม อสสาติ = สัตตักขัตตูปรม เป็นพระโสดาบันที่จะต้องปฏิสนธิอีกต่อไปอย่างมากเพียง ๗ ชาติ ก็จะบรรลุพระอรหันต์ผลแล้วจึงปรินิพพาน^{๒๔}

๒) ประเภทของพระสกทาคามี ในวิสุทธิธรรมคัมภีร์แสดงว่า พระสกทาคามีนั้น มี ๕ ประเภท คือ

(๑) อธิ ปตวา อธิ ปรินิพพายี พระสกทาคามีบุคคลในมนุษยภูมิและบรรลุอรหันต์ผลในมนุษยภูมิชาติเดียว

(๒) ตตถ ปตวา ตตถ ปรินิพพายี สำเร็จพระสกทาคามีบุคคลในเทวภูมิและบรรลุอรหันต์ผลในเทวภูมิชาติเดียวกัน

(๓) อธิ ปตวา ตตถ ปรินิพพายี สำเร็จพระสกทาคามีบุคคลในมนุษยภูมิแล้วจตุตจจากมนุษยภูมิไปปฏิสนธิในเทวภูมิและบรรลุอรหันต์ผลในเทวภูมินั้น

(๔) ตตถ ปตวา ปตวา อธิ ปรินิพพายี สำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคลในเทวภูมิแล้ว จตุตจจากเทวภูมิมาปฏิสนธิในมนุษยภูมิแล้วบรรลุอรหันต์ผลในมนุษยภูมินั้น

^{๒๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๙/๒๐.

^{๒๔} บุญมี เมธางกูร, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๑ ตอนที่ ๒ จิตปรมัตถ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๕), หน้า ๘๓.

(๕) อิศ ปตฺวาทตถ นิพพตติตฺวา อิศปรินิพพายี สำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคลในมนุษยภูมิแล้ว จุตติจากมนุษยภูมิไปปฏิสนธิในเทวภูมิแล้วจุตติจากเทวภูมิกลับมาปฏิสนธิในมนุษยภูมิอีก และบรรลอรหัตผลในมนุษยภูมินี้^{๒๕}

๓) ประเภทของพระอนาคามี ในวิสุทธิมรรคมหาฎีกาแสดงว่า พระอนาคามีบุคคลมี ๕ ประเภท คือ

(๑) อนตรปรินิพพายี ได้แก่พระอนาคามีบุคคลที่ปฏิสนธิในพรหมภูมิภูมิใดภูมิหนึ่งแล้ว บรรลอรหัตผล และจะปรินิพพานภายในกึ่งแรกแห่งอายุขัยของภูมินั้น

(๒) อุปหจฺจปรินิพพายี ได้แก่พระอนาคามีบุคคลที่ปฏิสนธิในพรหมภูมิภูมิใดภูมิหนึ่งแล้ว บรรลอรหัตผล และจะปรินิพพานภายในกึ่งหลังแห่งอายุขัยของภูมินั้น ๆ

(๓) อสงฺขารปรินิพพายี ได้แก่พระอนาคามีบุคคลที่ปฏิสนธิในพรหมภูมิภูมิใดภูมิหนึ่งแล้ว บรรลอรหัตผลได้โดยสะดวก ไม่ต้องใช้ความพยายามมากก็บรรลุได้แล้วจึงจะปรินิพพาน

(๔) สสงฺขารปรินิพพายี ได้แก่พระอนาคามีบุคคลที่ปฏิสนธิในพรหมภูมิภูมิใดภูมิหนึ่ง ซึ่ง บรรลอรหัตผลได้โดยยากลำบาก จะต้องใช้ความพยายามอย่างแรงกล้าจึงจะบรรลอรหัตผลได้ แล้วจึงจะปรินิพพาน

(๕) อุทฺธโรโสโต อกนิฏฺฐคามิ ได้แก่พระอนาคามีบุคคลที่ปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิเบื้องต่ำ ตั้งแต่อวิหาภูมิ แล้วจะจุตติและปฏิสนธิในภูมิที่สูงขึ้นไปโดยลำดับ คือ อตฺตปาภูมิ สุทฺธสสา สุทฺธสีจนฺตถึง อกนิฏฺฐภูมิ และจะได้บรรลอรหัตผล แล้วจึงจะปรินิพพานในยอดภูมินั้น^{๒๖}

๔) ประเภทของพระอรหันต์ อรหัตผลจิต เกิดขึ้นแก่บุคคลใด บุคคลนั้นชื่อว่าอรหัตผลบุคคล และอรหัตผลนี้มีชื่อเรียกหลายอย่าง คือ

(๑) พระอรหันต์ หมายถึงบุคคลผู้ควรเคารพ สักการบูชายิ่ง ดังพระบาลีว่าบูชาทิวเสสํ อรหตีติ = อรหัน์

(๒) พระชินาสพ หมายถึงบุคคลผู้สิ้นกิเลสสะโดยสิ้นเชิง

(๓) พระอเสขบุคคล หมายถึง ผู้ไม่ต้องศึกษาต่อไปอีกแล้ว เพราะบริบูรณ์แล้วด้วยศีลสิกขา สมาธิสิกขา และปัญญาสิกขา ดังบาลีในพระธรรมสังคณีปกรณ์ที่แสดงว่าอุปริสิทฺติตตพฺพา ภาวโต น เสกฺขาติ = อเสกฺขาบุคคลเหล่าใด ไม่ใช่เสกขบุคคล เพราะไม่มีธรรมที่จะต้องปฏิบัติ ต่อไป ฉะนั้นบุคคลเหล่านั้นชื่อว่า อเสกข^{๒๗}

ดังนั้นอริยบุคคลคือผู้ที่ได้บรรลุธรรมตั้งแต่โสดาบันขึ้นไป ไม่ได้จำกัดว่าจะต้องเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ อริยบุคคลมีทั้งเพศชายและหญิง ในทางพุทธศาสนาถือว่าความเป็นอริยบุคคลไม่ได้อยู่ที่ชาติกำเนิด แต่อยู่ที่ธรรมซึ่งประพฤติปฏิบัติและฝึกฝนอบรมให้มีขึ้นในจิตใจของบุคคล ผู้ใคร่แจ้งเข้าใจสัจธรรมที่มีอยู่โดยธรรมตาแห่งธรรมชาติผู้นั้นเป็นอริยะ คุณธรรมหรือระดับจิตของอริยบุคคลที่พัฒนาแล้วย่อมขึ้นอยู่กับผลที่ได้รับจากการปฏิบัติที่นั่นว่า สามารถขจัดเกลากิเลสออกไปจากจิตใจหรือภูมิของจิตที่แตกต่างกันไปตามลำดับ อาจสรุปได้ว่ามีอยู่ ๔ ระดับใหญ่ ๆ ดังนี้

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗.

^{๒๖} บุญมี ฆธางกูร, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๑ ตอนที่ ๒ จิตปรมัตถ์, หน้า ๘๙.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๑.

๑) โสดาบันบุคคล โสดาบันบุคคล เป็นอริยบุคคลประเภทแรกที่ได้สัมผัสกระแสพระนิพพานพระโสดาบันสามารถละสังโยชน์ได้ ๓ คือ ๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นผิดว่ามีตัวตน ๒) วิจิกิจฉา ความสงสัยในพระพุทธเจ้า ๓) สีลัพพตปรามาส ความยึดมั่นในศีลพรต^{๒๘} อริยบุคคลในระดับต้นนี้มีความจำเป็นสำหรับปุถุชนหรือคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนสามารถบำเพ็ญคุณธรรมให้เกิดแก่ตนได้ตั้งในสังยุตตรนิกาย มหาวรรค พระพุทธเจ้าตรัสแนะนำว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงอนุเคราะห์เหล่าชนผู้เป็นมิตร เป็นอำมาตย์ ญาติหรือสายโลหิต ผู้ที่สำคัญโอวาทว่า เป็นสิ่งที่ตนควรพึง พึงยังเขาเหล่านั้นให้สมทาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในองค์แห่งธรรมเครื่องบรรลุโสดา ๔ ประการ คือ ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในศีลที่พระอริยะเจ้าใคร่แล้วไม่ขาด^{๒๙}

โสดาบันบุคคล เป็นผู้หมดความสงสัยในพระรัตนตรัย (พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์) คือไม่มีวิจิกิจฉา (ความสงสัย) ในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า โดยเห็นว่าพระพุทธเจ้านั้นทรงเป็นบุคคลตัวอย่างที่แท้จริง เพราะมีความเชื่อในพระพุทธเจ้าด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ไม่คลอนแคลนนี้เองที่ทำให้หมดความยึดมั่นในตัวตน (สักกายทิฏฐิ) และไม่เห็นความสำคัญของการยึดติดในศีลและพรต (สีลัพพตปรามาส) เพราะการเคารพนับถือในพระพุทธเจ้าย่อมมีความหมายที่สำคัญกว่าการถือว่าตนเองสำคัญ และเกาะเกี่ยวอยู่ในระบบของศีลและพรต การที่โสดาบันบุคคลเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย ก็จะทำให้ความเชื่อในสิ่งที่ไม่ใช่สาระของการดับทุกข์หมดไป มีแต่มุ่งหน้าเพื่อก้าวไปสู่ความอิสระภาพทางจิตใจคือการบรรลุนิพพาน แม้ว่าโสดาบันบุคคลจะยังเกิดอยู่อย่างมาอีก ๗ ชาติ แต่โสดาบันบุคคลก็จะไม่ไปเกิดในอบายภูมิอย่างแน่นอน ดังนั้นการเกิดของโสดาบันบุคคลจึงเป็นการเกิดที่มีความหมายมากกว่าการเกิดของปุถุชนทั่วไป ดังพุทธภาษิตที่ว่ายิ่งกว่าความเป็นพระราชาเอกบนพื้นปฐพี ยิ่งกว่าการไปสู่สวรรค์ ยิ่งกว่าความเป็นอธิปัตย์ในโลกทั้งปวงสิ่งประเสริฐล้ำคือ โสดาปัตติผล^{๓๐}

นอกจากโสดาบันบุคคลละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง ดังกล่าวแล้วยังเป็นผู้ปิดประตูอบายได้ คือ ปิดสถานที่ที่ไม่มีเมตตาเจริณ หรือสถานที่ที่แต่ความทุกข์ ความเดือดร้อนใจ เรียกว่าอบายภูมิ ๔ ประเภท คือ นiryasa (นรก) ๑ ตริจฉานโยนิ (กำเนิดตริจฉาน) ๑ ปัตติวิสัย (ภูมิแห่งเปรต) ๑ อสุรกาย (พวกอสุรกาย) ๑^{๓๑}

มนุษย์ปุถุชนผู้ประมาท คือ ผู้ที่พลาดพลั้งทำความชั่ว จะต้องตกลงไปในอบายภูมิเหล่านี้ ภูมิใดภูมิหนึ่งหลังจากที่ตายไปแล้ว เพื่อเสวยผลแห่งกรรมที่ตนได้กระทำไว้ สำหรับโสดาบันบุคคลนั้นได้กำจัดกิเลสอันจะนำไปสู่อบายภูมิได้หมดแล้วสรุปความว่าโสดาบันบุคคล คือ เป็นอริยบุคคลประเภทแรกที่ได้สัมผัสกระแสพระนิพพาน พระโสดาบันสามารถละสังโยชน์ได้ ๓ คือ ๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นผิดว่ามีตัวตน ๒) วิจิกิจฉา ความสงสัยในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ๓) สีลัพพตปรามาส ความยึดมั่นในศีลพรต

๔.๓ หลักการรักษาศีลเพื่อการบรรลุธรรม

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๕/๓๒๘.

^{๒๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๓๕/๕๕๖.

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๒.

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๒.

ผู้มีความหมัดจดทั้งหลายมีพระมหากัสสปะ และของพระโพธิสัตว์ เป็นต้น โดยเป็น ปาฏิโมกขสังวรศีล คือศีลที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุในพระศาสนานี้สำรวมด้วยปาฏิโมกขสังวรถึง พร้อมด้วยอาจารย์และโคจรมีปกติเห็นภัยที่เล็กน้อยสมათานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย” อินทรีย์สังวรศีล คือศีลที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุนั้น เห็นรูปด้วยตาแล้วไม่ถือเอานิมิต ไม่ถือเอาโดยพยัญชนะ ถึงความสำรวมในอินทรีย์คือใจ” อาชีวะปาริสุทธิศีล คือการงดเว้นจากมิจฉาชีวะ เป็นเหตุด้วยอำนาจธรรมอันลามก เช่นการล่อลวง การป้อยอ การบีบบังคับ เป็นต้น และปัจฉัยสันนิสิตศีล คือการบริโภคปัจฉัย ๔ อันบริสุทธ์ด้วยการพิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้จิรวรว่าเพียงพอเพื่อบำบัดความหนาว เป็นต้นและอนิสิตศีล คือศีลที่เป็นเครื่องสนับสนุนโลกุตระศีลโดยเป็นกาลปริยัตศีล คือศีลที่กำหนดกาลสมათาน และอุปายโกฏิกศีล คือศีลที่สมათานตลอดชีวิตแล้วประพฤติดตลอดชีวิตเช่นกัน โดยเป็นสปริยัตศีล คือ ศีลที่มีความเห็นด้วยอำนาจลาภ ยศ ญาติ อวัยวะและชีวิต เป็นที่สุด และอุปปริยัตศีล คือศีลที่ตรงข้ามกับสปริยัตศีล และโดยเป็นโลกียศีล คือ ศีลที่มี อาสวะทั้งหมด และโลกุตระศีล คือ ศีลที่ไม่มีอาสวะ แบ่งออกเป็น ๔ อย่าง คือ

๑. ปาฏิโมกขสังวรศีล

ปาฏิโมกขสังวรศีล^{๓๒} คือ การสำรวมในปาฏิโมกข์ เพื่อให้ภิกษุที่บวชเข้ามาแล้วได้ศึกษาให้เข้าใจ จะได้อุบัติและปฏิบัติ ระวางตนให้พ้นโทษ มิได้ล่วงพุทธบัญญัติ โดยอยู่ในภิกษุปาฏิโมกข์ เป็นวินัยของสงฆ์ ได้แก่ ปาฏิโมกขสังวรศีล คือศีลที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุในศาสนานี้สำรวมด้วยปาฏิโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วย อาจารย์และโคจรมีปกติเห็นภัยที่เล็กน้อย สมათานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย”^{๓๓} ความสำรวมในพระปาติโมกข์ เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าทรงห้าม ทำตามข้อที่ทรงอนุญาต ไม่ล่วงละเมิดสิกขาบทบัญญัติ รวมทั้งสิกขาบท ที่มานอกพระปาติโมกข์ ภิกษุในศาสนานี้เป็นผู้สำรวมด้วยปาฏิโมกขสังวรอยู่ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษมากกว่าเล็กน้อย สมათานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย” อาจารย์^{๓๔} คือ ความประพฤติดันไม่ล่วงทางกายทุจริต ทางวาจาทุจริตแต่เป็นกายสุจริต วาจาสุจริต อีกนัยหนึ่ง อาจารย์หมายถึง ศีลสังวร เช่นพระภิกษุเลี้ยงชีพถูกต้อง ไม่เลี้ยงชีพด้วยการพูดเล่น พูดประจบ เป็นต้น อีกนัยหนึ่งอาจารย์หมายถึงการประพฤติดันสมควร เช่น ภิกษุ สำรวมกาย วาจา นุ่งห่ม เรียบร้อย กิริยาในการก้าวไปเรียบร้อยเคารพยำเกรงในสิกขาบท เป็นต้น โคจร^{๓๕} นัยหนึ่งหมายถึงการเที่ยวไปในที่สมควร ไม่เที่ยวไปในที่ไม่สมควร มีสำนักหญิงแพศยา ไม่คลุกคลีกับพระราชาและคฤหิ์สร์ เป็นต้นอีกนัยหนึ่ง โคจร มี ๓ อย่าง คือ (๑) อุปนิสัยโคจร คือ การเข้าไปอาศัยกัลยาณมิตรผู้มีคุณธรรมมีปัญญาแล้วทำให้ตัวเองเจริญในคุณธรรมและปัญญา เข้าใจถูกในหนทางดับกิเลส เป็นต้น (๒) อารักขโคจร คือ ภิกษุเป็นผู้สำรวมกาย วาจา เมื่อบิณฑบาต มีจักขุทอดลงต่ำ ไม่แลดูสิ่งไม่ควร ไม่วอกแวก เป็นต้น (๓) อุปนิสัณโคจร คือ สิ่งที่ถูกไว้

^{๓๒} สำลี รัทสูทธิ, ศีล สุตยอดวินัยของพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมาธิการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๕๓.

^{๓๓} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๒/๒๒/๓๕๗.

^{๓๔} วิสุทธิ. (ไทย). ๑/๑/๓๕.

^{๓๕} วิสุทธิ. (ไทย). ๑/๑/๓๗.

เป็นที่เที่ยวไปของภิกษุคือสติปัฏฐาน ๔ นั่นเอง ซึ่งสามารถอบรมได้ในทุกสถานที่เพราะธรรมมีอยู่แล้วในชีวิตประจำวัน สติปัฏฐาน จึงเป็นโคจรของภิกษุ (อุปนิพันธโคจร)

ดังนั้นปาฏิโมกขสังวรศีล คือ ศีลในสิกขาบทที่พุทธองค์บัญญัติไว้ ว่าสภาวะใดย่อมคุ้มครอง ย่อมรักษา ย่อมให้หลุดพ้น ย่อมเปลื้องจากทุกข์ทั้งหลายมีทุกข์ในอภายเป็นต้น ถึงพร้อมด้วยอาจารย์คือ ความประพฤติอันไม่ล่วงทางกายทุจริต ทางวาจาวจีทุจริตแต่เป็นกายสุจริต วจีสุจริตและโคจร คือ การไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะใด ๆ การสำรวมระวางบาปให้เบาบางลงหรือละ (โลก โกรธ หลง) ให้เบาบางลงได้

๒. การปฏิบัติตามอินทริยสังวรศีล

เป็นศีลของผู้ปฏิบัติธรรมศีลในองค์มรรค เป็นโลกุตตร^{๓๖} คือ ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานต้องมีศีลบริสุทธิหมดจดเป็นลำดับแรก มีสติกำหนดรู้ในการเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้ถูกต้องและรู้เท่าทันอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ อันเป็นสภาพที่เกิดกับใจ ในขณะที่มีสติ สงบ รู้ตัวทั่วพร้อมสำรวมระวางในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยู่ นั่น ก็คือ กำลังมีสติอยู่สงบสำรวมระวางอยู่ ดังนั้นขณะนั้น ๆ ความโลภ ความโกรธและความหลงก็เกิดไม่ได้ จึงนับว่าเป็นกุศล เป็นกรรมดี โดยส่วนเดียว เพราะกรรมอันเป็นอกุศลทั้งปวง เกิดพร้อมไปด้วยไม่ได้นั่นเอง นอกจากนั้นองค์มรรค ๘^{๓๗} อันเป็นหนทางสู่การประหารกิเลสก็เกิดพร้อม ณ ขณะนั้น ๆ เป็นขณะ ๆ ไปด้วย บุคคลใดเพียรพยายามสำรวมอินทริยทั้ง ๖ หรือ สำรวมกาย วาจา และ สำรวมใจ อย่างมีสติเช่นนี้อยู่เป็นนิจสิน ก็เรียกได้ว่าเป็นกำลังสะสมแนวทางไปสู่การเกิดปัญญาในการพ้นทุกข์นี้เอง ดังนั้นการรู้จักระวางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในเวลาที่ได้เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโณภูมิจึง รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ ไม่ให้ยินดีในส่วนที่น่าปรารถนา ไม่ให้ยินร้ายในส่วนที่ไม่น่าปรารถนา เรียกว่า สำรวมอินทริย

ดังนั้น อินทริยสังวรศีล เป็นศีลของผู้ปฏิบัติธรรมเป็นศีลในองค์มรรค เป็นโลกุตตรศีลคือเป็นศีลที่ละกิเลสของผู้กำลังปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานคือ มีสติในการเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้ถูกต้องของอายตนะทั้งภายนอก และภายใน และรู้เท่าทันอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ สงบสำรวมระวางอยู่อย่างมั่นคงในขณะนั้น ๆ ความโลภ ความโกรธและความหลงก็เกิดไม่ได้นอกจากนั้นองค์มรรค ๘ อันเป็นหนทางสู่การประหารกิเลสก็เกิดพร้อม ณ ขณะนั้น ๆ เป็นขณะๆตามลำดับขั้นก็สามารถตัดกิเลสได้

๓. การปฏิบัติตามอาชีวนิวิธานศีล

อาชีวนิวิธานศีล คือ การเลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาอาชีวะ ละเว้นการประกอบมิจฉาอาชีวะ ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาอาชีวะเป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ละมิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาอาชีวะ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรากล่าววว่า สัมมาอาชีวะ ในพุทธศาสนาได้แสดงแนวทางการดำเนินชีวิตที่ดีไว้หลายนัยในระดับต่าง ๆ เพื่อความเหมาะสมของแต่ละบุคคลที่แตกต่างกัน เช่น ไม่ควรค้าขายของ ๕ อย่างคือ ๑) ค้าขายอาวุธ ๒) ค้าขายมนุษย์ ๓) ค้าขายสัตว์ที่มีชีวิตสำหรับฆ่าเป็นอาหาร ๔) ค้าขายน้ำเมาและ ๕) ค้าขาย

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๖๑.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๕.

ยาพิษ^{๓๘} เป็นต้น ส่วนบรรพชิตซึ่งต้องอาศัยปัจจัยที่ชาวบ้านบริจาคให้ในการดำเนินชีวิต การกระทำตนต้องเป็นคนมักน้อยสันโดษ เป็นคนเลี้ยงง่าย ยินดีในปัจจัยตามมีตามได้ไม่ว่าจะเศร้าหมองหรือปราณีต จึงเป็นการเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง^{๓๙}

ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาอาชีวะเป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ละมัจฉา อาชีวะ เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาอาชีวะ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรากล่าวว่า สัมมาอาชีวะ.”^{๔๐}

ดังนั้น ผู้ปฏิบัติตามอาชีวปาริสุทธิศีล คือ การเลี้ยงชีพชอบ คือ ความงดความเว้น เจตนางดเว้นจากมัจฉาอาชีวะของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เจตนาที่จะงดเว้นหรือการไม่มีความดำริในการที่จะทำความชั่วใด ๆ อยู่ในใจจึงทำให้จิตใจบริสุทธิ์ปลอดโปร่งทำให้เกิดสมาธิได้ง่าย เมื่อจิตสงบเป็นสมาธิแล้วก็เกิดความคล่องตัวในการที่จะใช้ปัญญาและนำไปสู่ความหลุดพ้นในที่สุด

๔. การปฏิบัติตามปัจจัยสันนิสสิตศีล

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงบัญญัติวิธีบริโภคน้ำดื่มที่เพิ่มเติมอีก เพื่อความบริสุทธิ์บริบูรณ์ยิ่งขึ้น นั่นก็คือ ศีลที่เรียกว่า ปัจจัยสันนิสสิตศีล คือโดยเหตุที่เป้าหมายสำคัญของการบวชคือ การหลีกเลี่ยงจากกาม จำเป็นจะต้องรู้จักบริโภคปัจจัยที่ได้มาอย่างฉลาดอีกด้วย ทั้งนี้เพื่อยกตนให้พ้นจากการเป็นทาสของกามได้อย่างแท้จริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสสอนการบริโภคปัจจัย ๔ หรือปัจจัยสันนิสสิตศีลให้กับพระภิกษุ โดยให้พระภิกษุพิจารณาวัตถุประสงค์ของการใช้ปัจจัย ๔ อย่างแยกแยะดังนี้

(๑) วัตถุประสงค์ในการใช้จีวร คำว่า "จีวร" หมายถึง ผ้าทุกชิ้นที่ภิกษุใช้นุ่งและห่ม การใช้จีวร ก็เพียงเพื่อบ่าบัด ความหนาว อันจะเป็นเหตุให้เกิดอาพาธประการหนึ่ง เพื่อป้องกันแมลงและสัตว์ร้ายทำอันตรายประการหนึ่ง และเพื่อปกปิดอวัยวะที่น่าอายอีกประการหนึ่ง

(๒) วัตถุประสงค์ในการบริโภคบิณฑบาต คำว่า "บิณฑบาต" หมายถึง "อาหาร" หรืออาหารที่ใส่บาตรพระ, อาหารถวายพระ ของพระภิกษุ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสสอนให้พระภิกษุพิจารณาการบริโภคอาหารอย่างแยกแยะ เพื่อละอุปนิสัยที่ไม่ดี และเพื่อป้องกันมิให้กิเลสเฟื่องฟูขึ้นในใจ โดยตรัสแสดงไว้เป็นแนวทาง คือ ต้องไม่บริโภคเพื่อจะเล่น หมายความว่าไม่มุ่งการบริโภคให้มีเรี่ยวแรงไปเล่นคะนองเหมือนเด็กๆ และไม่มุ่งเอากำล้างมาอย่างลูกผู้ชายดังเช่นพวกนักมวย ทั้งนี้ก็เพื่อให้ละอุปนิสัย แห่งโมหะและโทสะ คือ ความมึนงง และความขี้เขียดเสีย

(๓) วัตถุประสงค์ในการใช้เสนาสนะ คำว่า "เสนาสนะ" ประกอบด้วย คำว่า "เสนา" คือ ที่นอน กับ "อาสนะ" คือ ที่นั่ง เมื่อรวมกันเป็น "เสนาสนะ" หมายถึง ที่อยู่อาศัย เช่นกุฏิ วิหาร และเครื่องใช้เกี่ยวกับสถานที่ เช่น โต๊ะ เก้าอี้ หรือแม้กระทั่งโคนไม้ เมื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยก็เรียกว่า "เสนาสนะ" วัตถุประสงค์โดยตรงของการใช้เสนาสนะ ก็เพียงเพื่อบ่าบัดความร้อนหนาวและเพื่ออยู่ตามลำพังอย่างสงบ นอกจากนี้ก็เพื่อบรรเทาอันตราย ๒ อย่าง คือ อันตรายอันเนื่องจากการเบียดเบียนของเหล่าสัตว์ร้ายต่าง ๆ และอันตรายอันจะเกิดขึ้นเนื่องจากการเห็นรูป แล้วทำให้กิเลสกำเริบเฟื่องฟูขึ้น เมื่อพิจารณาเจตนารมณ์ในการใช้เสนาสนะแล้ว ย่อมเห็นว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรง

^{๓๘} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๗/๒๙๕.

^{๓๙} ดุราลัยละเอียดยใน อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๓.

^{๔๐} ดุราลัยละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๗.

มุ่งการใช้ เสนาสนะ เพื่อเป็นที่นอนและที่นั่งอย่างแท้จริง ดังนั้นกฎของพระภิกษุ จึงไม่สมควรตกแต่ง ด้วยเครื่องเรือน หรือเครื่องประดับบ้านที่หรูหราฟุ้งเฟ้อ เพราะจะเอื้ออำนวยให้กิเลสกำหนัดของ พระภิกษุเจ้าของเสนาสนะ เฟื่องฟูขึ้น โดยเหตุนี้พระภิกษุจำเป็นจะต้องพิจารณาโดยแยบคายในการ ใช้สอยเสนาสนะ

(๔) วัตถุประสงค์ในการใช้คิลานเภสัช คำว่า "คิลาน" (คิ-ลา-นะ)^{๔๑} แปลว่า "คนเจ็บ" คำว่า "คิลานเภสัช" แปลว่า "ยารักษาโรค" ซึ่งรวมถึง เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ก็ถือว่าเป็น คิลานเภสัชของพระภิกษุด้วย วัตถุประสงค์ในการบริโภคน้ำคิลานเภสัช ก็เพื่อระงับอาพาธหรือโรคต่าง ๆ อันเป็นบ่อเกิดแห่งทุกขเวทนา ดังนั้นก่อนที่พระภิกษุจะบริโภคจะต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ จน มั่นใจว่าเมื่อบริโภคแล้ว ทุกขเวทนาในตนจะถูกระงับอย่างแท้จริง ดังนั้นปัจจัยสันนิสสิตศีลนี้ จึง มุ่งเน้นให้พระภิกษุบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ อย่างถูกต้องเหมาะสม โดยการ ให้พระภิกษุพิจารณาโดย แยบคายถึงวัตถุประสงค์ที่ถูกต้องของการบริโภคเสียก่อน แล้วจึงค่อยบริโภค ใช้สอยปัจจัยนั้น ๆ ซึ่ง จะเห็นได้ว่า ปัจจัยสันนิสสิตศีลนี้ พระภิกษุจะสามารถบำเพ็ญให้สำเร็จบริบูรณ์ได้ ก็ด้วยปัญญา คือ การบริโภคปัจจัย ๔ อันบริสุทธิ์ด้วยการพิจารณา ที่พระศาสดาตรัสไว้โดยนัยว่าภิกษุพิจารณาโดยแยบ คายแล้วเสพ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และ คิลานเภสัช ว่าเพียงพอบริโภคปัจจัย ๔ เท่านั้นมิใช่ บริโภคปัจจัย ๔ ด้วย กิเลสตัณหา

ปัจจัยปัจจุเวกขณะ คือ พิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔ ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ ของสิ่งนั้น ไม่บริโภคด้วยตัณหา คือ ๑) จีวร เป็นผ้าห่มคลุมกายของพระภิกษุและพระภิกษุณีสงฆ์ใน พุทธศาสนา จีวรอาจใช้เรียกทั้งผ้าห่มผ้าห่มรวมกันโดยเรียกว่า ไตรจีวร หมายถึงผ้า ๓ ผืนซึ่งมีทั้งผ้าห่ม และผ้าห่ม อันได้แก่สังฆาฏิ (ผ้าพาดบ่า) อุตราสงค์ (ผ้าจีวรสำหรับคลุม) และ อันตราวาสก (สบง)^{๔๒} ๒) บิณฑบาต^{๔๓} (อ่านว่า บินทะบาด) เป็นภาษาบาลี มาจากคำว่า ปิณฑ + ปาต แปลว่าการตกลงแห่ง ก้อนข้าว การขบฉันภัตตาหาร น้ำดื่ม ที่ได้มาจากผู้ที่ถวายด้วยการใส่ลงในบาตรของพระภิกษุสามเณร ในพุทธศาสนา ซึ่งเป็นกิจวัตรอย่างหนึ่งที่พระภิกษุสามเณรจักต้องปฏิบัติเป็นประจำ

๓) เสนาสนะ หมายถึง อาคารสถานที่ใช้เป็นที่พำนักอาศัยหรือเป็นที่ทำกิจกรรมของ พระสงฆ์ได้ และหมายถึงสิ่งที่ใช้เป็นที่นั่ง ที่พิง ที่หนุนได้ เช่น อุโบสถ วิหาร ศาลา กุฏิ ที่นอนหมอน พรหม ที่ปูนอน ผ้าปูนั่ง เป็นต้น

๔) คิลานเภสัช หมายถึง ยาสำหรับภิกษุไข้, ยารักษาโรค เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งในปัจจัย ๔ หรือจตุปัจจัย อันเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับดำรงชีวิตของภิกษุสามเณร^{๔๔}

การปฏิบัติตามปัจจัยสันนิสสิตศีล ก็เพื่อพิจารณาโดยแยบคายแล้วเสพ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และ คิลานเภสัช ว่าเพียงพอบริโภคปัจจัย ๔ เท่านั้น หาใช้บริโภคปัจจัย ๔ ด้วย กิเลสตัณหา

^{๔๑} พระบาลีเต็มว่า “ยถาปัจจย ปวตตมานัน ฐาตุมตมเมเวต ยทิท คิลานเภสชชปริกขาโร, ตตุภุณฺชโก จ ปุคฺคโล ฐาตุมตตโก นิสสโต นิชชีโว สุณฺโณ, สพฺโพ ปนายี คิลานเภสชชปริกขาโร อชฺคฺจณฺเอย อิมฺปิฏิกายํ ปตฺวา อติวีย ชฺคฺจณฺเอย ชายติ”

^{๔๒} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพระพุทธศาสนา, ชุด ศัพท์วิเคราะห์. เล่ม ๒. (ม.ป.ท.), หน้า ๑๖๙.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖๓.

^{๔๔} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๒/๕๙.

ดังนั้นการปฏิบัติตามปาริสุทธศีลมี ๔ ประเภท คือ ๑. ปาติโมกขสังวร คือ การสำรวมในพระปาติโมกข์ คือ เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าทรงห้าม ทำตามข้อที่ทรงอนุญาต ๒. อินทริยสังวรสำรวมในอินทริย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ ๓. อาชีวปาริสุทธิเลี้ยงชีพโดยอาการที่ชอบ ไม่หลอกลวงเขาเลี้ยงชีพ ๔. ปัจจัยปัจเจกขณะ พิจารณาเสียก่อนจึงจะบริโภคปัจจัย ๔ ไม่บริโภคด้วยตัณหา เป็นต้น การปฏิบัติตามสมควรแก่ภาวะของตน ๆ เพื่อขัดเกลาศีลให้บริสุทธิ์ เมื่อศีลบริสุทธิ์แล้ว ก็เป็นเหตุให้จิตบริสุทธิ์ และปัญญาบริสุทธิ์โดยลำดับจนกระทั่งเป็นผู้บริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวง เป็นไปเพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ คือ เพื่อพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง

ศีลเป็นพื้นฐานสำคัญในการบรรลุธรรม เปรียบเสมือนแผ่นดินเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ทั้งหลาย เป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมทั้งหลายและเป็นรากเหง้าในการทำกุศลให้เจริญขึ้น การเจริญวิปัสสนาเพื่อให้รู้แจ้งเห็นจริงไตรลักษณ์ จนสามารถละสังโยชน์ได้ทั้งหมด ต้องเริ่มจากการรักษาศีลให้บริสุทธิ์เสียก่อน และต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงถึงสมาธิ เมื่อสมาธิตั้งมั่นแนบแน่นแล้ว และปัญญาญาณก็เกิดขึ้นตามลำดับ เห็นแจ้งในไตรลักษณ์ ไม่ยึดมั่นในขั้น ๕ รูป นาม คลายยึดถือว่าเป็นอัตตาตัวตน ทุกอย่างมีแต่เพียงรูปกับนามเท่านั้น จิตมีความใสสะอาดบริสุทธิ์หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส ต้องมีศีล สมาธิ และปัญญา ที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันเป็นที่อาศัยส่งเสริมเป็นลำดับไป โดยที่สมาธิที่มีศีลอบรมดีแล้วย่อมมีกำลังมากมีประโยชน์มาก จิตที่อบรมด้วยศีล สมาธิ และปัญญา ย่อมถึงความบริสุทธิ์ ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะ ศีลเป็นรากเหง้าในการทำกุศลให้เจริญขึ้นและเชื่อมโยงไปสู่หลักธรรมที่สำคัญคือ โภทิปักษิยธรรม เป็นต้น อันข้อปฏิบัติจะนำไปสู่มรรค ผล นิพพาน ดังตัวอย่างของพระติสสเถระ ผู้อยู่ในเจ็ดมฤคา ดังต่อไปนี้

พระติสสเถระ^{๔๔} เรียนกรรมฐานจากพระพุทธเจ้า แล้วเข้าไปในป่า อยู่ในถ้ำแห่งหนึ่ง ท่านคิดว่าสถานที่นี้สงบในธรรมชาติ ถ้าเราอยู่ในที่นี่ จักทำกิจแห่งบรรพชิตให้สำเร็จได้ (บรรลุมรรคผล) ในถ้ำนี้มีเทวดาลูกอ่อนอาศัยอยู่จึงพาลูกออกไปข้างนอกถ้ำ คิดว่าพระเถระคงพักสักคืนเดียวเท่านั้น ตอนเช้าพระเถระออกจากธรรมไปไปบิณฑบาต ในระหว่างทาง มีอุบาสิกคนหนึ่งเห็นพระเถระเข้า เกิดมีความคิดว่าเถระเหมือนกับบุตรของตน จึงนิมนต์ให้ฉันที่เรือนของตน แล้วได้นิมนต์พระเถระให้อยู่ที่นี้ตลอด ๓ เดือน พระเถระคิดว่า เราได้อาหารบิณฑบาตอุบาสิกานี้ ในเวลา ๓ เดือนนี้เราต้องบรรลุธรรมเป็นแน่ เทวดาเห็นพระเถระกลับมาเข้าถ้ำอีก คิดพรั้งนี้ท่านคงจะไปจากถ้ำนี้ เวลาว่างไปครั้งเดือนแล้ว พระเถระยังไม่ไปนี่ก็จะเข้าถ้ำคุณแล้วเราก็บลูกลงจะลำบาก เทวดาหาข้อผิดพลาดของพระเถระ ปรากฏว่า ตั้งแต่ท่านบวชมาศีลไม่เคยต่างพร้อยเลยแม้แต่น้อย จะทำอะไรเราถึงจะให้พระเถระเสื่อมเสียได้ จึงเข้าสิงลูกของอุบาสิกปิดคอนัยน์ตาเหลือกทั้งสองข้าง น้ำลายไหลฟุ้งปากอุบาสิกเห็นแล้ว ตกใจ ทันทันนั้นก็ได้ยินเสียงพูดว่า บุตรของท่านเราจับไว้แล้ว เราไม่ต้องการพลีกรรมอะไร ท่านจงไปขอชะเอมเครื่องจากพระเถระ นำมาทอดแล้วให้บุตรท่านนี้เถิด แล้วเราจะปล่อยบุตรของท่าน อุบาสิกตอบว่าบุตรของเราจะตายก็ตายไปเราจะไม่ขอพระเถระ เทพยดากล่าว ถ้าอย่างนั้นท่านจงไปขอให้พระเถระใส่ผงหิงคุลงในจุมูกของลูกท่าน อุบาสิกบอกฉันทำอย่างนั้นไม่ได้ เทพยดากล่าวต่อไปว่า ถ้าอย่างนั้นท่านจงเอาน้ำล้างเท้าพระเถระแล้วนำมาให้บุตรของท่านกิน อุบาสิกกล่าวฉันขอได้ วันรุ่งขึ้นได้นิมนต์พระเถระมาฉันที่บ้าน พอล้างเท้าพระเถระได้รองน้ำเอาไว้ได้บอกว่า ถ้าฉันเอาน้ำนี้ไปรดในบุตรแล้วจะหายตามที่เทพยดาบอก พระเถระก็อนุญาติ พระเถระ

^{๔๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทมฐกกาแปล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐๑-๒๐๖.

กลับมาถึงถ้ำ เทพยดาเข้ามาอยู่ในปากถ้ำ พูดยว่า ท่านอย่ามาในที่นี้เลย พระเถระถามว่าท่านเป็นใคร เทพยดาว่า ข้าพเจ้าก็เทพยดาอยู่ในถ้ำนี้ พระเถระคิดว่าอยู่ว่า เราทำเวรกรรมหรือเปล่านั้น คิดไปถึง ตั้งแต่ที่บวชมา ยังไม่เห็นวาศิลของเราเศร้าหมองต่างพร้อยเลยสักข้อ พระเถระกล่าว ตั้งแต่บวชมาถึง วันนี้เรายังไม่เคยทำผิดศีลเลยสักข้อ เทพยดากล่าวที่ท่านรดน้ำล้างเท้าแก่บุตรของอุปัฏฐากที่ถูก อมนุษย์อยู่ไม่ใช่หรือ พระเถระคิดว่า โอหนอ เราตั้งตนไว้ชอบแล้วประพาศศีลสมาธิแล้ว แม้ เทพยดาก็ได้เห็นความเศร้าหมองหรือความต่างพร้อยในจิตปาริสุทธิศีลของเรา เห็นเพียงเรารดน้ำ ล้างเท้าบนหัวของทารกในขณะนั้นปีติที่มีกำลังมากด้วยการปรารภศีลได้เกิดขึ้นแก่ท่าน ท่านข่มปีตินั้น ไว้ได้สงบนิ่งไม่เคลื่อนไหว ได้บรรลุพระอรหันต์ในขณะนั้น แล้วได้กล่าวว่า ท่านประมุขร้ายสมณะผู้ บริสุทธิ์เช่นเรา ท่านอย่าอยู่ในถ้ำแห่งนี้ ท่านนั้นและจงออกไปเสีย แล้วจึงเปล่งอุทานว่า การอยู่ของ เราบริสุทธิ์แล้วหนอ ท่านอย่าประมุขร้ายเราผู้ไม่มีมลทิน ผู้มีตบะ ผู้บริสุทธิ์แล้ว ท่านจงออกไปจากป่า ใหญ่เสียเถิด

๔.๔ พุทธสาวกในครั้งพุทธกาลที่ปฏิบัติตามศีลจนได้บรรลุธรรม

การบรรลุธรรม หรือการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ นี้ มีแต่ในพุทธศาสนาเท่านั้น เพราะหนทางการ ปฏิบัติเพื่อเข้าถึงการบรรลุธรรม คือ มัชฌิมาปฏิปทา ทางสายกลาง อันได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ เป็นหนทางก่อให้เกิดปัญญา เป็นไปเพื่อความสงบ ระงับ เพื่อตรัสรู้ และมัชฌิมาปฏิปทาก็มีแต่ใน พุทธศาสนาเท่านั้น

๔.๔.๑ โสดาบันบุคคล

พระโสดาบัน คือผู้ถึงกระแสเข้าสู่มรรคที่จะนำไปสู่นิพพาน เดินทางได้ถูกต้องแท้จริง หรือ ปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริงแล้ว เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิ และทำได้พอประมาณในปัญญา ละสังโยชน์ ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส^{๔๖} ได้เด็ดขาด เป็นผู้ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า^{๔๗} พระอริยบุคคลชั้นนี้ ระดับมรรคเรียกว่า โสดาปัตติมรรค ระดับผลเรียกว่า โสดาปัตติผล มี ๓ ประเภท^{๔๘} คือ

๑. เอกพีซี คือ ผู้เกิดอีกครั้งเดียว ก็บรรลุอรหัตผลในภพที่เกิด
๒. โกลังโกละ ผู้ไปจากสกุลสู่สกุล คือเกิดในตระกูลสูงอีก ๒-๓ ครั้ง ก็บรรลุอรหัตผล
๓. สัตตักขัตตูปรมะ คือ ผู้เวียนเกิดในสุคติภพอีกไม่เกิน ๗ ครั้ง ก็บรรลุพระอรหัตผล ซึ่ง จะได้ศึกษาต่อไป

พระโสดาบันสามารถละสังโยชน์ได้ ๓ คือ ๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นผิดว่ามีตัวตน ๒) วิจิกิจฉา ความสงสัยในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ๓) สีลัพพตปรามาส ความยึดมั่นใน ศีลพรต

อนาลปิณฑิกเศรษฐี สำเร็จพระโสดาบัน อนาลปิณฑิกเศรษฐี ดำรงชีวิตในกรุงสาวัตถีโดย มิได้ทราบข่าวเกี่ยวกับการเกิดขึ้นแห่งพระพุทธศาสนาเลย จวบจนวันหนึ่งท่านได้นำสินค้ำมาขายยัง

^{๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร: โรง พิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๘๖.

^{๔๗} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๔๘/๒๐๙., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๘/๒๖๖.

^{๔๘} อภิ.ป. (บาลี) ๓๖/๓๑-๓๓/๑๒๒-๑๒๓., อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๓๑-๓๓/๑๕๕.

เมื่อราชคฤห์ และได้เข้าพักในบ้านของราชคหเศรษฐีตามปกติ แต่ในวันนั้น เป็นวันที่ราชคหเศรษฐี ได้กราบทูลอาราธนาพระบรมศาสดาพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์เป็นจำนวนมากมาเสวยและฉันภัตตาหารที่เรือนของตนในวันรุ่งขึ้น ราชคหเศรษฐี มัวยุ่งอยู่กับการสั่งงานแก่ข้าทาสบริวาร จึงไม่มีเวลาปฏิบัติสัจธรรมต้อนรับท่านอนาถปิณฑิกะเหมือนเช่นเคย เพียงแต่ได้ทักทายปราศรัยเล็กน้อยเท่านั้นก็สั่งงานต่อไป แม้ท่านอนาถปิณฑิกะก็เกิดความสงสัยขึ้นเช่นกัน จึงคิดอยู่ในใจว่า “ราชคหเศรษฐี คงจะมีงานบุญชายัญหรือไม่ว่าคงจะกราบทูลเชิญพระเจ้าพิมพิสารเสด็จมายังเรือนของตนในวันพรุ่งนี้” เมื่อสั่งงานเสร็จเรียบร้อยแล้ว ราชคหเศรษฐี จึงได้มีเวลาต้อนรับพูดคุยกับอนาถปิณฑิกะเศรษฐี ท่านอนาถปิณฑิกะก็ได้ไต่ถามข้อข้องใจสงสัยนั้น ซึ่งได้รับคำตอบว่า ที่มัวยุ่งอยู่กับการสั่งงานนั้นก็เพราะได้กราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ มาเสวยและฉันภัตตาหารที่เรือนของตนในวันพรุ่งนี้ อนาถปิณฑิกะเศรษฐี พอได้ฟังคำว่า “พระพุทธเจ้า” เท่านั้นเอง ก็รู้สึกแปลกประหลาดใจ จึงย้อนถามถึงสามครั้งเพื่อให้แน่ใจ เพราะคำว่า “พระพุทธเจ้า” นี้เป็นการยากยิ่งนักที่จะได้ยินในโลกนี้ เมื่อราชคหเศรษฐีกล่าวยืนยันว่า “ขณะนี้พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เกิดขึ้นแล้วในโลก” จึงเกิดปิติและศรัทธาเลื่อมใสอย่างแรงกล้า ประารถนาจะไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ในทันทีนั้น แต่ราชคหเศรษฐีก็ยังยั้งไว้ว่ามีใช้เวลาแห่งการเข้าเฝ้า จึงรอรุ่งเช้าก็รีบไปเข้าเฝ้าก่อนที่พระพุทธองค์จะเสด็จไปยังบ้านราชคหเศรษฐี ได้ฟังอนุพุทธิกถาและอริยสัจ ๔ จากพระพุทธเจ้าแล้วได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นพระโสดาบันบุคคลในพระพุทธศาสนาประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

อนาถปิณฑิกะเศรษฐี ผู้บรรลุนิพพานโสดาบันบุคคล คือ เป็นอริยบุคคลประเภทแรกที่ได้สัมผัสกระแส พระนิพพาน พระโสดาบันสามารถละสังขโยชน์ได้ ๓ คือ ๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นผิดว่ามีตัวตน ๒) วิจิกิจฉา ความสงสัยในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ๓) สัตถ์พตปรามาส ความยึดมั่นในศีลพราต

๔.๔.๒ สกทาคามีบุคคล

สกทาคามีบุคคล ละกิเลสได้เหมือนพระโสดาบันคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉาสัตถ์พตปรามาส แต่ทำราคะ โทสะ โมหะ เหลือเบาบางลงไป เมื่อโสดาบันบุคคลได้พักเพียรในการฝึกฝนอบรมจิตของตน โดยปรับปรุงอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ให้สม่าเสมอจนอินทรีย์แก่กล้าแล้ว ภาวะของโสดาบันบุคคลก็จะเปลี่ยนไปสู่ความก้าวหน้าในทางธรรมก็จะอยู่ในระดับสูงขึ้นเป็นสกทาคามีบุคคล แม้ว่าสกทาคามีบุคคลจะละกิเลสได้เท่ากับโสดาบันบุคคล แต่สกทาคามีบุคคลก็มีกามราคะคือความพึงพอใจในกามคุณ ๕ และความพยายามเบาบางกว่าโสดาบันบุคคล ดังพระบาลีว่า บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อความเบาบางของกามราคะ และพยายาม ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามีผล ผู้มีกามราคะ และพยายามเบาบางแล้วบุคคลนั้นท่าน เรียกว่า พระสกทาคามี^{๔๔} สกทาคามีบุคคลละสังขโยชน์ได้ ๓ ประการเท่ากับโสดาบันบุคคล แต่ทำราคะ โทสะ และโมหะ ให้เบาบางลง ดังนี้

๑. เป็นผู้ที่มีกามราคะเบาบาง แต่ยังมีความพอใจยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส และโณภูมิจิตที่เบาบาง แต่ความพอใจที่ปรากฏอยู่ในจิตเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แม้ความอยากได้ในภพยุค สรรเสริญ และสุขจะยังคงมีอยู่

^{๔๔} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๓.

๒. เป็นผู้มีความโกรธเบาบาง แม้ว่าท่านยังมีความโกรธอยู่บ้าง แต่ก็อยู่น้อยมาก เป็นเพียงแต่สิ่งที่ไม่พอใจอย่างเบาบางเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น เพราะเหตุที่จิตของท่านได้พัฒนาสูงขึ้นแล้ว

๓. เป็นผู้ไม่พูดคำหยาบ พูดส่อเสียดด้วยโทสะจริตที่รุนแรง คงมีโทสะเหลืออยู่บ้างแต่เบาบาง เพราะท่านได้ทำโทสะให้เบาบางลงได้แล้ว

กล่าวได้ว่าลักษณะจิตของสกทาคามีบุคคล ยังคงมีความยินดีในโลกธรรม คือ ลาภ ยศ สรรเสริญอยู่แต่ไม่มากนัก หากมีเหตุจำเป็นที่จะต้องสูญเสียโลกธรรมไปอย่างใดอย่างหนึ่งสกทาคามีบุคคลก็จะไม่รู้รู้สึกสูญเสียจนเกินไป คือไม่มีลักษณะของการยึดติดหลงไหล เมื่อเปรียบเทียบกับปุถุชนแล้ว สำหรับปุถุชนนั้นเนื่องจากยังติดข้องอยู่ในโลกธรรมจนยากที่จะสลัดออกได้ เมื่อต้องสูญเสียโลกธรรมไปด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งย่อมมีความเศร้าโศกเสียใจจนเป็นเหตุให้ทำกรรมชั่วไปเกิดในอบายภูมิ ส่วนสกทาคามีบุคคลไม่มีความคิดที่จะทำกรรมอันเป็นเหตุให้ต้องไปเกิดในอบายภูมิอีกต่อไป แม้ว่าสกทาคามีบุคคลจะยังเกิดอีกแต่ก็เกิดอีกเพียงชาติเดียวเท่านั้นจึงจะสามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ให้หมดสิ้นไปได้^{๕๐} และชาตินั้นก็จะได้บรรลุเป็นอรหัต

สรุปความว่าสกทาคามีบุคคล คือ ผู้ละกิเลสได้เหมือนพระโสดาบันคือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส แต่ทำราคะ โทสะ โมหะ เหลือเบาบางลงไป

๔.๔.๓ อนาคามีบุคคล

อนาคามีบุคคล คือ ผู้ละกิเลสได้เหมือนสกทาคามีบุคคล คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส และละกิเลสได้เพิ่มขึ้นอีก ๒ อย่าง คือ กามราคะ (ความกำหนัดด้วยอำนาจกิเลสสาม) ปฏิฆะ (ความขุ่นเคือง) รวมเป็นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ อย่าง เรียกว่าโอรัมภาคิยสังโยชน์ อนาคามีบุคคลที่สามารถพัฒนาจิตขึ้นมาในระดับนี้ ถือได้ว่าเกิดจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกครั้งหนึ่งกล่าวคือ กามราคะ(ความกำหนัด) โทสะ (ความโกรธ) ที่เคยเบาบางในขั้นสกทาคามีบุคคลพอมาถึงขั้นอนาคามีบุคคลกิเลสคือราคะและโทสะก็จะหมดไปทันที การที่จิตใจของอนาคามีบุคคลจะบริสุทธิ์และพัฒนาให้สูงยิ่งขึ้นไปอีกนั้น ก็คือในสังโยชน์ ๑๐ ประการ ที่เป็นเครื่องผูกใจสัตว์โลกให้เวียนว่ายตายเกิด ได้รับความทุกข์อยู่ในสังสารวัฏนั้นอนาคามีบุคคลกำจัดสังโยชน์เบื้องต่ำได้ ๕ ประการ โดยกำจัดได้มากกว่าโสดาบันบุคคลและสกทาคามีบุคคล อยู่ ๒ ข้อด้วยกัน คือกามราคะ และปฏิฆะ ดังนี้

๑. เป็นผู้ไม่มีกามราคะ คือความอยากความพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอันน่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ ไม่มีเหลือในจิตใจของอนาคามีบุคคล กล่าวคือความยินดีในกามคุณทุกชนิดได้ถูกกำจัดไปหมดแล้ว ถึงแม้ว่าอนาคามีบุคคลยังอยู่ครองเรือนโดยไม่ได้ออกบวชก็ตามความเกี่ยวข้องในเรื่องกามคุณก็ไม่มีเลย เปรียบเหมือนน้ำไม่ติดอยู่บนใบบัวเพราะท่านได้ทำลายกามราคะสิ้นแล้ว มีแต่ความมุ่งมั่นบำเพ็ญเพียรทำความดีให้สูงยิ่ง ๆ ขึ้น เพื่อการบรรลุนิพพานในที่สุด

๒. เป็นผู้ไม่มีความโกรธ ไม่มีความหลงเหลืออยู่ รวมทั้งความพยาบาทด้วย ความเศร้าโศกเสียใจในเรื่องที่เสื่อมจากลาภ เสื่อมจากยศ ความทุกข์ และนินทา ก็จะหมดสิ้นไป เพราะว่าท่านสามารถทำลายความโกรธได้หมดสิ้นแล้ว และท่านเป็นผู้ที่มีจิตใจสุขุมเยือกเย็นมากกว่าสกทาคามีบุคคล เมื่อสกทาคามีบุคคลได้พัฒนาจิตของตนจนบรรลุเป็นอนาคามีบุคคลแล้ว การกลับมาเกิดเป็น

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน อง.ตัก. (ไทย) ๒๐/๘๗-๘๘/๑๐๖-๑๐๗.

มนุษย์อีกก็ถือว่าสิ้นสุดลง มีแต่จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ๕ ชั้น คือ ชั้นอวิหา อดปปา สุตัสสา สุตัสสี อกนิฏฐา ตามความอ่อนแก่ของอินทรีย์ทั้ง ๕ ดังนี้ คือ

๑. อนาคตามีบุคคลที่มีศรัทธาแก่กล้าไปเกิดในพรหมโลกชั้นอวิหา
๒. อนาคตามีบุคคลที่มีวิริยะแก่กล้าไปเกิดในพรหมโลกชั้นอดปปา
๓. อนาคตามีบุคคลที่มีสติแก่กล้าไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุตัสสา
๔. อนาคตามีบุคคลที่มีสมาธิแก่กล้าไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุตัสสี
๕. อนาคตามีบุคคลที่มีปัญญาแก่กล้าไปเกิดในพรหมโลกชั้นอกนิฏฐา^{๕๑}

อนาคตามีบุคคลที่เกิดในพรหมโลกชั้นต่างๆ ก็เนื่องจากว่ามีความแตกต่างกันที่คุณธรรมอย่างไรก็ตามอนาคตามีบุคคล ถือว่าเป็นอริยบุคคลที่ใกล้ต่อการบรรลุเป็นพระอรหันต์ที่สุดในชาติที่เป็นมนุษย์มีอินทรีย์ทั้ง ๕ แก่กล้าพร้อมกับมีวาสนาบารมีสมบรูณ์ก็จะสำเร็จเป็น พระอรหันต์ในชาตินี้ แต่เมื่ออนาคตามีไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสชั้นใดชั้นหนึ่งใน ๕ ชั้นนั้นแล้วบางท่านได้บรรลุเป็นอรหันต์ และนิพพานในภพที่เกิดนั้น แต่บางท่านเลื่อนขึ้นไปอยู่ในชั้นสุทธาวาสที่สูงขึ้นไปอีกแล้วจึงได้บรรลุเป็นอรหันต์

สรุปความว่าอนาคตามีบุคคลกำจัดสังโยชน์เบื้องต่ำได้ ๕ ประการ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส และละกิเลสได้เพิ่มขึ้นอีก ๒ อย่าง คือ กามราคะ และปฏิกษะได้เด็ดขาด

๔.๔.๔ พระอรหันต์

พระอรหันต์ คือ การพัฒนาจิตในขั้นสูงสุดทางพุทธศาสนา มีผลสำเร็จทำให้ผู้ปฏิบัติได้เป็นพระอรหันต์ ซึ่งเป็นบุคคลในอุดมคติหรือได้รับประโยชน์สูงสุดของชีวิตพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนพุทธบริษัท เพื่อกล่อมเกล่าจิตใจของมนุษย์ให้พัฒนาขึ้นจากความเป็นปุถุชนที่ยังมีกิเลสให้ตรัสรู้ตามพระองค์เป็นลำดับจนหมดกิเลสเป็นพระอรหันต์ คุณสมบัติของพระอรหันต์ที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎก คือ เป็นบุคคลที่มีจิตที่ฝึกฝนมาแล้วเป็นอย่างดีที่สุด^{๕๒}

บุคคลผู้เป็นพระอรหันต์เป็นผู้มีจิตหมดจดจากกิเลสทั้งปวง โดยเฉพาะกิเลสอย่างละเอียด ซึ่งอริยบุคคลขั้นอื่นไม่สามารถทำให้หมดจากสันดานได้ ตามหลักพุทธศาสนา บุคคลผู้ละสังโยชน์เบื้องสูง (อุทธรณ์ภาคยสังโยชน์) ได้ทั้งหมด จึงจะชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ รวมทั้งได้ละกิเลสที่ โสดาบันบุคคล สกทาคามีบุคคล และอนาคตามีบุคคล ละได้ทั้งหมดโดยไม่มีส่วนเหลือความเป็นพระอรหันต์จึงเป็นบุคคลที่สมบรูณ์ที่สุด จิตของพระอรหันต์ไม่มีสังโยชน์เบื้องสูง ๕ ประการ รวมทั้งกิเลสเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ยังเหลืออยู่ในจิตใจของอนาคตามีบุคคล ย่อมดับลงอย่างเด็ดขาดโดยหมดสิ้น สังโยชน์เบื้องสูงอันเป็นกิเลสอย่างละเอียด ๕ ประการ คือ

๑. รูปราคะ ความกำหนัดยินดีในรูป
๒. อรูปราคะ ความกำหนัดยินดีในสภาวะที่ไม่มีรูปร่าง
๓. มานะ ความถือตัว
๔. อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๑๐๗.

^{๕๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๕/๒๘๔.

๕. อวิชชา ความไม่รู้^{๕๓}

สภาวะจิตของพระอรหันต์ที่หลุดพ้นจากกิเลส มี ๕ ลักษณะ คือ

๑. ไม่มีความยินดีในการไปเกิดเป็นรูปฌาน ความอยาก (โลก) พระอรหันต์ได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานโดยผ่านขั้นสมถกรรมฐานมาแล้ว ดังนั้นจิตที่ถูกความโลภเข้าไปปรุงแต่งจึงไม่มีอีกต่อไป (ละรูปปราคะและอรูปปราคะ) ผู้ได้รูปฌานนั้นมักหลงติดพันยินดีในภาวะที่มีความสุขอย่างมาก ซึ่งเกิดจากฌาน และจัดว่าเป็นกิเลสชนิดที่ละเอียดมาก เพราะยังทำให้บุคคลนั้นต้องเวียนว่ายตายเกิดประสพทุกข์อยู่อีก แต่กิเลสเช่นนี้ไม่มีอยู่ในจิตของพระอรหันต์ เพราะท่านมองเห็นทุกขในสังสารวัฏอย่างชัดเจน และได้หมดสิ้นเด็ดขาดแล้ว

๒. เป็นผู้ไม่มีความยินดีในรูปฌาน ได้แก่ รูปฌานที่เกิดจากการปฏิบัติสมถกรรมฐานต่อจากรูปฌานซึ่งทำให้จิตสงบเยือกเย็น และละเอียดยิ่งกว่าความสงบในรูปฌาน แต่กิเลสชนิดนี้ได้หมดสิ้นไปจากจิตของพระอรหันต์ และทำให้เป็นผู้ไม่หลงติดอยู่ในรูปฌาน เพราะเนื่องจากท่านได้หมดความยินดีความพอใจในภพทั้งปวง

๓. จิตของพระอรหันต์ไม่มีความถือตัว (มานะ) ไม่ว่าจะมีความถือตัวว่าตนประเสริฐกว่าคนอื่นหรือถือว่าตนเองเลวกว่าคนอื่นก็ตาม เพราะความรู้สึกทั้งสองอย่างนั้นเป็นความเห็นผิดเกี่ยวกับตัวตน(อัตตา) พระอรหันต์นั้นมีความรู้แจ้งเห็นจริงในเบญจขันธ์อย่างแท้จริง ได้เห็นอนัตตาอย่างแจ่มชัดที่สุด ได้ถอนความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนได้อย่างสิ้นเชิง ส่วนพระอริยบุคคลประเภทอื่นก็เข้าใจในรูปนามเหมือนกันแต่ยังไม่ชัดเจนเหมือนพระอรหันต์

๔. สภาพจิตของพระอรหันต์ไม่มีความฟุ้งซ่าน (อุทธัจจะ) สำหรับปุถุชนความฟุ้งซ่านเป็นอุปสรรคที่สำคัญมากในการทำสมาธิทุกอย่าง ยกเว้นเมื่อได้เจริญวิปัสสนาบ้างความฟุ้งซ่านจะลดน้อยลง เมื่อจิตได้รับการพัฒนาจนเป็นอริยบุคคลประเภทใดประเภทหนึ่ง ด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนาญาณสามารถข่มหรือระงับความฟุ้งซ่านไว้ได้ชั่วขณะเท่านั้น เพราะเป็นกิเลสที่ละเอียดอ่อนมากพอได้มีการพัฒนาจิตมาถึงเป็นพระอรหันต์จึงสามารถตัดความฟุ้งซ่านได้อย่างเด็ดขาด

๕. สภาวะจิตของพระอรหันต์ไม่มีความหลงผิดหรือไม่มีอวิชชาเข้าครอบงำ อวิชชาในที่นี้หมายถึง ความไม่รู้แจ้งในความจริงของชีวิต และสิ่งทั้งหลายไม่รู้ถึงการปฏิบัติที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม และความไม่รู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจ ๔ คือ ไม่รู้จักความทุกข์ (ทุกข์) ไม่รู้จักสาเหตุแห่งความทุกข์ (สมุทัย) ไม่รู้แจ้งความดับทุกข์ (นิโรธ) และไม่รู้จักทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ (มรรค) พระอรหันต์ได้รู้แจ้งอริยสัจโดยสมบูรณ์จึงสามารถทำลายอวิชชาได้โดยเด็ดขาด^{๕๔}

การพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาจึงเป็นเรื่องที่สำคัญมาก แต่ทำไม่อริยบุคคลทั้ง ๓ ประเภทจึงไม่สามารถทำลายอวิชชาได้ ตอบว่า การที่อริยบุคคลประเภทอื่นมีปัญญาแต่ไม่ถึงขนาดสามารถทำลายอวิชชาได้หมด เนื่องด้วยปัญญาของอริยบุคคลทั้ง ๓ ประเภทนั้นปรากฏจุดฟ้าแลบส่วน

^{๕๓} อจ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑.

^{๕๔} พระมหาบุญชิต สุตโปรง, “ศึกษาวิเคราะห์คุณสมบัติของพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศาสนาเปรียบเทียบ, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๖, หน้า ๙๗.

ปัญญาที่เกิดแก่พระอรหันต์นั้น เป็นดุจฟ้าผ่า^{๕๕} ดังนั้นจิตพระอรหันต์จึงเป็นจิตที่ว่างเปล่าจากอตฺตา และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับอตฺตา พระอรหันต์แม้จะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ แต่จิตของท่านก็บริสุทธิ์ปราศจากกิเลสทั้งหลาย ไม่มีความโลภ ความโกรธ ความหลง ไม่มีตัณหา อุปาทาน มีแต่ความสุขร่มเย็นในจิตใจอย่างสูงสุด พระอรหันต์เป็นอริยะบุคคลชั้นสูงสุดได้พัฒนาจิตใจถึงที่สุดแล้วเป็นอเสขบุคคลชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่แล้ว ภาระิยะได้ทำแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มีอีก มีแต่จะบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นต่อไปเท่านั้น เป็นบุคคลตัวอย่างที่เปรียบพร้อมด้วยคุณธรรมอย่างสูง ควรแก่การเคารพบูชาอย่างยิ่ง และเป็นนาบุญของโลกอย่างยอดเยี่ยม พระอรหันต์ละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ อย่าง ทั้งที่เป็นสังโยชน์เบื้องสูง และสังโยชน์ที่เป็นกิเลสอย่างละเอียด ได้หมดทุกประการ

พระอัญญาโกณฑัญญะ^{๕๖} เดิมชื่อ โกณฑัญญะ เป็นบุตรของพราหมณ์ในหมู่บ้านโทณวัตถุใกล้เมืองกบิลพัสดุ์ จบการศึกษาด้านไตรเพทในคัมภีร์พราหมณ์ ท่านเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในการทำนายลักษณะ ท่านเป็นหนึ่งในจำนวนพราหมณ์ ๘ คน ที่พระเจ้าสุทโธทนะเชิญมาทำนายลักษณะของเจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อคราวประสูติได้ ๕ วัน และท่านได้ทำนายด้วยความเชื่อมั่นว่า พระกุมารจักออกบวชและสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบวช และทรงบำเพ็ญทุกริกิริยาอยู่ท่านมีความเชื่อมั่นว่าพระสิทธัตถะจักสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน จึงได้ชวนพราหมณ์อีก ๔ คน ประกอบด้วย วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ ออกบวชตาม และเฝ้าปฏิบัติอยู่ด้วยหวังว่าเมื่อพระสิทธัตถะบรรลุนิพพานแล้วจักแสดงแก่พวกตนบ้าง แต่เมื่อเห็นพระสิทธัตถะเลิกบำเพ็ญทุกริกิริยาจึงหมดศรัทธาชักชวนกันหนีไปอยู่ ณป่าอิสิปตนมฤคทายวันเมื่อพระสิทธัตถะบำเพ็ญเพียงทางจิตจนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ได้เสด็จไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวันเพื่อแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ มีพระโกณฑัญญะ เป็นต้น พระธรรมเทศนาถันท์แรกที่พระองค์ทรงแสดงเรียกว่า “ธรรมจักรกัปปวัตตนสูตร” เมื่อแสดงธรรมจบ แล้วท่าน โกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม พระองค์ทรงเปล่งอุทานว่า อญญาสิ วต โภ โกณฑญโญ แปลว่า โกณฑัญญะ รู้แล้วหนอ อาศัยคำว่า อญญาสิ จึงใช้คำว่า อัญญา นำหน้าชื่อท่านโกณฑัญญะ และท่านได้ทูลขออุปสมบทกับพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงประทานอุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมโปรดอีกสี่ท่านที่เหลือและทุกท่านก็ได้ดวงตาเห็นธรรมทูลขออุปสมบท พระองค์ทรงประทานด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา เมื่อปัญจวัคคีย์ได้อุปสมบทครบแล้ว พระองค์ได้แสดงอนัตตลักขณสูตรโปรดท่านทั้งห้า และได้บรรลุนิพพานทุกรูปพระอัญญาโกณฑัญญะนับเป็นพระภิกษุรูปแรกในพุทธศาสนา ท่านได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า มีความเป็นเลิศทางรัตตัญญู คือ ผู้มีประสบการณ์มาก เนื่องจากท่านได้เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พุทธศาสนา ท่านได้จาริกไปในสถานที่ต่าง ๆ จนกระทั่งนิพพาน

พระมหาโมคคัลลานะ กับ พระสารีบุตรเป็น พระอัครสาวกทั้ง ๒ คือ พระมหาโมคคัลลานะ เป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้า เกิดที่หมู่บ้านโกลิตคาม ไม่ไกลจากเมืองราชคฤห์ เป็นบุตรของพราหมณ์นายบ้านแห่งนั้น มารดาชื่อนางโมคคัลลีสพราหมณ์ มหาโมคคัลลานะเดิมเรียกชื่อ

^{๕๕} พระภัททันตอาสภเถระ อัคคมหากัมมัฏฐานาจริยะ, วิปัสสนาธุระ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ C ๑๐๐ DESIGN CO., LTD. ๒๕๓๖), หน้า ๑๖๘.

^{๕๖} คณาจารย์โรงพิมพ์เลียงเชียง, วิชาอนุพุทธประวัติ ฉบับมาตรฐาน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๑), หน้า ๑.

โกลิตะ ตามชื่อหมู่บ้านซึ่งบิดาของตนเป็นใหญ่ ต่อมาเรียกโมคคัลลานะ เพราะเป็นบุตรของนางพราหมณี โมคคัลลี หรือโมคคัลลานีนัน ได้เป็นสหายกับอุปติสสะ (คือพระสารีบุตร) มาแต่เด็ก ทั้งสองออกบวช เป็นปริพาชก (นักบวชผู้ชายนอกพุทธศาสนาพวกหนึ่งในชมพูทวีป ชอบสัจจรไปในที่ต่าง ๆ สำแดง ทรศนะทางศาสนาปรัชญาของตน) อยู่ในสำนักของสญชัยปริพาชกจนกระทั่งอุปติสสะได้พบ พระอัสสชิ (พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นพระเถระรูปหนึ่งในคณะปัญจวัคคีย์ เป็นพระอรหันต์รุ่นแรก) สหายทั้งสองจึงได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้า บวชในพระธรรมวินัย บวชมาได้ ๗ วัน โกลิตะ ซึ่งบัดนี้เรียกว่า โมคคัลลานะ ก็ได้บรรลุอรหัตตผล ท่านได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางมีฤทธิ์มาก ในตอนปลาย พุทธกาล ท่านถูกพวกโจรซึ่งได้รับจ้างจากพวกเดียรฉัตรย์ ลอบสังหารด้วยการทุบตีจนร่างกายแหลก พระพุทธเจ้าโปรดให้ก่อสร้างอุโบสถบรรจุอัฐิธาตุของท่านไว้ใกล้ซุ้มประตูวัดเวฬุวัน ในเขตเมืองราชคฤห์ พระสารีบุตรเดิมเรียกชื่อว่า อุปติสสะ) อยู่ไม่ไกลจากเมืองราชคฤห์ เป็นบุตรแห่งตระกูลหัวหน้า หมู่บ้านนั้น บิดาชื่อวังคันตพราหมณ์ มารดาชื่อสารี จึงได้นามว่าสารีบุตร แต่เมื่อยังเยาว์เรียกว่า อุปติสสะ มีเพื่อนสนิทชื่อ โกลิตะ ว่า พระสารีบุตร เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า เกิดที่ หมู่บ้านนาลกะ (อุปติสสะและโกลิตะจะบวชนั้น ทั้งสองคนไปเที่ยวดูมหรสพที่ยอดเขา คราวหนึ่งไปดู แล้วเกิดความสลดใจ คิดออกแสวงหาโมกขธรรม และต่อมาได้ไปบวชอยู่ในสำนักของสญชัยปริพาชก จนวันหนึ่ง อุปติสสปริพาชก พบพระอัสสชิเถระขณะท่านบิณฑบาต เกิดความเลื่อมใสติดตามไป สนทนาขอลาหมลักคำสอน ได้ฟังความย่อเพียงคาถาเดียวก็ได้ดวงตาเห็นธรรม กลับไปบอกข่าวแก่โกลิตะ แล้วพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้า มีปริพาชกที่เป็นศิษย์ตามไปด้วยถึง ๒๕๐ คนได้รับเอหิภิกขุอุปสมบททั้งหมดที่เวฬุวัน เมื่อบวชแล้วได้ ๑๕ วัน พระสารีบุตรได้ฟังพระธรรมเทศนาเวทนาปริคคหสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ที่ฆนชปริพาชก (ชื่อปริพาชกพวกหนึ่งตระกูลอัคคีเสสนะ) ณ ถ้าสุกรขาทา เขาคิชฌกูฏ ก็ได้บรรลุพระอรหัต ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางมีปัญญามาก ท่านเป็นกำลังสำคัญของพระพุทธเจ้าในการประกาศพระศาสนา และได้รับยกย่องเป็นพระธรรมเสนาบดี คำสอนของท่านปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นอันมาก ท่านปรินิพพานก่อนพระพุทธเจ้าไม่กี่เดือน (อรรถกถาว่าท่านปรินิพพานในวันเพ็ญเดือน ๑๒ จึงเท่ากับ ๖ เดือนก่อนพุทธปรินิพพาน) ท่านเดินทางไปโปรด มารดาซึ่งยังเป็นมิฉชาติฐิ ให้มารดาได้เป็นพระโสดาบัน แล้วปรินิพพานที่บ้านเกิดด้วยปักษันทิกาพาธ (โรคท้องร่วง) หลังจากปลงศพ พระจุนทะน้องชายของท่าน นำอัฐิธาตุไปถวายพระบรมศาสดา โปรดให้ก่อสร้างอุโบสถบรรจุอัฐิธาตุของท่านไว้ ณ พระเชตะวัน เมืองสาวัตถี^{๕๗}

๔.๕ สรุปท้ายบท

การปฏิบัติตามหลักศีลที่มีองค์ธรรมเกี่ยวข้องกับ การบรรลุธรรม คือ สีลสิกขา จิตตสิกขา (สมาธิ) และปัญญาสิกขา เป็นตัวหลักสำคัญในการบรรลุธรรม ซึ่งมีความสัมพันธ์กันที่ทำงานร่วมกันแบบสัมพันธ์อาศัยซึ่งกันและกันอย่างเป็นกระบวนการ และองค์ประกอบทางสิกขา ๓ หรือโดยทางธรรมก็คือ “มีศีลเป็นพื้นฐาน มีสมาธิเป็นกำลัง มีการเห็นแจ้งแทงตลอด ปัญญา (วิปัสสนา) ซึ่งเป็นตัวประสานเชื่อมโยงที่ไม่อาจจะแยกออกจากกันได้” จะต้องอาศัยธรรม ๓ ประการเหล่านี้ทำงานร่วมกัน

^{๕๗} คณาจารย์โรงพิมพ์เสียงเชียง, วิชาอนุพุทธประวัติ ฉบับมาตรฐาน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเชียง, ๒๕๕๑), หน้า ๓๖-๔๓.

แบบสัมพันธ์กันไปตามลำดับ โดยการเจริญวิปัสสนาภาวนา ตามหลักของสติปัฏฐาน ๔ จึงจะได้ความรู้ที่ถูกต้องเป็นจริง ตามสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ เป็นความรู้หรือปัญญาที่นำไปสู่โลกุตตระ ที่สามารถทำให้บรรลุป่าหมาย คือ ความหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะได้ จึงเรียกว่าเป็นขบวนการของไตรสิกขาเพื่อบุคคลผู้ประเสริฐได้บรรลุธรรมตามหลักของพุทธศาสนามี ๔ ประเภท คือ ๑) ประเภทพระโสดาบัน ๒) ประเภทพระสกทาคามี ๓) ประเภทพระอนาคามี และ ๔) ประเภทพระอรหันต์ ผู้ได้รู้แจ้งเข้าใจสัจธรรมที่มีอยู่โดยธรรมดาแห่งธรรมชาติผู้นั้นเป็นอริยะ คุณธรรมหรือระดับจิตของอริยะบุคคลที่พัฒนาแล้วย่อมขึ้นอยู่กับผลที่ได้รับจากการปฏิบัตินั้นว่าสามารถขัดเกลากิเลส และสังโยชน์ ๑๐ ออกไปจากจิตใจหรือภูมิของจิตที่แตกต่างกันไปตามลำดับอาจสรุปได้ว่ามีอยู่ ๔ ระดับ คือ ๑. โสดาบันบุคคล คือ เป็นอริยะบุคคลประเภทแรกที่ได้สัมผัสกระแสनिพพาน พระโสดาบันสามารถละสังโยชน์ได้ ๓ คือ ๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นผิดว่ามีตัวตน ๒) วิจิกิจฉา ความสงสัยในพระพุทเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ๓) สีลัพพตปรามาส ความยึดมั่นในศีลพรต ๒. สกทาคามีบุคคล ละกิเลสได้เหมือนพระโสดาบัน คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉาสีลัพพตปรามาส แต่ทำ ราคะ โทสะ โมหะ เหลือเบาบางลงไป ๓. อนาคามีบุคคลกำจัดสังโยชน์เบื้องต้นได้ ๕ ประการ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส และละกิเลสได้เพิ่มขึ้นอีก ๒ อย่าง คือ กามราคะ และปฏิมะ ๔. พระอรหันต์ละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ อย่าง ทั้งที่เป็นสังโยชน์เบื้องต้น และสังโยชน์ที่เป็นกิเลสอย่างละเอียด ได้หมดสิ้นทุกประการโดยเด็ดขาด

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับการบรรลุดุธรรม มีวัตถุประสงค์ ดังนี้คือ ๑) เพื่อศึกษาศิลปะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาการบรรลุดุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ๓) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับการบรรลุดุธรรม โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องแล้ว รวบรวมข้อมูล เรียบเรียง บรรยายเชิงพรรณนาและตรวจสอบความถูกต้อง โดยอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญด้านวิปัสสนาภาวนา สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ศิลปะที่ปรากฏในพุทธศาสนา

จากการศึกษาศิลปะที่ปรากฏในพุทธศาสนาเถรวาท สรุปได้ดังนี้

(๑) ความหมายของศิลปะ หมายถึง การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย เป็นการรักษาปกติตามระเบียบวินัย หรือข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว

(๒) ความสำคัญของศิลปะ พบว่า การควบคุมกาย วาจา และจิตใจของมนุษย์ให้เรียบร้อย สงบร่มเย็น และเป็นสุข ชัดเจนพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตที่มีผลต่อกิจกรรม พิธีกรรม พฤติกรรม และ ศิลปะนั้นทำคนให้เป็นมนุษย์ได้ เพราะมนุษย์ แปลว่า ผู้มีจิตใจสูง และนำไปสู่การปฏิบัติขั้นสูงของอริยมรรค โดย เริ่มจาก ศิล สมาธิ ปัญญา ที่นำทางไปสู่ความรู้แจ้ง เป็นต้น

(๓) ประเภทของศิลปะ คือ จุฬศิลปะ (ศิลปะระดับพื้นฐาน) มัชฌิมศิลปะ (ศิลปะระดับกลาง) และมหาศิลปะ (ศิลปะระดับสูง) เป็นเครื่องควบคุมความประพฤติทางกายวาจาให้อยู่ในสภาพปกติเรียบร้อยดีงามพ้นจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกันและเป็นที่ยอมรับกุศลธรรมขั้นสูงยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนถึงมรรค ผลและประเภทของศิลปะแบ่งตามประเภทต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ เช่น วาริตศิลปะ คือ ข้อห้ามเกี่ยวกับศิลปะ จาริตศิลปะ คือ การอนุญาตเป็นพุทธบัญญัติ อาทิพรหมจรรย์ศิลปะ คือ เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นของพรหมจรรย์หรือศีลอันเป็นส่วนแห่งบัญญัติสำหรับป้องกันความเสียหาย อภิสมาจาริกศิลปะ คือ ศิลปะที่เกี่ยวกับความประพฤติมารยาท อาชีวะปริสุทธิศิลปะ คือ ศิลปะที่เกี่ยวข้องกับความบริสุทธิ์หมดจดแห่งอาชีวะและ ปาปริสุทธิศิลปะ คือ การเลี้ยงชีวิตในทางที่ดี ที่ชอบตามสมควรแก่ภาวะศิลปะทั้งหมดนี้เป็นศิลปะที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้เกี่ยวกับระเบียบวินัย ผู้ปฏิบัติตามผลย่อมเกิดกับบุคคลนั้นตามอำนาจแห่งศิลปะที่ตนปฏิบัติ

(๔) จุดมุ่งหมายของศิลปะ พบว่า ก็เพื่อจุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พระสงฆ์โดยส่วนรวม จุดประสงค์เพื่อประโยชน์คือความดีงามแห่งชีวิต จุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนและจุดประสงค์เพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา ไม่ว่าชนเหล่าใดก็ตามปฏิบัติตามศิลปะย่อมทำให้ชนหมู่นั้น ๆ

เกิดความสามัคคี และความผาสุก อាប់ตินั้นปรับตามความหนักเบาของการละเมิดวินัย (สำหรับพระภิกษุ)

(๕) อานิสงส์ของศีล พบว่า ย่อมมีโภคทรัพย์ย่อมแก่กล้า ไม่เก้อเขิน ย่อมไม่หลงลืมสติ ตาย หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เป็นต้นว่า “สีเลน สุขติง ยันติ สีเลน โภคสัมปทา สีเลน นิพพุติง ยันติ สีลัง วิโสทยะ” ศีลนำสุขมาให้ ศีลนำโภคทรัพย์มาให้ ศีลนำไปถึงซึ่งพระนิพาน ศีลเป็นสิ่งอันประเสริฐแท้

๕.๑.๒ วิธีปฏิบัติตามศีลในพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาวิธีปฏิบัติตามศีลในพุทธศาสนาเถรวาท สรุปได้ ดังนี้

๑) จุฬศีล คือ ข้อกฎระเบียบและเป็นหลักประพฤติปฏิบัติขั้นพื้นฐานสำหรับปุถุชนทั่วไป เพื่อป้องกันแวงและภัยทำให้สังคมมีความสงบเรียบร้อย มีความผาสุกชุ่มเย็น

๒) มัชฌิมศีล คือ เป็นเครื่องควบคุมความประพฤติทางกายวาจาให้อยู่ในสภาพปกติ เรียบร้อยดีงามพ้นจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกันและเป็นที่รองรับกุศลธรรมชั้นสูงยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนถึง มรรค ผล นิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนาด้วยเหตุดังกล่าวนี้เองชาวพุทธโดยทั่วไปเมื่อ จะบำเพ็ญบุญกุศลอย่างอื่นจึงต้องสมาทานศีลก่อนและก่อนจะสมาทานศีล จะเป็นศีลศีล ๘ อุโบสถ ศีล หรือศีล ๑๐ ก็ตามต้องเปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นสรณะก่อนทั้งสิ้น

๓) มหาศีล คือ ผู้ประพฤติตามปาฏิโมกขสังวรศีล คือ เป็นศีลของภิกษุสงฆ์มี ๒๒๗ ข้อ จัดเป็นจาริตศีล คือ ระเบียบปฏิบัติตามแบบอย่างที่เราพุทธเจ้าทรงปฏิบัติ ตามสมควรแก่ภาวะของตน ๆ เพื่อขัดเกลาให้มีศีลที่บริสุทธิ์ เมื่อศีลบริสุทธิ์แล้ว ก็เป็นเหตุให้จิตบริสุทธิ์ และปัญญาบริสุทธิ์โดยลำดับจนกระทั่งเป็นผู้บริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวง เป็นไปเพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ คือ เพื่อพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง

๔) การปฏิบัติตามปาริสุทธิศีล ๔ เช่น ๑. ปาติโมกขสังวร คือ การสำรวมในพระปาติโมกข์ คือ เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าทรงห้าม ทำตามข้อที่ทรงอนุญาต ๒. อินทริยสังวรสำรวมในอินทริย ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และรู้ธรรมารมณด้วยใจ ๓. อาชีวะปาริสุทธิเลี้ยงชีพโดยอาการที่ชอบ ไม่หลอกลวงเขาเลี้ยงชีพ ๔. ปัจจยปัจจเวกขณะ พิจารณาเสียก่อนจึงจะบริโภคปัจจัย ๔ ไม่บริโภคด้วยตัณหา เป็นต้น การปฏิบัติตามสมควรแก่ภาวะของตน ๆ เพื่อขัดเกลาให้มีศีลที่บริสุทธิ์ เมื่อศีลบริสุทธิ์แล้ว ก็เป็นเหตุให้จิตบริสุทธิ์ และปัญญาบริสุทธิ์โดยลำดับจนกระทั่งเป็นผู้บริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวง เป็นไปเพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ คือ เพื่อพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง

วิธีปฏิบัติตามศีลในพุทธศาสนาเถรวาทโดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ ๑) จุฬศีล (ศีลระดับพื้นฐาน) คือ ศีล ๕ ศีลของคฤหัสถ์ทั่วไป เพื่อควบคุมความประพฤติทางกายและวาจาให้ ตั้งอยู่ในความดีงามมีความปกติสุขเพื่อประโยชน์ขั้นพื้นฐานคือความสุขและไม่มีการเบียดเบียนกันในสังคม ๒) มัชฌิมศีล (ศีลระดับกลาง) หมายถึง ศีลของกัลยาณปุถุชน เป็นเครื่องควบคุมความประพฤติทางกายวาจาให้อยู่ในสภาพปกติเรียบร้อยดีงามพ้นจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกันและเป็นที่รองรับ กุศลธรรมชั้นสูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป และ ๓) มหาศีล (ศีลระดับสูง) หมายถึง ศีลสำหรับพระภิกษุผู้ถือศีล ๒๒๗ ข้อ เป็นข้อห้ามของพระภิกษุสงฆ์ตามพระวินัยบัญญัติ ที่พระพุทธเจ้าทรงวางข้อกำหนดไม่พึง ละเมิดไว้เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของหมู่สงฆ์ และเพื่อเป็นข้อปฏิบัติพื้นฐานอันเอื้อต่อการ

ประพศิพรหมจรรย์ของพระภิกษุสงฆ์ และก้าวไปสู่มรรค ผล นิพพานตามหลักของพุทธศาสนา เป็นการแสดงออกของบุคคลผู้ได้ฝึกฝนอบรมตามพระวินัยแล้วเพื่อให้ศีลบริสุทธิ์ สมาธิบริสุทธิ์ และปัญญาบริสุทธิ์ อันเนื่องมาจากการปฏิบัติตามหลักปาริสุทธิศีล ๔ คือ ปาติโมกข์สังวร อินทริยสังวร อาชีวะปาริสุทธิ และ ปัจจยปัจจเวกขณะ เป็นต้น การปฏิบัติตามสมควรแก่ภาวะของตน ๆ เพื่อขัดเกลาให้มีศีลที่บริสุทธิ์ เมื่อศีลบริสุทธิ์แล้ว ก็เป็นเหตุให้จิตบริสุทธิ์ และปัญญาบริสุทธิ์โดยลำดับจนกระทั่งเป็นผู้บริสุทธิ์จากอาสวะกิเลสทั้งปวง เป็นไปเพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์

๕.๑.๓ วิเคราะห์ศีลเพื่อการบรรลุธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาวิเคราะห์ศีลเพื่อการบรรลุธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท สรุปได้ ดังนี้ การปฏิบัติตามหลักศีลที่มีองค์ธรรมอันเกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรม คือ สีลสิกขา จิตตสิกขา (สมาธิ) และปัญญาสิกขา เป็นตัวหลักในการบรรลุธรรม ซึ่งมีความสัมพันธ์กันที่ต้องทำงานร่วมกัน แบบสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องอาศัยซึ่งกันและกันเป็นกระบวนการ และองค์ประกอบทางสิกขา ๓ หรือ โดยทางธรรมก็คือ “มีศีลเป็นพื้นฐาน มีสมาธิเป็นกำลัง มีการเห็นแจ้งแทงตลอด ปัญญา (วิปัสสนา) ซึ่งเป็นตัวการกระทำอย่างที่ไม่อาจจะแยกกันได้” จะต้องอาศัยธรรม ๓ ประการเหล่านี้ทำงานร่วมกันแบบสัมพันธ์กันไปตามลำดับ จึงจะได้ความรู้ที่ถูกต้องเป็นจริง เป็นความรู้หรือปัญญาชั้นโลกุตตระ ที่สามารถทำให้บรรลุเป้าประสงค์ คือ ความหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะได้ คือ เรียกว่าเป็นขบวนการของไตรสิกขาเพื่อบุคคลผู้ประเสริฐได้บรรลุธรรมตามหลักของพุทธศาสนามี ๔ ประเภท คือ (๑) ประเภทพระโสดาบัน (๒) ประเภทพระสกทาคามี (๓) ประเภทพระอนาคามี และ (๔) ประเภทพระอรหันต์ ผู้ได้รู้แจ้งเข้าใจสังขารที่มีอยู่โดยธรรมดาแห่งธรรมชาติผู้นั้นเป็นอริยะคุณธรรมหรือระดับจิตของอริยบุคคลที่พัฒนาแล้วย่อมขึ้นอยู่กับผลที่ได้รับจากการปฏิบัติที่ว่าสามารถขัดเกลากิเลส และสังโยชน์ ๑๐ ออกไปจากจิตใจหรือภูมิของจิตที่แตกต่างกันไปตามลำดับสรุปได้ว่ามีอยู่ ๔ ระดับ คือ ๑. โสดาบันบุคคล คือ เป็นอริยบุคคลประเภทแรกที่ได้สัมผัสกระแสนิพพาน พระโสดาบันสามารถละสังโยชน์ได้ ๓ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นผิดว่ามีตัวตน (๒) วิจิกิจฉา ความสงสัยในพระพุทเจ้า (๓) สีลัพพตปรามาส ความยึดมั่นในศีลพรต ๒. สกทาคามีบุคคล คือ ละกิเลสได้เหมือนพระโสดาบัน คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาสแต่ทำ ราคะ โทสะ โมหะ เหลือเบาบางลงไปอีก ๓. อนาคามีบุคคลกำจัดสังโยชน์เบื้องต้นได้ ๕ ประการ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส และละกิเลสได้เพิ่มขึ้นอีก ๒ อย่างคือ กามราคะและปฏิฆะ ๔. พระอรหันต์ละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ อย่าง ทั้งที่เป็นสังโยชน์เบื้องต้น และสังโยชน์ที่เป็นกิเลสอย่างละเอียด ได้หมดทุกประการ เรียกว่าอเสขบุคคลอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ในพุทธศาสนา

ธรรมอันเป็นวิสัยของโลกหรือโลกียธรรม ผู้ปฏิบัติรักษาศีลเพียงอย่างเดียว โดยไม่มีสมาธิ และปัญญาเข้ามาประกอบด้วย อาณิสสผู้ปฏิบัติจะได้รับ คือ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ และสวรรค์เป็นเบื้องต้นอันเป็นโลกียสุข เป็นความสุขที่ไม่ถาวร ไม่สามารถพ้นจากการเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏะสงสาร การรักษาศีลก็เป็นพื้นฐานที่จะรองรับคุณธรรมที่สูงยิ่งขึ้นไป ธรรมที่พ้นไปจากโลกียวิสัย หรือโลกุตระธรรมก็เริ่มมาจากศีล ที่เป็นพื้นฐานของสมาธิที่แน่วแน่ สมาธิที่แน่วแน่ เป็นพื้นฐานของปัญญาที่รู้ชัดแจ้ง ปัญญาที่รู้ชัดแจ้ง เป็นพื้นฐานในการชำระจิต ให้หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ตัดวงจรการเวียนว่ายในวัฏฏะสงสาร เป็นการดับทุกข์ทั้งปวงได้อย่างเด็ดขาด

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาศิลปะเพื่อการบรรลุธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท ได้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ๆ ซึ่งมีข้อเสนอแนะไว้ ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อการนำไปใช้

๕.๒.๑.๑ ข้อเสนอแนะจากการศึกษาวิจัย ดังนี้ ศิลปะในพุทธศาสนา มีเนื้อหา กว้างขวางครอบคลุมหลักพุทธธรรมทั้งหมด ผู้ศึกษาและปฏิบัติควรมีหลักในการนำเอาหมวดศิลปะ เพื่อไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยสามารถพิจารณาขอบเขตในระดับของศิลปะว่ามีองค์ประกอบแต่ละหมวดเป็นอย่างไร

๕.๒.๑.๒ ผู้ศึกษาควรรู้หลักการปฏิบัติตามศิลปะในพุทธศาสนา ว่าปฏิบัติอย่างไรให้ถูกต้องตามหลักศิลปะของพุทธศาสนาที่วางไว้ เป็นหลักการและวิธีปฏิบัติ ผู้ศึกษาและปฏิบัติควรศึกษาหลักศิลปะแต่ละหมวดให้เข้าใจก่อนเพิ่มเติมโดยให้ละเอียดก่อนลงมือปฏิบัติ

๕.๒.๑.๓ ผู้ศึกษาควรวิเคราะห์ศิลปะเพื่อการบรรลุธรรมในพุทธศาสนามี ๔ ประเภท พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และ พระอรหันต์ การปฏิบัติตามศิลปะที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรม คือ การปฏิบัติตามปาฏิโมกข์สังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวนาปริสุทธศีล และปัจจัยสันนิสสิตศีล ก็เพื่อขัดเกลาจิตใจให้บริสุทธิ์ สมาธิบริสุทธิ์ และปัญญาบริสุทธิ์ ปฏิบัติอย่างไร

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยต่อไป

๑. ควรศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับไตรลักษณ์ ๓
๒. ศึกษาวิธีการปฏิบัติศิลปะเพื่อแก้ปัญหาในสังคมไทยปัจจุบัน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. ฎีกาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. ปกรณ์เสถียรภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิบูลย์, ๒๕๓๙. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปลชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

ชุตติกนิกาย ปฏิสัมพันธ์ธรรม ๗ ภาค ๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

คณาจารย์โรงพิมพ์เชียงใหม่. วิชาอนุพุทธประวัติ ฉบับมาตรฐาน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เชียงใหม่, ๒๕๕๑.

ดร.จตุร วรณกสิณานนท์. พุทธธรรมนุญแห่งพุทธอาณาจักรไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พุทธลีลา, ๒๕๕๐.

น.พ.วรินทร์ วิชยานุโรจน์. เข้าใจ เข้าถึง พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สยาม, ๒๕๕๔.

บุญมี แทนแก้ว. จริยศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไอ.เอส.พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๙.

บุญมี เมธางกูร. คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๑ ตอนที่ ๒ จิตปรมัตถ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เชียงใหม่, ๒๕๔๕.

พระเทพสิทธิเมธี (โชค ญาณสิทธิ ป.ธ.๙). โปธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตวณฺโณ). บทอภิมหาสมาธิภาวนา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์ ชวนพิมพ์, ๒๕๔๔.

- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพระพุทธศาสนา, ชุด ศัพท์วิเคราะห์. เล่ม ๒.** (ม.ป.ท.)
- พระพรหมมุนี (จันทน์ พรหมคุตโต). **มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๕. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔.** นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- พระพรหมโมลี (วิลาศ ฉานวโร). **วิมุตติรัตนมาลี. เล่ม ๒.** กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.
- พระภัททนต์อาสภเถระ. **อัคคมหากัมมัฏฐานาจริยะ.** วิปัสสนาธุระ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ C ๑๐๐ DESIGN CO., LTD. ๒๕๓๖.
- พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตถาโณ). **ธรรมปริทรรศน์ ๒.** กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน.** แปลโดยพระคันธสาราภิวังศ์. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.
- พระอุปัชฌาย์. **วิมุตติมรรค.** พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต) และคณะ แปล. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ยาม บริษัทเคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๓๘.
- พุทธทาสภิกขุ. **การกลับมาแห่งศีลธรรม.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คพับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖”
- ไพโรจน์ อยู่มณเฑียร. **เมื่อธรรมครองโลก.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สุขใจ, ๒๕๔๒.
- มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย. **พระธัมมปทัฏฐกถาแปล.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- มูลนิธิปรางณี สำเร็จราชย์. **มลินทปัญญา ฉบับแปล.** ประจวบคีรีขันธ์: มูลนิธิปรางณี สำเร็จราชย์, ๒๕๔๕.
- วศิน อินทสระ. **พุทธจริยศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๙.
- _____. **สาระสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๔๔.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **เบญจศีล และเบญจธรรม.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ). **วิสุทธิมรรค.** กรุงเทพมหานคร: บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓.
- สำลี รักสุทธี. **ศีล สูดยอดวินัยของพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธนัชการพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๓.

เสถียรพงษ์ วรรณปก. **สิ่งแรกในแรกในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: เกษมอนันต์ พรินต์ติ้ง, ๒๕๔๘.

(๒) วิทยานิพนธ์:

ทศนี วงศ์เย็น. “ศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติกัมมัฏฐานตามแนวกายคตาสติในคัมภีร์พระพุทธ ศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

นางสาวอุษา โลหะจรรยา. การศึกษาชีวิตและผลงานด้านวรรณกรรมพระพุทธศาสนาหายานของสมณะ เสวียนจั้ง (พระถังซำจั๋ง). **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

นันทพล โรจนโกศล. “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ กับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหาเกรียงศักดิ์ กิตติชโย (ไชยสมศรี). “ศึกษาวิเคราะห์หลักศีล ๕ ที่มีผลกระทบต่อกระบวนการควบคุมทางสังคม”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระมหารุ่งเรือง รุกขิตธมโม (ปะมะชะชะ). “ผลการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน : กรณีศึกษาเยาวชนผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรมสวนเวฬุวัน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระสมภาร ทวีรัตน์. “ศึกษาเกี่ยวกับการนำหลักวิปัสสนากรรมฐานมาใช้ในการลดภาวะความแปรปรวนทางอารมณ์ในสตรีวัยทอง”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.

พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง). “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาอดุลย์ ยโสธโร (บุตรตะเคียน). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องบัณฑิตเกี่ยวกับการบรรลุธรรม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหาบุญชิต สุตโปรง. ศึกษาวิเคราะห์คุณสมบัติของพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศาสนาเปรียบเทียบ**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๖.

ไพรัช ลาวัณยากุล. “การศึกษาวิเคราะห์วิธีการศึกษาเพื่อบรรลุธรรมของพระราहुลเถระ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

แม่ชีระวีวรรณ ธรรมจารินี (จ่วนวิสุทธิพันธ์). “ศึกษาสภาวะญาณเบื้องต้นของผู้เข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ณ สำนักวิปัสสนากรรมฐานวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

ศิริรักษ์ ชาวสนิท. “บทบาทของพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลาน์ในการ เผยแผ่พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

สินชัย วงษ์จำนง. “การศึกษาคติภพของคฤหัสถ์ผู้เป็นอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ-ฉายา/นามสกุล : พระมหาสุชิน จิตสีโล (นราเกตุ)
- วัน/เดือน/ปี เกิด : ๒๙ มกราคม พ.ศ.๒๕๐๗
- ภูมิลำเนา : เลขที่ ๗ หมู่ ๔ ต.ทิววัฒนา อ.ไทรน้อย จ.นนทบุรี
- การศึกษาทางโลก
- พ.ศ. ๒๕๕๒ : ปริญญาตรี นิติศาสตรบัณฑิต (น.บ.)
วิทยาลัยทองสุข กรุงเทพมหานคร
- การศึกษาทางธรรม
- พ.ศ. ๒๕๓๑ : นักธรรมชั้นเอก
วัดเจ้าอาม สำนักเรียนวัดสุวรรณาราม กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๓๕ : เปรียญธรรม ๓ ประโยค
วัดเจ้าอาม สำนักเรียนวัดสุวรรณาราม กรุงเทพมหานคร
- ประสบการณ์การทำงาน
- : ผ่านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นเวลา ๗ เดือน ตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนาภาวนา รุ่นที่ ๙ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส
- : พระวิทยากรอบรมเยาวชน
- ความชำนาญพิเศษ : ทรงจำพระปาฏิโมกข์
- บรรพชา/อุปสมบท : ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๒๗
- สังกัดวัด : วัดเจ้าอาม แขวงบางขุนนนท์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร
- ตำแหน่งหน้าที่ : พระกรรมวาจารย์
ครูสอนพระปริยัติธรรม ประจำวัดเจ้าอาม
อาจารย์วิปัสสนากรรมฐาน ประจำวัดเจ้าอาม
- ปีที่เข้าศึกษา : ๑ มิถุนายน ๒๕๕๖
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : ๘ มีนาคม ๒๕๕๙
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดเจ้าอาม แขวงบางขุนนนท์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐
- โทรศัพท์ : ๐๘๕-๙๘๘-๐๙๘๒